

“Las calles de Barcelona, las casas de Pakistán”

Gramàtiques de l'experiència, narratives de la identitat
La construcció del subjecte en un espai urbà transnacional

Mònica Tolsanas

Fundació Jaume Bofill
Sèrie TRAMA
Informe final

“Las calles de Barcelona, las casas de Pakistán”

Gramàtiques de l'experiència, narratives de la identitat
La construcció del subjecte en un espai urbà transnacional

Fundació Jaume Bofill
Sèrie TRAMA
Informe final

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ.....	5
------------------	---

PART I: L'ESPAI TRANSNACIONAL DE LA DIÀSPORA PAKISTANESA

Capítol 1: L'espai transnacional; un espai de fluxos, un espai de llocs

Introducció	
I.1.1 L'espai transnacional: un espai de fluxos.....	23
I.1.2 L'espai transnacional: un espai de llocs.....	27

Capítol 2: La construcció d'un espai migratori transnacional

Introducció	
I.2.1 El període colonial.....	30
I.2.2 El període postcolonial.....	35
I.2.2.1 De 1947 a 1973.....	35
I.2.2.2 De 1973 fins al moment actual.....	37

PART II: LA CONSTRUCCIÓ DEL SUBJECTE EN UN ESPAI URBÀ TRANSNACIONAL

Capítol 3: Construint i reconstruint el Raval

Introducció	
II.3.1 La producció urbana d'una "localitat" particular.....	42
II.3.2.1 La producció d'entramats comunitaris.....	42
II.3.2.2 La producció d'un entramat particular.....	45
II.3.2 La producció d'un entramat institucional.....	48
II.3.2.1 Institucions cíviques, culturals i religioses.....	49
II.3.2.2 La participació en una cultural empresarial.....	50
II.3.3 Xarxes de reciprocitat domèstica i interdomèstica.....	50
II.3.3.1 Sobre les formes de donar i de rebre.....	50
II.3.3.2 El lena-dena o l'intercanvi de regals.....	51

Capítol 4: Gramàtiques de l'experiència familiar en un espai urbà transnacional

Introducció	
II.4.1 La família tradicional.....	56
II.4.2 La reconstrucció de les relacions familiars en el context d'assentament..	58
II.4.3 La reconstrucció de les relacions familiars en l'espai transnacional.....	64
II.4.4 Narratives familiars.....	67
II.4.4.1 Les relacions domèstiques i interdomèstiques com a xarxes de suport social.....	67
II.4.4.2 El respecte com a instrument d'acció.....	68
II.4.4.3 La família com a espai d'integració.....	71
II.4.4.4 La família com a espai d'estratègia i de subjectivització.....	74

Capítol 5: Gramàtiques de l'experiència escolar

Introducció	
II.5.1 L'escolarització al sistema educatiu català.....	83
II.5.2 L'escolarització al Raval.....	85
II.5.2.1 La perspectiva dels pares.....	85
II.5.2.1 El barri i l'escola.....	86
II.5.2.1 Les funcions de l'escola.....	90
II.5.2.2 La perspectiva dels adolescents.....	94
II.5.2.2.1 L'escola i el barri.....	94
II.5.2.2.2 L'espai escolar.....	96
II.5.2.3 La perspectiva del professorat.....	104

Capítol 6: Gramàtiques de la identitat en un context urbà transnacional

Introducció	
II.6.1 Fronteres.....	107
II.6.1.1 Les fronteres en un espai urbà transnacional.....	107
II.6.1.2 Les fronteres de l'univers parental.....	111
II.6.1.3 Les fronteres de gènere.....	118
II.6.1.4 Les fronteres de l'etnicitat.....	122

CONCLUSIONS.....	125
ANNEX.....	130
BIBLIOGRAFIA.....	149

INTRODUCCIÓ: LES CIUTATS [IN]VISIBLES¹

Tretze d'agost. A la *Parshan Rambla* [Rambla dels tristos] s'estan ultimant els preparatius de la celebració del 57è aniversari de la creació de Pakistan. Per un dia, els homes que cada dia ocupen els contorns d'aquest espai urbà destinat al trànsit i a la circulació permanent n'ocuparan la seva part central. Els tristos de la "Rambla dels tristos" deixaran d'estar tan tristos i s'adreçaran a la seva bandera circumscrita per les bandes publicitàries dels comerços dels seus compatriotes amb un *Pakistan Zindabad!* [Visca Pakistan!]. No ho faran sols.

Catorze d'agost. La *Parshan Rambla* és també la Rambla del Raval². La bandera pakistanesa està literalment lligada a una bandera catalana, darrera de l'himne del Pakistan sona l'himne català, als *Pakistan Zindabad!* segueixen *Catalunya Zindabad!* i als Visca Catalunya! segueixen Visca Pakistan!. A la taula dels "notables" hi ha representants d'institucions religioses, el primer secretari de l'ambaixada, representants d'associacions, però també polítics catalans de l'administració autonòmica i municipal. Els parlaments entrellacen urdú, panjabi, català, castellà i anglès per tractar les temàtiques més diverses: la institució definitiva d'un vol Barcelona-Islamabad, l'enviament de remeses, el conflicte del Caixmir, la necessitat de socialitzar els fills seguint els preceptes de l'Islam... Conjugant-se amb la transmissió d'informació sobre qüestions pràctiques, la cita de textos religiosos o la reivindicació de solucions definitives a conflictes polítics enquistats... *elogis mesurats*³:

"Vosaltres teniu la dignitat de ser un país independent i avui ho esteu celebrant. Nosaltres segurament tenim la dignitat de tenir uns drets socials que vosaltres encara no teniu. Vosaltres us heu vist obligats a emigrar i heu vingut a un territori que és Catalunya. Aquest territori també té dificultats, però la gent que treballa, i *els pakistanesos... sou molt bons treballadors igual que els catalans*, la gent [que treballa] surt endavant i viu bé. Us demano que col·laboreu i us integreu a la societat catalana, però sempre sense trair el lloc d'on veniu, la gent que no respecta les seves tradicions i la seva cultura no és fiable. Segurament heu vingut només com a pakistanesos però ara d'aquí poc sereu, o alguns ja sou, dues coses: pakistanesos i catalans. Us demano que caminem junts cap al futur perquè tots plegats amb dignitat puguem ser molt més feliços". Representant de la Generalitat de Catalunya

¹ Calvino, I., *Les ciutats invisibles*, Barcelona, Empúries, 1985.

² Els espais urbans no existeixen mai només com a construccions materials, sempre hi ha un imaginari més o menys elaborat que les acompanya. Aquest imaginari que habitualment ens remet a esdeveniments i personatges d'un passat històric més o menys recent conviu amb els "altres imaginaris" de la gent que els habita, els transita i sent a través d'ells. La *Parshan Rambla* en "realitat" és la Rambla del Raval, però els pakistanesos es refereixen a ella a través d'una denominació que ens remet a l'estat d'ànim dels joves sense papers i sense feina que cada dia es concentren en els seus contorns per a compartir segments de la seva problemàtica i trobar-hi una via de solució.

³ Vázquez Montalbán, M., *Elogis desmesurats*, Barcelona, Empúries, 1997.

"Voy a dar las gracias [...] a toda la gente que está aquí, a toda la gente que ha colaborado con nosotros, a toda la gente de Cataluña que nos ha abierto sus puertas: *Nosotros estamos orgullosos de ustedes y ustedes estarán orgullosos de nosotros*"⁴

El públic acompanya els parlaments amb aplaudiments fervorosos, alguns sorgits de forma espontània, d'altres no tant. En paral·lel als missatges que es transmeten des de la tribuna, al pati de butaques, canals comunicatius alternatius: dos amics discuteixen sobre l'obertura d'una botiga i sobre la consecució d'un préstec sense interès per part d'un amic amb qui va treballar durant vint anys a Líbia, que en el moment actual viu a França i que té previst reagrupar-se amb la resta de la seva família a Anglaterra; un altre grup d'homes està parlant del viatge que un d'ells emprendreà d'aquí unes setmanes a un poble de Panjab per casar a una de les seves germanes i adoptar el compromís d'emportar-se els diners dels altres *hawale*. Sona un telèfon, truquen d'un poble al sud de Gujrat per donar els resultats del *Kabadi* que s'ha celebrat al poble i pregunten pel que se celebrarà a Barcelona més tard. Sona un altre telèfon, des de Birmingham avisen que aquesta nit han quedat amb la resta de familiars residents a França, Anglaterra, Grècia, els EUA i Pakistan per parlar a través del *Messenger*.

Més enllà de "l'escenari central" els veïns contemplen l'esdeveniment des dels balcons dels seus pisos i des de les voreres que circumscriuen el contorn de la Rambla. Alguns mantenen una distància que els permet obtenir una imatge de conjunt, d'altres, simplement, passen de llarg. N'hi ha que contemplen en silenci, n'hi ha que acompanyen l'esdeveniment xerrant amb algun company trobat de forma fortuïta, altres increpen els presents per les seduccions mútues entre la catalanitat i la pakistanesa amb un: ¡Coño, que estamos en España!

Des d'un dels marges de la Rambla, el gat de Botero veu com els infants de tots els orígens que cada dia juguen damunt de les seves espatlles i es pengen dels seus bigotis, avui han cedit l'ocupació d'aquest espai urbà singular a companys que avui descobriran que el Pakistan també es construeix i pot ser celebrat des de Barcelona... a part de des de Manchester, Birmingham, Londres, París, Frankfurt, Lahore, Islamabad... és clar!

⁴Mesos abans el representant d'aquesta associació formulava l'aproximació entre els uns i els altres en els següents termes: *"Nosotros queremos dar lo mejor de nosotros mismos a Cataluña y queremos que Cataluña nos dé lo mejor de sí misma"*

Com explicar la densitat temporal i espacial d'aquesta xarxa que connecta en un mateix instant el Raval amb contextos nacionals tan diversos com Anglaterra, França, Grècia, els EUA i Pakistan? Com interpretar aquesta celebració de la nació en l'esfera global? Es tracta del que tradicionalment s'havia anomenat nacionalisme de diàspora o tal i com apunten alguns autors es tracta d'un nacionalisme <<transnacional>>⁵? Qui són els propietaris dels comerços que s'exhibeixen a través de bandes publicitàries escrites en urdú anunciant relacions familiars harmonioses a través de l'ús de determinats locutors o la socialització televisiva "via satèl·lit" dels infants? Com conviuen aquestes formes de connectivitat global amb els processos d'incorporació a la ciutat?

Barcelona s'ha incorporat definitivament al conjunt de ciutats que componen l'espai transnacional construït per la diàspora pakistanesa. Com Manchester, Birmingham, Londres, Paris, Frankfurt, ... forma part de les converses quotidianes d'un nombre important de pobles i ciutats del Pakistan i com totes aquestes ciutats s'ha vist transformada per la presència de migració pakistanesa.

Aquest espai transnacional global és producte d'una llarga història migratòria que s'inicia a finals del segle XIX, acompanya el procés de creació del Pakistan en tant que estat nació i es prolonga fins avui. És la història de fluxos migratoris entre el Pakistan com a centre cultural i diferents destinacions migratòries durant el període colonial; és la història de l'assentament progressiu d'aquests col·lectius a diferents contextos nacionals i la conversió progressiva d'aquestes destinacions en nòduls diaspòrics consolidats; és la història de la diversificació progressiva de les destinacions migratòries i la creació de nous nòduls diaspòrics com a conseqüència del tancament de les fronteres als nòduls tradicionals; és la història de la construcció d'espais transnacionals entre els diferents nòduls diaspòrics pels quals circulen persones i diferents tipus de capitals (econòmics, simbòlics, socials); i finalment és la història de la conversió dels "vells" nòduls diaspòrics en nous centres culturals.

Quan s'analitza el fenomen des d'un dels nòduls de la xarxa i, en particular, des d'un nòdul de recent creació, l'adopció d'una perspectiva global s'imposa com una necessitat. Molts dels immigrants pakistanesos residents avui a Barcelona provenen de *pobles transnacionals*⁶ i s'han construït com a subjectes en contextos familiars que han viscut aquesta evolució històrica com una història pròpia. Contextos familiars en els quals encara es recorda la història d'algun parent pioner que va anar cap al Regne Unit als anys 50 o 60, el tancament de les fronteres a *Vilayat*⁷, la dispersió posterior dels fluxos cap a Holanda, Suècia, Noruega, França, Alemanya, el tancament de les fronteres als països del nord d'Europa el 1973 i l'obertura de noves destinacions cap als països del sud d'Europa i països del Golf. Avui, les localitats transnacionals que emergiren de les migracions massives cap a Gran Bretanya durant la dècada dels 50 i 60, conviuen amb localitats transnacionals de connectivitat multinacional reflex de la diversificació dels fluxos migratoris dels darrers anys. Moltes de les llars de certs pobles del Panjab semblen

⁵ Kastoriano, R., "Le nationalisme transnational turc ou la redéfinition du nationalisme par les "Turcs de l'extérieur"" a *Nationalismes en mutation en Méditerranée orientale*, Paris, CNRS, 2002.

⁶ Levitt, P. *The transnational villagers*, Berkeley, University of California Press, 2001.

⁷ Literalment significa l'estranger. Concepte habitualment utilitzat per referir-se a Gran Bretanya.

la centraleta d'una multinacional, ara truca el germà gran d'Itàlia, ara l'oncle d'Anglaterra, la germana d'Espanya, el cunyat de Kuwait. Com a conseqüència de la seva participació en aquests entramats locals i familiars han desenvolupat capitals simbòlics i socials a través de les relacions amb els diferents agents de l'entorn més immediat al Pakistan però també a través dels vincles amb agents residents a altres contextos nacionals⁸. Quan aquests subjectes emigren de Pakistan, no només s'emporten el capital desenvolupat a través dels vincles amb diferents agents al Pakistan sinó també el capital desenvolupat a través dels vincles amb altres subjectes residents a diferents nòduls diaspòrics; no només mantenen les connexions amb Pakistan, sinó totes les connexions amb la resta de societats amb les quals estaven connectats abans de sortir del Pakistan i que reconstrueixen a diferents nivells en el seu periple migratori fins a Barcelona. Les seves trajectòries migratòries i les seves formes de circular fins arribar a la ciutat sovint ressegueixen les petjades d'aquesta geografia migratòria i relacional complexa. Molts d'ells han protagonitzat migracions prèvies residint i treballant per períodes més o menys prolongats a altres nòduls de la xarxa (és el cas dels immigrants que varen anar cap al Golf durant els anys 80); altres han emigrat a través de nòduls tradicionals (França, Noruega, etc...) en els quals tenien parents assentats i posteriorment s'han dirigit cap a nòduls de recent creació (Espanya, Itàlia, Portugal); altres venen a través de cadenes migratòries que els connecten directament amb Barcelona... Una vegada a la ciutat, s'incorporen a ella mantenint a diferents nivells les connexions amb el Pakistan i altres nòduls diaspòrics. Construeixen nous vincles amb persones i institucions de la societat que els acull alhora que mantenen i reconstrueixen les "velles" relacions des de la distància. Conjuguen a diferents nivells capitals econòmics, simbòlics i socials que circulen per les xarxes amb les quals estan connectats a nivell global amb capitals que circulen per les xarxes amb les quals estan connectats en el context d'assentament. Perfilen trajectòries de mobilitat tant a les societats de què provenen com a les societats que els acullen. I com a conseqüència de tot plegat es transformen tant a si mateixos com les societats entre les quals es mouen.

Una part important dels discursos sobre la incorporació dels immigrants a la Barcelona contemporània donen per suposat que els immigrants a mesura que s'incorporen a la ciutat i facin seus els preceptes que la regeixen aniran abandonant les connexions que mantenen amb indrets dels quals provenen. Implícitament s'assumeix que el desplaçament físic d'un context a un altre comporta un tall de la relació amb la societat d'origen i que aquest tall en la relació comporta una pèrdua progressiva dels vincles amb el context de procedència. Des de fa més d'una dècada, l'adopció d'una perspectiva transnacional ha permès veure que, contràriament al que es preveia des de formes d'interpretació anteriors, nombrosos col·lectius d'immigrants s'incorporen a les societats de la qual passen a formar part sense trencar els vincles amb les societats de les quals provenen. Més encara, que sovint participen d'entramats institucionals (vinculats a pràctiques econòmiques, polítiques, religioses, familiars) organitzats

⁸ Sovint els capitals transmesos a través d'aquests agents són modulacions específiques de la cultura "original" com a conseqüència de l'assentament d'aquests col·lectius en altres societats.

transnacionalment que els permeten continuar participant de la vida social d'ambdós contextos sense deixar d'estar incorporats a les societats entre les quals es mouen. Un dels interrogants que emergeix quan abordem les migracions contemporànies des d'aquesta perspectiva és si aquestes pràctiques tindran continuïtat en la generació postmigratòria i, més particularment, si la participació en aquest tipus de xarxes contribuirà a la construcció d'un nou tipus d'actor⁹.

Aquest treball tracta sobre la vida quotidiana en un espai urbà particular, el Raval; analitza què passa quan les persones s'incorporen a les societats de les quals passen a formar part sense trencar el vincle amb les societats de les quals provenen ni amb la resta de societats amb les quals estaven connectats abans d'emigrar; analitza el procés de *place-making*¹⁰ i de transformació de l'espai públic com a conseqüència de la transposició i reconstrucció de determinats patrons culturals en el context d'acollida, però també de circulació de persones i capitals a través de l'espai transnacional creat; analitza el procés de *home-making*¹¹, la reconstrucció de les relacions domèstiques i interdomèstiques a la societat d'acollida com una font de capital social que sustenta el procés d'incorporació a la nova societat; analitza la construcció de l'experiència dels immigrants pakistanesos i els seus fills en el seu procés d'incorporació a la ciutat.

El col·lectiu pakistanès forma part del conjunt de col·lectius provinents del continent sud-asiàtic –Pakistan, Índia, Bangla Desh– que en el decurs de la darrera dècada s'han anat incorporant a Barcelona. Malgrat que els primers pakistanesos van arribar a la ciutat a principis de la dècada dels 70, la seva presència a la societat catalana no s'ha fet “visible” fins als darrers anys¹². Llargament confosos amb la resta de col·lectius provinents del continent sud-asiàtic en base a la seva etnicitat o amb altres col·lectius en base a la seva pràctica religiosa, encara roman un dels col·lectius més desconeguts del mapa migratori català. Avui, quan encara no disposem de recerques sobre les primeres generacions d'immigrants adults, els seus fills i filles, moltes vegades nascuts a la societat catalana mateixa, ja estan entrant a l'adolescència i negocien noves formes de construir la seva identitat. Pels fills d'aquests immigrants l'entrada a l'adolescència implica un procés complex. A la pròpia dinàmica de l'adolescència s'hi afegeixen les pressions externes perquè “s'integrin” o integrin determinats valors de la societat que habiten i les demandes de les famílies perquè mantinguin i transmetin el seu llegat. A diferència dels seus

⁹ “*Las calles de Barcelona, las casas de Pakistán*” és la resposta d'un nen de 9 anys, després de tornar del seu tercer viatge a Pakistan seguint la conjuntura familiar i les anades i vingudes dels pares, a la pregunta de la mare *¿Y a ti, dónde te gustaría vivir?* Aquesta construcció híbrida que conjuga l'espai públic i privat d'ambdues societats en una formulació única serà el nostre punt de partida per analitzar l'experiència d'aquest nou tipus d'actor.

¹⁰ Smith, M.P., *Transnational urbanism. Localing globalisation*, Oxford, Blackwell, 2001.

¹¹ Wai-Han Leung, M., *Chinese migration in Germany. Making home in transnational space*, Frankfurt, IKO, 2004.

¹² L'increment notable del col·lectiu en els darrers anys i la seva concentració progressiva a determinats barris de la ciutat ha augmentat el seu índex de “visibilitat”. És el col·lectiu del subcontinent que en els darrers anys ha viscut un increment més important. Entre 1996 i 2005, a Barcelona, el col·lectiu Bangladeshi ha passat de 64 persones a 1.271 persones, el col·lectiu indi ha passat de 509 persones a 3.064 persones; i el col·lectiu pakistanès ha passat de 614 persones a 11.997 persones –d'aquestes, avui, 5.816 ho fan a Ciutat Vella i d'aquestes 4.651 al Raval–.

pares aquests adolescents i joves no pensen el context d'origen dels seus pares com un lloc al qual tornar, es representen la vida futura fora del Pakistan tant si és a Barcelona com en un altre nòdul diaspòric. La majoria projecta una vida futura diferent a la dels seus progenitors en termes de trajectòries acadèmiques i laborals i tenen idees pròpies sobre la identitat i l'etnicitat. Les seves expectatives respecte a la seva vida futura es regeixen per criteris similars a la resta d'adolescents catalans. Projecten ser metges, advocats, policies... Mentre projecten vides futures basades en l'èxit i la mobilitat socioeconòmica més enllà de la situació assolida pels seus pares, la trajectòria que seguiran encara és un interrogant.

*Els fills i filles d'immigrants pakistanesos...
i la literatura sobre les noves "segones generacions"*¹³

Avui, com abans, el Raval canalitza i estructura una part important de la incorporació dels immigrants i les seves famílies a la ciutat. Avui, més que mai s'obren interrogants sobre les seves trajectòries. ¿Seguiran el patró d'aculturació i d'incorporació progressiva a la classe mitjana que varen seguir les migracions nacionals precedents o, tenint en compte les mutacions socials de base que travessen les societats contemporànies, construiran noves formes d'incorporació?

La literatura sobre la temàtica acostuma a donar dos tipus de resposta a aquesta qüestió. La primera inscrivint-se en estricta continuïtat amb el marc d'interpretació construït per explicar la incorporació dels immigrants a les societats industrials -*perspectiva de l'assimilació lineal*-, postula que aquestes poblacions aniran abandonant progressivament el seu bagatge social i cultural d'origen per incorporar els valors i principis rectors de les societats de les quals han passat a formar part. La segona, partint d'una anàlisi més aprofundida de les mutacions viscudes per les societats contemporànies, preveu trajectòries d'incorporació diversificades en funció de diferents variables tant vinculades a la caracterització dels immigrants mateixos com a la caracterització dels contextos que els acullen -*perspectiva de l'assimilació segmentada*-. Els

¹³ A la literatura sobre la temàtica, el concepte de primera generació habitualment ens remet a persones que han estat socialitzades en altres països i que emigren com a adults i el concepte de segona generació als fills d'aquests immigrants nascuts a la societat d'acollida. Existeix un debat sobre la conceptualització dels infants i adolescents que ocupen espais intermedis entre generacions, és a dir, aquells que emigren com a infants i adolescents seguint el procés migratori dels seus pares. Warnet i Srole a *The social systems of american ethnic groups* distingien entre la generació P -la P significant parental i alhora subdividida en P1 descrivint els immigrants que havien arribat després dels 18 anys i P2 circumscrivint als fills d'immigrants que havien arribat a la societat d'acollida seguint el procés migratori dels seus pares abans dels 18 anys- i la generació F -la F significant filial i circumscrivint als fills dels immigrants nascuts a la societat d'acollida-. Més recentment Rumbaut va definir a aquesta generació intermèdia com a generació 1.5 -one-and-a-half-generation-. Portes, A. i Rumbaut, R. G., *Legacies, the story of the immigrant second generation*, University of California Press, Los Angeles, 2001. Malgrat ser objecte de definicions diverses, la definició d'aquestes poblacions intermèdies sempre planteja el mateix repte: definir la construcció del subjecte en les seves diferents etapes evolutives quan aquest procés es produeix en diferents contextos nacionals amb models de socialització no necessàriament coincidents.

autors que parteixen d'aquesta perspectiva¹⁴, assenyalen que el patró d'integració lineal, instituït com a model per una part important dels estudis que analitzaren la integració dels immigrants a la classe obrera i la seva progressiva ascensió a través de les generacions a la classe mitjana en el marc de societats industrials, no sempre permet explicar les formes d'integració que s'estan donant a les societats contemporànies. La diversificació creixent dels fluxos migratoris i les mutacions viscudes per les societats industrials mateixes que els acullen ha fragilitzat la relació unívoca entre aculturació i mobilitat social ascendent generant noves dinàmiques relacionals entre ambdues dimensions, que van des d'una associació en el sentit invers –aculturació/mobilitat social descendent o mobilitat social bloquejada- a una associació innovadora –aculturació selectiva/mobilitat social ascendent. D'acord amb aquests autors això és així per tres raons fonamentals:

- En primer lloc, la diversificació creixent d'aquests nous fluxos migratoris està contribuint a l'arribada de col·lectius amb trets fenotípics distintius, i per tant, més exposats a discriminacions racials que les migracions precedents¹⁵.
- En segon lloc, l'ordre social que regeix les societats postindustrials, és un ordre segmentat que conjuga la creació de nous espais de producció i l'emergència d'actors altament qualificats interconnectats amb un món globalitzat, amb la consolidació progressiva de processos d'exclusió i la precarització de diferents segments de població. Aquesta fragmentació de l'ordre social modifica les condicions d'incorporació a la societat. Els patrons de mobilitat ascendent que en el marc de les societats industrials es donaven en el termini de dues o tres generacions per l'existència d'espais laborals intermedis que no exigien formació superior, s'han transformat. Avui, en un context definit per la polarització social creixent entre llocs de treball altament qualificats i un mercat de treball definit per la precarietat, els fills d'aquests immigrants es veuen confrontats a elegir entre prolongar les seves trajectòries educatives per assegurar la mobilitat social a través de l'escola, a acceptar els mateixos treballs precaris que varen acceptar els seus pares o a participar dels nínxols econòmics que emergeixen en el marc de la seva pròpia comunitat.
- En tercer lloc, aquesta segmentació de l'ordre social es projecta en la configuració mateixa del paisatge urbà. La precarització progressiva dels antics barris obrers, la ruptura dels vincles comunitaris construïts entorn al treball i el declinar de les institucions de la societat industrial, individualitzen els riscos socials i augmenten els índexs de vulnerabilitat. Avui, aquests col·lectius poden veure's convocats a integrar-se a contextos urbans precaritzats

¹⁴ Portes, A., Zhou, M. "The new second generation: Segmented assimilation and its variants", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol.530, nov. 1993.

¹⁵ Malgrat tot, si bé és cert que la diversificació del paisatge fenotípic aportat per aquestes poblacions pot facilitar la construcció d'estereotips i establir les bases de formes de racisme molt variades, no podem obviar que la racialització de les relacions socials és una construcció en si mateixa social que cobra formes diverses en funció de la relació que estableixen aquestes poblacions amb la societat que les acull.

definites per l'atur, la desescolarització... contextos urbans que no assegurin la mobilitat social a través de l'escola ni per a les poblacions llargament instal·lades ni per a les recentment assentades. Per molts d'aquests infants i joves l'adopció de les pautes socials i culturals dels contextos en els quals resideixen ja no representa el primer pas d'un procés de mobilitat social ascendent i d'integració progressiva sinó, sovint, tot el contrari. Molt freqüentment, són els joves que mantenen vincles forts a l'interior de diferents entramats relacionals en el marc de la seva pròpia comunitat els que tenen més oportunitats de promocionar-se educativament i econòmicament a través dels recursos que aquests els aporten.

A les societats actuals, la qüestió de la integració ja no pot plantejar-se en termes genèrics, com si "els immigrants" s'incorporessin a societats totals capaces d'articular sense fissures les diferents esferes de la vida social. O per dir-ho en altres termes, la qüestió ja no pot plantejar-se tan sols en termes de si els immigrants s'integren o no a la societat, sinó en termes de com subjectes concrets, provinents de determinades regions i sectors socials en els seus propis contextos d'origen, amb bagatges culturals i lingüístics distints i històries migratòries prèvies no sempre coincidents, s'incorporen a segments socials i entorns urbans particulars de les societats que els acullen que alhora estan immersos en processos de mutació permanent com a conseqüència de la seva pròpia dinàmica interna¹⁶. En lloc d'un patró d'incorporació uniforme transposable a tots els col·lectius d'immigrants i a tots els immigrants a l'interior d'un mateix col·lectiu, el que s'observa són diferents trajectòries possibles en funció de la caracterització dels contextos que els acullen, les barreres econòmiques i culturals que afronten i els recursos individuals i col·lectius de què disposen per fer-hi front¹⁷:

Aculturació - mobilitat social ascendent: aquest patró reproduiria el model clàssic d'incorporació lineal i associaria aculturació a contextos socials ben vertebrats i integració progressiva a la classe mitjana.

Aculturació - mobilitat social descendent: aquest patró reproduiria el model clàssic però en el sentit invers, aculturació a contextos socials definits per la precarietat i assimilació als sectors socials més precaritzats.

Aculturació selectiva - mobilitat social ascendent: aquest patró es definiria pel manteniment o la recuperació de patrons socials i culturals d'origen i un procés paral·lel de mobilitat ascendent accelerat.

¹⁶ En el cas que ens ocupa –el col·lectiu pakistanès al Raval– la qüestió es complica donat que l'estratificació interna del col·lectiu en termes de regions i sectors socials d'origen ha de conjugar-se amb altres especificitats internes en termes de casta, de relacions de parentiu i de participació en un sistema d'aliances matrimonials endogàmic que portaria al fracàs qualsevol intent de generalització; però també perquè el context urbà que els acull, alhora, en el decurs dels darrers anys ha estat sotmès a un procés de mutació permanent no absent de contradiccions.

¹⁷ Portes, A., Zhou, M. "The new second generation: Segmented assimilation and its variants", *op. cit.*

El context descrit, ple de paradoxes i contradiccions, ens obliga a revisar els grans eixos dels discursos i les polítiques disponibles en qüestions migratòries. Idees tan omnipresents en el debat públic com que la mobilitat social ascendent està estretament vinculada a una aculturació precedent o la demonització permanent del replegament comunitari com una via de direcció única cap a la construcció de *ghetos*, estan essent qüestionades per la recerca sobre la temàtica en diferents contextos nacionals. La segmentació de l'ordre social que regeix les societats postindustrials i la diversificació creixent dels fluxos migratoris estan generant trajectòries d'incorporació a la societat altament heterogènies. En funció del moment d'arribada, de la caracterització dels contextos que els acullen, de les barreres econòmiques i culturals que afrontin i dels recursos individuals i col·lectius de què disposin per a fer-hi front, els immigrants poden veure's confrontats a realitats molt diverses que, per extensió, condicionaran el seu procés d'incorporació a la societat i el de la generació postmigratòria.

Un dels temes centrals en el debat actual és fins a quin punt la incorporació a la societat d'acollida comporta un tall en la relació amb la societat de la qual es prové; i fins a quin punt el manteniment d'aquestes connexions està contribuint a la construcció de noves formes d'incorporació o està modulant les que acabem de citar.

Durant molt de temps, una part important de la recerca va assumir que les connexions amb la societat d'origen s'anirien diluint a mesura que s'anessin construint noves vinculacions a la societat de destinació. S'assumia que les "cultures" d'origen anirien mutant en cultures "ètniques" que serien més el producte de la interacció d'aquests col·lectius amb la societat d'acollida que la reproducció directa d'artefactes culturals de la societat d'origen a la societat de destinació. Avui, molts asseguren que els immigrants contemporanis estan construint noves formes d'incorporació. L'abaratiment del cost del transport i de les comunicacions facilita el manteniment del contacte a través de les fronteres internacionals. Els barris i els contextos locals receptors d'immigració estan plens de negocis que venen "comunicació" i connexions a través de les fronteres internacionals –locutoris, institucions per a transferir remeses-. La proliferació de càmeres domèstiques tant a les societats d'origen com de destinació facilita la circulació d'imatges de forma diferida –vídeos de casaments- o en temps real –internet-. Avui, aquests contextos d'incorporació són pensats menys com a nínxols ètnics en el sentit clàssic que com a espais urbans transnacionals, espais socials connectats a través de connexions familiars i empresarials amb altres contextos nacionals¹⁸.

Un dels interrogants que emergeixen quan abordem les migracions contemporànies des d'aquesta perspectiva és si les connexions transnacionals que mantenen els pares tindran continuïtat en la generació postmigratòria i si el manteniment d'aquestes connexions està contribuint a la construcció d'un nou tipus d'actor.

Els autors que han treballat sobre la temàtica convergeixen a afirmar que els percentatges de subjectes de la generació postmigratòria implicats en aquests camps transnacionals són molt baixos, però divergeixen a l'hora de valorar l'impacte de la participació en aquest tipus de pràctiques en la vida futura. Un primer grup d'autors argumenten que es

¹⁸ Smith, M.P., *Transnational urbanism. Locating globalisation*, op. cit.

tracta d'actors fortament arrelats a la societat d'acollida que desconeixen la llengua de la societat d'origen dels pares i preveuen que a mesura que passi el temps aquestes connexions s'aniran debilitant. Rubén Rumbaut¹⁹, partint de les dades de l'estudi *Children of Immigrants Longitudinal Study (CILS-T3)*, en el qual s'analitzava la implicació en pràctiques transnacionals de les segones generacions de joves provinents de Filipines, Vietnam, Xina, Mèxic i altres països llatinoamericans als EUA., afirmava que en la mostra amb la qual havien treballat menys del 10% dels subjectes estaven implicats en pràctiques transnacionals i que les diferències en funció dels col·lectius eren notables. Des de la perspectiva d'aquest autor, el manteniment de la llengua de la societat d'origen dels pares és una variable important a l'hora de determinar el grau d'implicació en aquests camps. Philip Kasinitz, Mary Waters, Jhon Mollenkopf i Mery Anil²⁰ a partir de les dades obtingudes en la recerca *Second Generation in Metropolitan New York Project*²¹ a Nova York afirmaven que només una minoria dels subjectes estudiats estaven implicats en camps transnacionals de forma estable -dominicans, colombians, equatorians i peruans per aquest ordre-. La majoria dels subjectes participaven d'aquests camps de forma molt més selectiva, tant en termes del tipus de camps amb els quals estaven implicats, com de la seva periodicitat.

Un segon grup d'autors, entre els quals trobem Peggy Levitt, Robert C. Smith, Georges Fouron i Nina Glick-Schiller, afirmen que el fet de voler residir a la societat d'acollida, de no dominar la llengua de la societat d'origen dels pares i d'identificar-se amb categories ètniques que els vinculen a la societat d'incorporació -americans o novaïorquesos- no ens ha de fer descartar altres nivells de participació. Peggy Levitt²² a partir de l'anàlisi de les segones generacions d'origen irlandès, dominicà i indi discrimina tres factors que condicionen els patrons de connectivitat transnacional: el nivell de *completesa institucional* dels camps transnacionals, el moment del cicle vital, la classe social i l'origen ètnic. Robert C. Smith²³, a partir de l'anàlisi de segones generacions d'origen mexicà afirma que la implicació en aquests

¹⁹ Rumbaut, R., "Severed or sustained attachments? Language, identity, and imagined communities in the post-immigrant generation", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, New York, Russell Sage Foundation, 2002; Portes, A. i Rumbaut, R., *Legacies. The story of the immigrant second generation*, Berkeley, California University Press, 2001; Rumbaut, R. i Portes, A., *Ethnicities. Children of immigrants in America*, Berkeley, California University Press, 2001

²⁰ Kasinitz, Ph., Waters, M.C., Mollenkopf, J.H., Anil, M., "Transnationalism and the children of immigrants in contemporary New York", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, op.cit.; Kasinitz, Ph., Mollenkopf, J.H. i Waters, M.C., *Becoming new yorkers. Ethnographies of the new second generation*, New York, Russell Sage Foundation, 2004

²¹ La recerca *Second Generation in Metropolitan New York Project* entre altres coses, analitzava el nivell d'implicació en pràctiques transnacionals -enviament de remeses, implicacions en la vida política a la societat d'origen dels pares, consum de mitjans de comunicació de la societat d'origen dels pares, desplaçaments a través de les fronteres internacionals- de les segones generacions d'origen xinès, dominicà, rus, colombià, equatorià i peruà a Nova York.

²² Levitt, P., "The ties that change: relations to the ancestral home over the life cycle", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, op.cit.

²³ Smith, R.C., "Life course, generation, and social location as factors shaping second generation transnational life", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, op. cit.

campus és una resposta a les jerarquies en termes de classe, gènere i d'ètnicitat. Assenyala la interacció permanent entre "els mons" en els quals aquests infants i joves habiten. Els subjectes estudiats per aquest autor utilitzen Internet i continguts d'Internet per redefinir la seva identitat i la seva posició social en el context americà mateix. Georges Fouron i Nina Glick-Shiller²⁴ proposen una reconceptualització del concepte mateix de segona generació. Més concretament els autors proposen que el concepte inclogui el conjunt de la generació implicada en l'espai transnacional, tant la que resideix a la societat d'origen com la que resideix a la societat de destinació, i assenyalen la importància de tenir en compte la participació en aquestes xarxes per entendre la construcció de la identitat d'aquests actors tant a la societat d'origen com a la societat de destinació. L'interrogant al qual intenten respondre aquest segon grup d'autors és com el fet d'estar connectat a aquests camps transnacionals i nodrir-se dels capitals que circulen a través d'ells pot contribuir a la construcció d'un nou tipus d'actor.

La recerca i el context de la recerca

Aquest treball parteix de les aportacions que s'han realitzat des del model de l'assimilació segmentada²⁵; les seves elaboracions posteriors²⁶. Parteix, per tant, de la hipòtesi que la forma que adopta el procés d'incorporació de les primeres generacions d'adults condiciona la incorporació de la generació postmigratòria; i que en aquest procés el bagatge socioeconòmic i cultural de les famílies juga un paper tant important com les característiques concretes del context d'incorporació. Parteix de la hipòtesi que una de les possibles formes de fer front a les dificultats que emergeixen en el procés d'incorporació és la construcció de xarxes de solidaritat i de reciprocitat en base a una ètnicitat compartida. I parteix de la hipòtesi que sovint aquestes xarxes de solidaritat, de reciprocitat i de suport no només tenen un abast local, en el sentit que s'apuntava des dels estudis clàssics sobre les comunitats ètniques als EUA, sinó que tenen un abast transnacional. Els actors que les componen estan connectats amb altres societats a través de xarxes socials amb diferents graus d'institucionalització per les quals circulen capitals econòmics, simbòlics i socials. Aquestes xarxes socials modulen el seu procés d'incorporació a la nova societat i en alguns casos estan a la base d'una nova migració.

Per contrastar aquestes hipòtesis hem anat a treballar a un dels nuclis centrals d'incorporació del col·lectiu pakistanès a la ciutat, el Raval. Aquesta recerca es nodreix de dades d'un estudi sobre el col·lectiu pakistanès realitzat al Raval durant el període 2002-2005, un dels nòduls centrals d'incorporació del col·lectiu a Barcelona i a la societat Catalana. Durant aquest temps hem realitzat entrevistes en profunditat a 30 nens i nenes -10 i 13 anys- a dues escoles d'educació primària del barri i al seu professorat. Durant aquest temps també ens hem implicat en processos d'observació participant en diferents activitats organitzades per diferents

²⁴ Fouron, G.E. i Glick-Schiller, N., "The generation of identity: redefining the second generation within a transnational social field", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, op. cit.

²⁵ Portes, A., Zhou, M. "The new second generation: Segmented assimilation and its variants", op. cit.

²⁶ Portes, A. i Rumbaut, R., *Legacies. The story of the immigrant second generation*, op. cit.; Rumbaut, R. i Portes, A., *Ethnicities. Children of immigrants in America*, op. cit.

institucions de l'entramat comunitari que han inclòs festes per a celebrar actes concrets, àpats d'inauguració de restaurants i associacions, actes de recollida de fons, classes d'ensenyament d'urdú i islâmiyyât²⁷; també hem realitzat entrevistes en profunditat amb altres subjectes i famílies que s'han anat incorporant al projecte a través del mètode de bola de neu –pares i mares, infants, joves i adolescents, mestres, responsables d'associacions-. Tot i que la recerca està centrada en el Raval també s'hi han incorporat dades d'una recerca realitzada durant el període 04/2005- 12/2005 a Sant Roc. La institució progressiva d'aquest barri de Badalona com a nòdul d'incorporació del col·lectiu en els darrers anys, el fet que una part important dels pares de les famílies que vàrem entrevistar hagués viscut al Raval abans de desplaçar-se a Sant Roc i la convivència de minories llargament minoritzades en el marc de la societat catalana amb minories que emergeixen de les noves migracions fa d'aquest barri de Badalona un espai urbà interessant per presentar imatges contrastades de la incorporació del col·lectiu a la societat catalana en funció del context d'incorporació.

Com altres col·lectius d'immigrants, el col·lectiu pakistanès va iniciar el seu procés d'assentament al Raval a mitjans de la dècada dels 70. Des de llavors el barri ha viscut transformacions importants producte de les intervencions urbanístiques que han esdevingut en els darrers anys i la diversificació del seu teixit social. Avui, el Raval es caracteritza per concentrar problemàtiques socials específiques, però també per haver-se convertit en un espai social mesclat en el qual conviuen immigrants, classes mitjanes acomodades i classes populars llargament assentades al barri. Quines conseqüències ha tingut per al col·lectiu el fet d'haver-se incorporat a la societat catalana a través d'aquest context local? Com s'ha anat ajustant a les transformacions d'aquest context urbà particular en el seu procés d'incorporació a la ciutat? Com repercuteix aquest patró d'incorporació en el procés d'incorporació dels seus fills a la ciutat?

Una de les possibles respostes a les dificultats a les quals es veuen confrontats els immigrants en el seu procés d'incorporació a una nova societat és la construcció de xarxes de solidaritat i de reciprocitat en base a la seva etnicitat. En aquest treball partirem del postulat que, a banda dels factors socioeconòmics i individuals, els factors culturals²⁸ juguen un paper important en el procés d'incorporació dels col·lectius d'immigrants a la societat. Aquests factors culturals no s'han d'entendre com la transposició directa d'artefactes culturals des dels contextos d'origen als contextos de destinació. Els immigrants en el seu procés d'incorporació a la nova societat transformen i adapten els seus bagatges culturals i socials per ajustar-se a les característiques del nou context d'incorporació. La reconstrucció d'aquests patrons culturals no només s'explica per la dinàmica interna del col·lectiu mateix, depèn també de la resposta de la societat d'acollida. Si la societat d'acollida valora “la cultura” d'un determinat col·lectiu d'immigrants i, a més, no existeix una història de contacte basada en el conflicte –colonització,

²⁷ Ensenyament sobre història de l'Islam (cultura, civilització i religió).

²⁸ La cultura que utilitzen com a recurs els pakistanesos a la nostra ciutat no és una reproducció de la cultura d'origen, sinó un conjunt d'artefactes que s'estan transformant de forma permanent com a conseqüència de la circulació de persones i capitals a través de l'espai transnacional al qual estan connectats.

minorització-, aquesta valoració social es pot traduir en la construcció d'estereotips positius entorn al col·lectiu que per extensió es tradueixin en relacions més fluides amb les institucions. Si les característiques culturals que es despleguen s'ajusten als ideals de la societat d'acollida – una ètica “protestant” basada en el treball, el manteniment dels llaços familiars i de formes de solidaritat a l'interior del context familiar, el respecte a les jerarquies i, en el cas dels infants i adolescents el respecte als adults de l'entorn,- la valoració global serà positiva més enllà del fet que es continuïn mantenint altres pràctiques més cobertes. Per contra si un col·lectiu desplega característiques culturals que no s'ajusten als ideals de la societat d'acollida, la confronta a algunes de les seves contradiccions presents i passades –l'emergència de processos d'exclusió i de minorització de diferents segments de població, passat colonial- se li projectaran característiques associades a col·lectius llargament minoritzats a l'interior d'aquesta mateixa societat o estereotips basats en una història de contacte conflictiva que pot convertir-se en motor de construcció de categories estigmatitzants. Per tant, els artefactes culturals reconstruïts pels immigrants en el context d'incorporació no només varien en base a la seva configuració específica en base a la seva adaptació al context local d'acollida, sinó en base a com aquests artefactes culturals són pensats per la societat dominant del context nacional al qual s'han incorporat²⁹.

El col·lectiu pakistanès s'ha incorporat a la ciutat recolzant-se en entramats relacionals i xarxes de suport per les quals circulen capitals econòmics, simbòlics i socials que tenen un abast tant local com translocal o transnacional. Les xarxes de suport locals són producte del desplaçament de xarxes de solidaritat i de reciprocitat tant des de contextos locals específics a través de les fronteres internacionals com de la construcció de noves relacions amb nous actors en el context d'incorporació. En el cas pakistanès, aquestes xarxes de solidaritat i reciprocitat es construeixen i es mantenen sobretot a través de relacions de parentiu, però no només així. Com veurem les relacions d'amistat i de veïnatge esdevenen cabdals en el context d'assentament especialment quan no hi ha parents assentats en el mateix context d'incorporació. Les xarxes de parents i d'amics s'han instituit en espais relacionals pels quals circulen capitals econòmics-préstecs sense interès, sistemes de crèdit rotatiu com el *Kameti*-, capitals simbòlics –valors, normes- i capitals socials –formes de solidaritat i reciprocitat inter i intrafamiliars com el *lena-dena*-. Aquestes xarxes tenen graus diversos d'institucionalització i sustenten de diferents maneres el procés d'incorporació d'aquestes famílies i dels seus fills a la societat catalana. Els valors i els artefactes culturals que les regulen i circulen a través d'elles no són tant una

²⁹ Un exemple d'aquesta qüestió el trobem en la formulació del representant de la Generalitat “els pakistanesos sou molt bons treballadors... igual que els catalans”. Paral·lelament aquests nous col·lectius d'immigrants conviuen amb certs segments de població llargament assentats al barri que veuen com els immigrants nous vinguts amb poc capital econòmic, però amb més capital simbòlic i social viuen processos de mobilitat social ascendent mentre que ells viuen processos de mobilitat social bloquejada o descendent. A més, a cada context concret són percebuts de formes diverses en funció de la relació que estableixen amb les institucions, de la presència i de l'especificitat dels altres col·lectius d'immigrants que conviuen amb ells en el mateix context d'incorporació, de la relació que s'estableixi entre aquestes noves minories que emergeixen de les noves migracions i les velles minories llargament minoritzades en el marc de la societat catalana mateixa.

reproducció d'una sèrie de pautes de la societat d'origen sinó una reconstrucció i adaptació de les mateixes al nou context d'incorporació. Aquestes xarxes de solidaritat i de reciprocitat s'han instituït en plataformes de suport i de control social que promouen el manteniment de determinades pràctiques culturals i formes de comportament un cop s'ha arribat a la societat de destinació. Aquestes xarxes, com dèiem, no només tenen un abast local sinó també translocal o transnacional i són producte del manteniment de les connexions amb la societat d'origen, però també amb la resta de societats amb les quals ja estaven connectats abans d'emigrar. La participació de les famílies en aquestes xarxes relacionals locals i transnacionals condiciona el seu patró d'incorporació a la ciutat i el dels seus fills. Els infants i joves amb els quals hem treballat es nodreixen de capitals simbòlics i socials que circulen per la xarxa local de què formen part. Per exemple els seus pares poden rebre un préstec sense interès que els pot permetre crear un negoci propi, canviar d'habitatge o comprar material escolar. Quan assisteixen a les classes d'urdú i/o d'islâmiyyât se'ls recorda de forma permanent la necessitat de respectar el professorat i els adults en general, així com la importància que donin continuïtat a les seves trajectòries educatives. A casa, quan es comporten en base a les expectatives de respecte als adults i de seguiment dels principis de solidaritat familiar se'ls reconeix públicament tant a l'interior de les seves pròpies famílies com en altres llars. Per contra, quan un infant o un adolescent no segueix els principis marcats pels seus pares de respecte als adults o participa de xarxes relacionals amb membres de minories minoritzades dins de la societat a la qual s'han incorporat, se'ls recorda que s'han *agitanat* i que el que estan fent no és digne i que avergonyeixen tant les seves famílies com la resta de la comunitat. La participació en aquests entramats relacionals més o menys institucionalitzats estimulen el manteniment de determinats patrons relacionals que per extensió estimulen patrons relacionals més adaptats a les expectatives de les institucions de què participen -entre d'altres, i de forma més important l'escola, pel paper que juga en la construcció de trajectòries de mobilitat.

Probablement és massa aviat per anticipar les identitats que construïran els descendents dels immigrants pakistanesos a Catalunya. Aquestes noves segones generacions viuen i viuran en un món de fronteres identitàries mutants i anticipar quines construccions identitàries veurem d'aquí un temps fins i tot en el mateix Raval és una tasca francament difícil. Avui, els pakistanesos que resideixen al Raval marquen la seva pakistaneïtat per no ser confosos amb els marroquins en base a la seva adscripció religiosa i amb indis i bangladeshis en base a la seva etnicitat. A Sant Roc, marquen la seva comunió amb "els altres musulmans" i marquen les distàncies amb les minories minoritzades de la societat catalana -gitanos- i amb altres minories immigrades més estigmatitzades -gitanos romanesos-. Al Raval els pakistanesos intenten evitar que els seus fills esdevinguin com els altres espanyols o els altres marroquins, a Sant Roc la inquietud més immediata és que s'*agitanin*. Com sempre és en la proximitat que emergeixen "les distàncies".

Avui, alguns dels descendents d'aquests immigrants pakistanesos componen *rap*, juguen amb els seus amics equatorians a criquet i en el context en el qual resideixen apareixen restaurants indopakistanesos o indoitalians. Molts per fer front a aquestes ambivalències del que significa ser pakistanès, espanyol o català simplement es defineixen com a barcelonesos.

Estructura del text

En el primer capítol, presentarem el marc teòric global, pel que fa a la perspectiva transnacional incloent una descripció de la seva evolució com a perspectiva d'anàlisi i una presentació dels conceptes més importants pel que fa al nostre propi treball. Presentarem l'espai transnacional alhora com un espai de fluxos pel qual circulen persones i diferents tipus de capitals i com un espai de llocs, de punts nodals interconnectats en un espai global que es construeixen i reconstrueixen com a conseqüència d'aquestes connexions.

En el segon capítol, presentarem l'espai transnacional global construït per la diàspora pakistanesa incloent l'anàlisi de la construcció dels primers nòduls diaspòrics durant el període colonial i la construcció de relacions transnacionals entre el Pakistan com a centre cultural i entre diferents nòduls diaspòrics durant el període postcolonial.

En el tercer capítol, analitzarem el procés d'incorporació del col·lectiu a la ciutat a través d'un context urbà particular, el Raval. Analitzarem la construcció d'un patró d'incorporació particular sustentat en la construcció d'un entramat comunitari i la reconstrucció de les relacions domèstiques i interdomèstiques com a font de capital social. L'entramat comunitari que ha construït al Raval serà plantejat tant com el resultat de la transposició i reconstrucció de determinades pràctiques socials i culturals en el context d'incorporació com la conseqüència de la circulació continuada de persones i capitals a través de l'espai transnacional creat.

En el quart capítol, analitzarem les relacions de parentiu tant a l'interior de l'entramat comunitari creat com a l'interior de l'entramat familiar transnacional de què formen part. És precisament a través del manteniment d'aquestes relacions a l'interior de la família i de la comunitat que es construeix i reconstrueix el capital social que protegeix les famílies i sustenta el procés d'incorporació dels seus fills a la ciutat (protegint-los d'incorporar-se a la precarietat i afavorint processos de mobilitat social ascendent). Com veurem la comunitat i la xarxa de relacions domèstiques i interdomèstiques que es donen al seu interior és alhora una font de recursos i un mecanisme de control que no sempre és valorat en el mateix sentit per tots.

El cinquè capítol, analitza el procés d'incorporació d'aquests adolescents al context escolar. Analitzarem com les xarxes de reciprocitat i solidaritat a l'interior de l'entramat comunitari juguen un paper important en la selecció de centre. Analitzarem el posicionament dels diferents actors de l'escola respecte a les funcions que compleix l'escola en el context d'incorporació posant-ho en relació amb les funcions que compleix l'escola al Pakistan o a altres nòduls diaspòrics en els quals hagin pogut residir. Analitzarem com les característiques concretes del context local i escolar interactuen per definir determinades dinàmiques d'escolarització. Analitzarem el paper que juguen les connexions familiars i comunitàries en el manteniment d'una actitud positiva respecte a l'escola. Analitzarem el paper que juga el grup d'iguals en el seu procés de construcció com a subjectes posant especial atenció als entramats relacionals interètnics i intraètnics de què participen i l'efecte d'aquestes relacions en el seu procés de construcció personal. Les negociacions de la pròpia identitat sovint prenen cos a

l'interior d'aquest espai relacional especialment a l'adolescència. La definició de si mateixos com a pakistanesos, espanyols, catalans o barcelonesos pren cos de forma diversa en funció de les xarxes relacionals de què formen part.

El sisè capítol, analitza la construcció d'un patró d'aculturació selectiu basat en el manteniment de determinats elements de la cultura d'origen dels pares i la incorporació de determinats elements de la cultura del context d'incorporació.

PART I:
L'ESPAI TRANSNACIONAL DE LA DIÀSPORA PAKISTANESA
Un espai de fluxos i un espai de llocs

Capítol 1: L'espai transnacional; un espai de fluxos, un espai de llocs

“That migration, settlements of migrant communities and varied activities of immigrants all occur in specific places is axiomatic, and that transmigration and globalization happen in and across space is indisputable. The thought patterns, actions and identities of transmigrants are shaped powerfully by experiences in their places of origin, travel and destination, which in turn are affected by their activities through remittances, investment and return visits to the homeland and by settlement formation, landscape modification, ethnic diversification and contribution to multiculturalism in the hostland.”³⁰

Introducció

En els darrers quaranta anys, el nombre total d'immigrants a escala mundial ha passat de 75 milions el 1965 a 175 milions el 2005³¹, s'han transformat la forma i el sentit dels fluxos i hem assistit a una proliferació sense precedents de teories explicatives per a significar aquest fenomen al qual alguns autors s'han referit com l'*era de les migracions*³². A la base d'aquest increment de la mobilitat: canvis estructurals en els països emissors, canvis en les polítiques migratòries dels països receptors, canvis tecnològics vinculats al transport i a les telecomunicacions, noves formes d'organització del treball a escala global. Acompanyant aquest increment de la mobilitat: globalització i diversificació dels fluxos, globalització i diversificació de les formes de circular i globalització i diversificació de les formes d'incorporar-se a la societat. Progressivament, els desplaçaments de moviment únic han anat cedint pas a formes de circular més complexes; els assentaments definitius a formes d'assentament més fragmentats³³ i les formes d'incorporació lineals plantejades per l'assimilacionisme clàssic a patrons d'incorporació més segmentats³⁴. Els nous patrons migratoris i les formes de circular dels immigrants actuals plantegen nombrosos interrogants difícils de contestar des de les teories disponibles sobre la causalitat migratòria. En un món cada vegada més globalitzat, l'increment

³⁰ Ma, L., “Space, place and transnationalism: the chinese diaspora as a geographic system” a Ma, L. i Cartier, C. (Eds.), *The chinese diaspora: space, place, mobility and identity*. Lanhan, MD, Roman and Littlefield, 2003

³¹ VVAA, *World migration 2005*, IOM, 2005

³² Castles, S. i Miller, M. J., *The age of migration*, New York, Guilford, 2003

³³ Ma, L. i Cartier, C. (Eds.), *The chinese diaspora: space, place, mobility and identity* op. cit.

³⁴ Portes, A., Zhou, M., “The new second generation: Segmented assimilation and its variants”, op. cit.; Portes, A. i Rumbaut, R., *Legacies. The story of the immigrant second generation*, op.cit ; Rumbaut, R. i Portes, A., *Ethnicities. Children of immigrants in America*, op. cit.

de la mobilitat ha redefinit els patrons migratoris tradicionals, transformant i augmentant la interconnectivitat a escala mundial.

I.1.1 L'espai transnacional: un espai de fluxos

En el decurs de la darrera dècada, els especialistes en qüestions migratòries han utilitzat de forma creixent el concepte de transnacionalisme per referir-se a les formes de mobilitat global dels immigrants contemporanis. Des de les seves formulacions inicials diferents autors han anat assenyalat diferents dimensions del fenomen i formulat diverses hipòtesis explicatives. Basch, Glick Shiller, Szanton Blanc³⁵ el definien com *"process by which transmigrants, through their daily activities, forge and sustain multi-stranded social, economic, and politic relations that link together their societies of origin and settlement, through which they create transnational social fields that cross national borders"*; Guarnizo i Smith³⁶ assenyalen *"Transnationalism is multifaceted, multi-local process"*; Pries³⁷ assenyalava *"Transnational social spaces are plurilocal social entities and genuine realities composed of social practices, artifacts and symbols with a density and stability relatively high in comparison to other social spaces."* No importa quantes referències donem, a totes, el concepte d'espai i les metàfores espacials juguen un paper primordial en la definició de la perspectiva. Els immigrants creen, utilitzen i es mouen a través de l'espai definint trajectòries i formes de circular complexes. Però malgrat tot, aquesta omnipresència de metàfores espacials no sempre s'ha traduït en formulacions analítiques específiques per abordar el seu estudi³⁸.

"While we are coming to get a better sense of transnationalism through such spatial metaphors, they may not necessarily get us anywhere analytically" ³⁹

*"In these perspectives on diaspora [by cultural theorist like Paul Gilroy and James Clifford], theories and realities of the geographical are not emergent and ultimately trapped in language that signifies the spatial but does not assess its meanings and empirical contexts. In such treatments, factors of space and place tend to be assumed unproblematically and without consideration of their inherent and acquired dynamic properties"*⁴⁰

³⁵ Basch, L., Glick Schiller, N., Szanton Blanc, C., *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states*, Langhorne, Gordon & Breach, 1994

³⁶ Guarnizo, L.E. i Smith, M.P., "The locations of transnationalism" a Smith, M.P. i Guarnizo, L.E. (Eds.) *Transnationalism from below*, vol. 6 Comparative Urban Community Research, New Brunswick/London, Transaction Publishers, 1998

³⁷ Pries, L., "The approach of transnational social spaces. Responding to new configurations of the social and the spatial" a Pries, L. (Ed.) *New transnational social spaces*, London/New York, Routledge, 2001

³⁸ Voigt-Graf, C. "Towards a geography of transnational spaces: Indian transnational communities in Australia", *Global Networks*, 4 (1) 25-49, 2004

³⁹ Vertovec, S., "Transnational social formations: toward conceptual cross-fertilization", *ESRC Transnational Communities Program Working Paper*, N° WPTC 01-16, University of Oxford

⁴⁰ Ma, L., "Space, place and transnationalism: the chinese diaspora as a geographic system" a Ma, L. i Cartier, C. (Eds.), *The chinese diaspora: space, place, mobility and identity op. cit.*

Un espai transnacional⁴¹ és un entramat de vincles de diferents tipus i qualitats a través de les fronteres de l'estat nació. El segment mínim d'aquest espai d'interconnexió és un vincle que pot ser de diferents tipus -simbòlic o social- i a través del qual circulen diferents tipus de capitals –capital econòmic, capital humà i capital social-. Un vincle simbòlic implica un seguit de transaccions a través de les quals les persones implicades comparteixen significats, memòries i representacions col·lectives. Un vincle social implica un seguit de transaccions a través de les quals les persones implicades comparteixen interessos, obligacions, expectatives i normes. Ambdós tipus de vincles poden desenvolupar-se i sostenir-se a través de diferents vies –cara a cara, via telefònica, internet, mitjans de comunicació. Els espais transnacionals es diferencien entre ells a través de dues dimensions: la seva temporalitat i el seu grau d'institucionalització. Des d'aquesta perspectiva, podem distingir quatre tipus d'espais transnacionals:

	<i>Baix grau d'institucionalització (Xarxes)</i>	<i>Alt grau d'institucionalització (Institucions)</i>
Temporalitat Curta	(1) <i>Xarxes de difusió</i> Exemples: camps transnacionals pels que circulen persones i diferents tipus de capitals –econòmics, simbòlics i socials-	(2) <i>Grups de parentiu</i> Exemple: famílies
Temporalitat Llarga	(3) <i>Xarxes especialitzades</i> Exemples: xarxes de comerciants, xarxes d'associacions amb un mateix objectiu	(4) <i>Comunitats i organitzacions</i> Exemple: grups religiosos, empreses

Taula 1: Tipus d'espais transnacionals⁴²

1. *Xarxes de difusió*: Espais transnacionals poc formalitzats i poc estables en el temps a través dels que circulen persones i diferents tipus de capitals, informacions, pràctiques culturals. Poden ser circulacions relatives a una activitat comercial, un moviment social, etc. Entre els immigrants, un exemple el trobaríem en la difusió de certes pràctiques culturals de la societat d'origen a la societat d'assentament. A nivell d'exemple, Faist ens descriu la transposició a Alemanya de la celebració de l'any nou (Newroz o Nevroz) per part dels kurds i la seva institució progressiva com un element identitari important de la comunitat kurda en aquest país.

2. *Grups de parentiu*: Espais transnacionals formalitzats a través de xarxes de parents. Les formes de reciprocitat consistents en l'enviament de remeses són les més freqüents a l'interior de tots els col·lectius d'immigrants, especialment quan la migració s'ha fet amb l'objectiu de

⁴¹ Per construir aquest apartat s'han consultat els següents textos: Faist, Th. *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, Oxford, Oxford University Press, 2000; Faist, Th., "The border-crossing expansion of social space: concepts, questions and topics" a Faist, Th. Özveren, E., *Transnational social spaces. Agents, networks and institutions*, Aldershot, Ashgate, 2004

⁴² Faist, Th., "The border-crossing expansion of social space: concepts, questions and topics" a Faist, Th. Özveren, E., *Transnational social spaces. Agents, networks and institutions*, op. cit.

sostenir a aquells que es queden a la societat d'origen. Quan es mantenen aquest tipus de vincles no és infreqüent que es produeixin circulacions entre la societat d'origen i de destinació. En les famílies transnacionals no és infreqüent que diferents membres de la família estiguin distribuïts a diferents contextos nacionals i que, per tant, les connexions no només es mantinguin amb la societat d'origen sinó amb totes les societats amb les que s'està connectat a través de llaços familiars. A través de les connexions familiars circulen capitals econòmics, les remeses de les que parlàvem abans, però també i sobretot capital social. El conjunt del procés migratori es veu fortament condicionat pel capital social que circula a través de les relacions familiars –cadena migratòria fins a la societat d'acollida, recolzament en el procés d'assentament-. Tant el capital econòmic com el capital social circula a l'escala dels nòduls amb els que estan connectats. Els capitals poden provenir de la societat d'origen o de destinació, però no és infreqüent, sobretot en el cas de famílies que tenen membres distribuïts a través de les fronteres internacionals que els capitals circulin des d'altres societats en les que aquests familiars estan assentats. Un cas particular d'aquest tipus de connectivitat és quan els pares o algun dels pares i algun dels fills està a la societat d'acollida mentre que altres fills o la mare pot estar a la societat d'origen. Aquest és el patró de què ens parlava Guarnizo⁴³ en el cas de les famílies del Carib i com veurem, no és infreqüent en el cas de les famílies pakistaneses. Una altra forma de connectivitat a través dels grups de parentiu són els casaments transnacionals. Casaments entre cònjuges que provenen de diferents contextos nacionals. Casaments entre cònjuges que provenen del centre cultural i del nòdul diaspòric, però també cònjuges de diferents nòduls diaspòrics entre si.

3. *Xarxes especialitzades*: Les xarxes especialitzades són espais transnacionals composts per una sèrie de vincles entre persones o institucions pels que circulen informacions i serveis que són intercanviats amb l'objectiu d'assolir un objectiu comú. Aquests vincles poden estar al servei de la consecució de diferents objectius: la defensa dels Drets Humans, la protecció mediambiental, etc. Poden ser els circuits comercials establerts per empresaris xinesos a Nova York⁴⁴ o els immigrants coreans a Los Angeles⁴⁵. Els subjectes que participen d'aquestes xarxes acostumen a conjugar altres formes de connectivitat. Per exemple, no és infreqüent que aquestes famílies desplacin a les seves famílies a la societat d'acollida i s'hi assentin de forma permanent i que els subjectes implicats en els circuits comercials circulin entre els contextos amb els que estan connectats a través de les xarxes empresarials.

4. *Comunitats i organitzacions*: les comunitats i les organitzacions transnacionals es defineixen per definir espais de connectivitat en els que els immigrants residint a la societat d'acollida i els subjectes residint a la societat d'origen mantenen estretes connexions simbòliques i socials

⁴³ Guarnizo, L.E. , "Los dominacoyorks: The making of a binational society", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 533: 70-86, 1994 citat a Faist, Th. *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, op. cit.

⁴⁴ Lin, J., *Reconstructing Chinatown. Ethnic enclave, global change*, Mineapolis, University of Minnesota Press, 1998

⁴⁵ Smith, M.P., *Transnational urbanism. Locating globalisation*, op. cit.

sostingudes en el temps. Aquestes comunitats transcendeixen els entramats de parentiu que descrivíem abans per incorporar a persones que sense tenir llaços familiars mantenen relacions estables i formalitzades. Les comunitats transnacionals poden evolucionar en el temps i abastar diferents esferes de la vida social. Un dels exemples més habituals, entre els col·lectius d'immigrants, són els pobles transnacionals –*transnational villages*⁴⁶– que impliquen espais transnacionals vinculats a l'esfera política, religiosa i cívica.

Un espai global transnacional cobra diferents formes en funció de la diversitat d'espais transnacionals que connectin diferents societats i del seu grau d'institucionalització, però també de la intensitat, la freqüència i l'abast de la circulació. La participació en un camp transnacional varia en funció del grau i de la intensitat de desplaçament físic que comporta. Pot comportar desplaçaments estables i tenir periodicitats previstes com en el cas dels *transmigrants* dels que ens parlava Glick-Shiller⁴⁷, però no té perquè. Hi ha subjectes que no es desplacen de forma estable, ni tenen periodicitats previstes, però que circulen en moments puntuals. Tenen la vida assentada essencialment a un dels contextos (ja sigui a la societat d'origen o a la societat d'acollida), però la seva vida social es veu fortament condicionada per les connexions socials amb altres contextos nacionals. Finalment, hi ha subjectes que no es desplacen mai físicament però que les seves vides es veuen fortament condicionades pels capitals –diners, coneixements, valors, formes de reciprocitat, etc.) que circulen per la xarxa. És el cas dels contextos locals i familiars que depenen de les remeses a les societats d'origen –pobles transnacionals-⁴⁸.

Malgrat que en la definició de transnacionalisme que citàvem a l'inici d'aquest apartat s'atorgava una rellevància especial a les activitats quotidianes que realitzaven els immigrants en la seva vida diària, fins ara, han estat pocs els estudis que han focalitzat en les dimensions de la vida quotidiana implicades en aquestes connexions. La majoria d'estudis focalitzen en les connexions econòmiques, polítiques o religioses més institucionalitzades, però pocs se centren en l'anàlisi d'una de les institucions més presents en la vida quotidiana de tots els immigrants: la institució familiar⁴⁹.

Aquestes absències analítiques tenen a veure amb que es tracta d'un àmbit d'estudi encara en construcció, però també, i sobretot, amb el fet que durant tot aquest temps s'ha estat construint teoria a través de l'anàlisi de realitats socials i migratòries molt concretes. La majoria d'estudis formulats des d'aquesta perspectiva s'han realitzat sobre les migracions entre diferents països de Sud i Centre Amèrica i els EUA. La història de contacte entre els contextos d'emigració i d'immigració i les característiques dels fluxos migratoris que es donen a la regió -

⁴⁶ Levitt, P, *The transnational villagers*, op. cit.

⁴⁷ Glick-Shiller, N., "Transmigrants and Nation-States: something old and something new in the U.S. immigrant experience" a Hirschman, Ch., Kasinitz, Ph. I DeWind, J. *The handbook of international migration: the american experience*, New York, Russell Sage Foundation, 94-119, 1999

⁴⁸ Levitt, P, *The transnational villagers*, op. cit.; Levitt, P., "The ties that change: relations to the ancestral home over the life cycle", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, op. cit.

⁴⁹ Voigt-Graf, C. "The construction of transnational spaces by indian migrants in Australia", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 31 (2), Març 2005, pp. 365-384, 2005

proximitat geogràfica, curta història migratòria, diversificació recent dels fluxos cap a altres contextos, etc.- han condicionat que el desenvolupament de la perspectiva se centrés en uns temes i no en d'altres, es fessin aportacions molt importants respecte a determinades temàtiques -construcció d'espais transnacionals binacionals o bilocals amb un alt grau d'institucionalització en diferents esferes de la vida social⁵⁰ - però també, i per la mateixa raó, que es deixessin nombrosos camps oberts.

En els darrers anys, diferents autors⁵¹ han apuntat la necessitat de transcendir aquestes limitacions a través de l'anàlisi d'altres experiències migratòries, en particular la migració xinesa i les migracions provinents del continent sud-asiàtic (Índia, Pakistan, Bangla Desh).

I.1.2 L'espai transnacional: un espai de llocs

Un espai transnacional és tant un espai de fluxos com un espai de llocs⁵². És un espai de fluxos perquè és un espai d'interconnectivitat global més o menys institucionalitzat a través del qual circulen persones i diferents tipus de capitals “*our societies are fundamentally made of flows exchanged through networks of organizations and institutions*”⁵³; és un espai de llocs perquè aquest espai de fluxos no pot pensar-se al marge dels punts nodals interconnectats a escala global –les ciutats globals-. Han estat molts els autors que han construït teoria a partir de Castells donant continuïtat a les seves aportacions. Voigt-Graf⁵⁴ partint de la teoria de xarxes⁵⁵ i de les aportacions de Castells, en particular del concepte d'espai de fluxos i dels punts nodals que representen les ciutats globals, proposa pensar els espais transnacionals construïts pels immigrants com a espais de fluxos i de nòduls interconnectats a escala global pel que circulen persones i diferents tipus de capitals i construeix una sèrie de models cartogràfics per a pensar la seva formació i la seva evolució. Per desenvolupar la seva perspectiva, l'autora pren com a referent la migració provinent del continent sud-asiàtic. La llarga història de les migracions provinents del subcontinent, la construcció de nòduls diaspòrics a diferents contextos nacionals, el manteniment de les connexions transnacionals, no tant sols entre la societat d'origen i de destinació sinó entre diferents nòduls diaspòrics entre si, i la conversió dels vells nòduls diaspòrics en nous centres culturals, fan de la diàspora provinent del continent sud-asiàtic, un cas interessant per continuar avançant en l'anàlisi de la mobilitat des d'una perspectiva transnacional. En el que segueix presentarem la proposta analítica de l'autora.

⁵⁰ Levitt, P., *The transnational villagers*, op. cit.

⁵¹ Voigt-Graf, C. “The construction of transnational spaces by indian migrants in Australia”, op. cit.,

⁵² Taylor, P.J., “Embedded statism and the social sciences 2: geographies (and metageographies) in globalisation”, *Environment and Planning A* 32, 1105-1114, 2000

⁵³ Castells, M., “The net and the self”, *Critique of Anthropology*, 16, 9-38, 1996

⁵⁴ Voigt-Graf, C. “Towards a geography of transnational spaces: Indian transnational communities in Australia” op. cit.; Ma, L., “Space, place and transnationalism: the chinese diaspora as a geographic system” a Ma, L. i Cartier, C. (Eds.), *The chinese diaspora: space, place, mobility and identity* op. Cit.

⁵⁵ Wasserman, S. i Faust, K.. *Social network analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994

Des de la perspectiva de Voigt-Graf⁵⁶, un espai transnacional és un espai compost per nòduls interconnectats entre ells. Hi ha tres tipus de nòduls: *centre cultural*: context d'origen dels immigrants; *nòdul diaspòric*: context d'assentament dels immigrants; *nou centre cultural*: a través del temps els nòduls diaspòrics poden instituir-se en nòduls amb una entitat pròpia i convertir-se en productors i emissors de noves pràctiques socials i culturals. En segon lloc, els nòduls prenen cos en contextos locals que poden tenir diferent abast –Estats nació, regions, municipis, barris– Aquests nòduls són dinàmics i per tant poden evolucionar i transformant-se amb el temps. Així un nòdul que en un moment històric concret es definia a nivell d'un municipi concret pot acabar englobant el conjunt d'una regió o d'un Estat. En tercer lloc, en aquest espai transnacional podem distingir dos gran tipus de connectivitat: *entre el centre cultural i els nòduls diaspòrics*: aquest tipus de connectivitat es dóna sobretot en les primeres etapes del procés de construcció de l'espai transnacional. El més habitual és que en les primeres fases del procés migratori, els membres d'una mateixa família emigrin vers la mateixa destinació i que per tant les connexions es mantinguin entre el centre cultural i un sol nòdul diaspòric; *entre diferents nòduls diaspòrics*: amb la diversificació dels fluxos vers diferents societats els membres d'una mateixa família acaben estan distribuïts a diferents nòduls diaspòrics. En aquest context, les connexions transnacionals ja no només es construeixen entre el centre cultural i un determinat nòdul diaspòric sinó entre el centre cultural i diferents nòduls diaspòrics i entre diferents nòduls diaspòrics entre si. Quan la connectivitat es dóna a aquesta escala la circulació de persones i capitals es dóna al mateix nivell. I així els casaments ja no només se celebren entre el centre cultural i el nòdul diaspòric sinó entre diferents nòduls diaspòrics entre si. Es comencen a donar segones i terceres migracions que comporten una circulació entre nòduls. En quart lloc, un espai transnacional és un espai dinàmic en el que els nòduls i les connexions entre nòduls es van transformant de forma permanent –s'incorporen nous nòduls a la xarxa, altres desapareixen, es redefinien les connexions i les circulacions de persones i capitals a través d'ells etc.–Finalment, els nòduls que componen aquest espai transnacional acostumen a ser pensats de forma jeràrquica en funció del grau en què són valorats en un moment històric determinat.

⁵⁶ Voigt-Graf, C. "Towards a geography of transnational spaces: Indian transnational communities in Australia" *op. cit*

Capítol 2: La construcció d'un espai migratori transnacional⁵⁷

*“A place is a social incubator that contains the basic ingredients of networking, including people with a shared experience, local culture, familie ties, home, landed property, social clubs, schools, workplaces and common language, all playing a role in binding individuals together and transfrming them into kinsmen, co-villagers, neighbors, friends, classmates, alumni, coleagues and fellow club members. Capable of creating, instilling, cementing and reinforcing common feelings of shared life, place provides a strong foundation through which various types of social networks can be structured, whic in turn lead to personal trust and social ties and to a sens of camaraderie and group solidarity.”*⁵⁸

Introducció

Des de mitjans de la dècada dels 40, s'ha produït un increment notable de la mobilitat de persones a través de les fronteres internacionals. Però la impressivitat de les xifres no ens ha de fer perdre de vista l'especificitat de la seva evolució. El període que s'inicia després de la II Guerra Mundial veurà emergir migracions molt diverses tant en termes de la seva periodicitat històrica com en termes de la seva configuració⁵⁹. La primera, de 1945 a 1973 presidida per les migracions sud-nord dels immigrants europeus i les migracions colonials. La segona, a partir de 1973 marcada per la reestructuració de l'economia a escala global –deslocalització, desindustrialització, terciarització i segmentació dels mercats de treball, creixement de l'economia informal, etc.- i la transformació dels fluxos conseqüent –tancament selectiu de les fronteres i processos de reagrupament familiar al nord d'Europa, obertura selectiva de noves destinacions (països del sud d'Europa i països del Golf), diversificació interna dels fluxos (origen, gènere, classe social), proliferació de la migració il·legal.

⁵⁷ Per construir aquest apartat s'han consultat els següents textos: Talbot, I. i Thandi, S., *People on the move. Punjabi colonial, and post-colonial migration*, Oxford, Oxford University Press, 2004; Addleton, J.S., *Undermining the centre. The Gulf migration and Pakistan*, Oxford, Oxford University Press, 1992; Lefebvre, A., *Kinship, honour and money in Pakistan. Subsistence economy and the effects of internal migration*, Surrey, Curzon, 1999; Brown, J.M. i Fott, R., *Migration: The asian experience*, New York, St. Martin's Press, 1994

⁵⁸ Ma, L., “Space, place and transnationalism: the chinese diaspora as a geografic system” a Ma, L. i Cartier, C. (Eds.), *The chinese diaspora: space, place, mobility and identity op. cit.*

⁵⁹ Castles, S. i Miller, M. J., *The age of migration, op. cit.*

I.2.1 El període colonial

Malgrat que la institució del Pakistan com a context d'emigració a gran escala és un fenomen de la darrera meitat del segle XX, les bases del fenomen s'estableixen molt abans. El període colonial va estar marcat per migracions internes importants (rurals i urbanes) com a conseqüència i per la confluència de diferents factors: la construcció de les colònies del canal, el desenvolupament de grans nuclis comercials, la "panjabització" de l'exèrcit i l'*indentured labour*⁶⁰. Aquests factors van afectar en diferent mesura diferents àrees de la regió i varen establir les bases de les primeres migracions externes.

La primera gran migració del període colonial es dona amb la creació de les colònies del canal. El període que s'inicia amb la construcció de la colònia de Chenab (1890) va suposar la transformació de sis milions d'acres de terra àrida incultivable en què esdevindria una de les zones agrícoles més riques de l'imperi. A través del sistema de canalització, els excedents d'aigua dels cinc grans rius eren reconduïts cap als nous canals de les àrides terres de l'oest del Panjab. Malgrat que una part de les terres va ser distribuïda entre la població local afectada per la creació dels canals, la part més important va ser reservada pels colons provinents del Panjab central sota requeriment del govern colonial. Els estereotips dels britànics sobre l'empenta i la capacitat emprenedora de les castes *zamindar*⁶¹ va acabar condicionant que una part molt important de les colònies fossin ocupades per aquests segments de població, tant per la via de cessió directa de terres sota l'argument de la seva perícia i destresa com agricultors, com per la via de cessió de terres als soldats retirats (que com veurem posteriorment també eren seleccionats a l'interior dels mateixos segments de població). La construcció de les colònies va provocar un moviment massiu de població dels districtes d'Amritsar, Jullundur, Gurdaspur, Hoshiarpur i Ludhiana (tots ells, avui, formen part del Panjab indi) cap als districtes i als grans centres comercials que varen emergir com a conseqüència de la seva creació: Lahore, Lyalpur (avui Faisalabad), Multan, Montgomery, Jhang i Shahpur.

Les transformacions que va comportar el projecte es van fer notar ben aviat. Entre 1891 i 1911 la població de la colònia de Chenab va passar de 112.000 a 1.100.000 una part molt important de la qual eren immigrants que provenien del Panjab central. Aquest creixement global va anar acompanyat d'un creixement notable de les ciutats, que en pocs anys van passar de ser petits nuclis de població a instituir-se com a grans centres comercials -p.e: Lyalpur va passar de 60.306 habitants al 1891 a 2.157.000 al 1951-. Ben aviat el rendiment de les colònies excedia de llarg el rendiment de qualsevol altra regió del subcontinent. Aquest increment de la producció va fer pujar notablement els ingressos dels colons obrint així la possibilitat d'expandir les migracions cap a terres d'ultramar.

L'èxit del projecte va ser llargament considerat pels gestors colonials com una de les grans aportacions de l'imperi. Al 1916, Miquel Fenton deia:

⁶⁰ L'*indentured labour* era un sistema de contractació que va emergir amb l'abolició de l'esclavatge a l'imperi britànic al 1833.

⁶¹ Les castes *zamindar* eren castes terratinents fortament implantades al Panjab rural.

"A phenomenon which can never be sufficiently dwelt upon by those who seek to appraise the results and achievements of British rule"

Més enllà del fet que nombrosos comentaristes interpretessin l'èxit del projecte com a resultat d'una transformació de doble via -els colons transformant l'entorn i l'entorn, via formes d'organització dissenyades per l'Estat, transformant els colons-, els oficials britànics van interpretar-ho sobretot, com el resultat de l'energia i el caràcter emprenedor dels colons. La identitat de les castes *zamindar*, reconegudes al Panjab per les seves destreses en l'agricultura ja havia estat redimensionada pel govern colonial mateix en termes d'"esperit colonitzador" i "caràcter emprenedor", fet que havia condicionat que fossin les castes seleccionades per a ocupar les colònies del canal. L'èxit del projecte només feia que confirmar la hipòtesi de partida

*"In less than a generation, [the typical settler had] made the wilderness blossom like a rose. It is as if the energy of the virgin soil of the bar had passed into his veins and made him almost a part of the forces of nature which he has conquered"*⁶²

Si la construcció de les colònies del canal va establir les bases de les migracions externes des de les zones irrigades, serà l'exèrcit el que donarà continuïtat a aquest procés i definirà els primers assentaments d'ultramar. En aquest cas els "contractats" provenien de les zones més pobres dependents de les pluges (*barani*). En paral·lel a la creació de les colònies del canal, "la panjabització" de l'exèrcit indi des de 1880 també va comportar desplaçaments importants de població cap a les noves casernes de l'exèrcit obertes a indrets com ara Rawalpindi, Lahore, Sialkot -que en poc temps van veure com les seves poblacions s'incrementaven de forma important i es desenvolupava la seva vida comercial-. A banda del Raj, aquests regiments es desplaçaven per tot l'imperi i van participar en les dues guerres mundials. En finalitzar la carrera a l'exèrcit, els militars podien beneficiar-se de parcel·les que el govern els facilitava a les colònies del canal, tal i com veiem abans, però també tenien la possibilitat de restar a la seva destinació. Molts d'ells es van quedar exercint treballs relacionats amb la seguretat, primer en institucions de l'imperi mateix i posteriorment a empreses privades. Va ser a través de l'exèrcit que es van anar establint les primeres cadenes migratòries cap a l'est d'Àfrica, Amèrica del Nord i l'est d'Àsia. Si en la construcció de les colònies del canal els estereotips orientalistes ja havien jugat un paper important, amb l'exèrcit aquesta pràctica es consolidarà i estarà a la base de la selecció dels membres dels cossos militars (Sikhs Jats, Musulmans rajputs i Hindus Dogras).

El final de l'esclavatge a l'interior de l'imperi britànic el 1833 es va instituir en un factor important de promoció de les migracions externes a través de l'*indentured labour*. Aquest tipus de "contractació" que emergia per a suplir la mà d'obra dels esclaus en terres de l'est d'Àfrica o

⁶² Darling, M., *The Punjab peasant in prosperity and Debt*, Columbia, Mo, South Asian Books, 1978 citat per Talbot, I. i Thandi, S., *People on the move. punjabi colonial, and post-colonial migration*, op. cit.

del Carib ha estat definida per alguns autors com una nova forma d'esclavatge⁶³. Aquest tipus de contractació requeria que el treballador es vinculés a un cap durant un marge de temps que podia anar de 3 a 10 anys. En finalitzar aquest període el treballador podia escollir entre retornar al context d'origen, donar continuïtat al contracte o retirar-se i assentar-se a l'indret en el qual havia estat desenvolupant el seu treball. Aquest tipus de contractació no només es va establir a les colònies britàniques (Maurici, Fiji, Natal (Sud-àfrica)). França va abolir l'esclavatge el 1848 i va iniciar aquest tipus de contractació amb treballadors que provenien del subcontinent el 1854 (Martinica i Guadalupe). Holanda va abolir l'esclavatge el 1863 i va començar a reclutar hindustanis el 1873. Els "contractats" per aquesta via podien exercir diferents tipus de treballs en funció dels contextos de destinació. A l'est d'Àfrica varen treballar en la construcció del ferrocarril. A Sud-àfrica varen treballar a les mines de carbó i a les plantacions de sucre i cotó.

El nivell de retorn dels treballadors contractats per aquest sistema va variar en funció del context d'assentament i de les condicions que se'ls oferien des de les potències colonials, però en general va ser baix. Dels 143.939 que varen emigrar a Trinitat només varen tornar 33.294. Dels que varen emigrar a Martinica, Guadalupe i Guyana -Surinam- en varen tornar un terç. La seva incorporació a les societats de destinació, una vegada fora del sistema, anava des de la incorporació als segments més baixos del sistema d'estratificació social (Guyana, Trinitat, entre altres) en els casos que es quedaven desenvolupant activitats agrícoles -estigmatitzades per l'esclavitud- a incorporar-se a través de les classes mitjanes als països africans. A l'est d'Àfrica, ocupaven els llocs intermedis entre els colons blancs i la població autòctona (aquesta ubicació ha estat definida per alguns autors com *middle man minorities*). Anys més tard, amb la independència de les colònies britàniques africanes, aquesta posició a l'interior del sistema va ser objecte de tota mena d'atacs, fins que als anys 70 en el cas d'alguns països es varen convertir en expulsions massives (Uganda i Tanzània).

A banda de les migracions promogudes per l'exèrcit i l'*indentured labour* -o sistemes similars que després de la seva abolició el van substituir (*Kangani i maistri*)- durant aquest període també hi havia una circulació important d'immigrants laborals que ho feien al marge d'aquests sistemes de contractació (comerciants, metges, advocats, els mariners de l'*East Indian Company* i els estudiants, acadèmics i professionals qualificats que es dirigien a la metròpoli, entre els quals trobem el mateix Ali Jinnah) i que es dirigien als nòduls de la xarxa que s'estava començant a crear.

Durant aquest primer període circulen les persones, encara que com veiem anteriorment de forma limitada, donades les restriccions imposades per l'*intendured labour* i l'exercit, però també les remeses econòmiques. El 1850 un document narrava el retorn al subcontinent d'emigrants provinents de l'Illa Maurici (Mauritius), afirmava:

"Found that many invested their savings in the purchase of land, others in oxen and carts, wick they set up as carriers. Some held jubilee on return to their village after feasting

⁶³ Tinker, H., *A new System of slavery: the export of indian labour overseas, 1830-1920*, London, Oxford University Press citat a Addleton, J.S., *Undermining the centre. The Gulf migration and Pakistan*, op. cit.

and, after supporting their relations and friends as long as their means lasted, went back to Mauritius" ⁶⁴

El 1930 un funcionari britànic afirmava:

*"Pukka (kiln-fired) red brick houses of those who have made money abroad...rising above the mud and plaster dwellings of the ordinary villager"*⁶⁵

El mateix autor explica referent als Jats en el període d'entreguerres:

*"If he stays at home, he may start a kiln, deal in cattle, run a lorry, become a shop-keeper, or set up as a money-lender. If he goes abroad, he will be found fattening cows in China, sawing wood in Canada, tinning fruit in California, or trading in Australia. During the war he enlisted so freely that Ludhiana and Rohtak stood higher in recruiting than almost any other district in India...like the italian emigrant, whatever his interests and wherever he goes, he never forgets the land, and sooner or later returns with his earnings to the village that bred him."*⁶⁶

Explicar la realitat és fer-la esdevenir. La historiografia colonial va explicar les causes de la migració panjabi a través de postulats essencialistes. Els panjabis emigraven més que els altres col·lectius a l'interior del Raj perquè disposaven d'una sèrie de trets diferencials que els distingien de la resta. Eren "naturalment" aventurers, emprenedors i tenien "caràcter"⁶⁷. Aquests plantejaments varen estar a la base de nombroses polítiques colonials destinades a regular els moviments de població. Va ser així com la migració massiva dels panjabis musulmans i sikhs provinents de les castes *zamindar* a les colònies del canal, resultat d'aquests plantejaments, va generar un moviment de població massiu i progressivament es va anar consolidant en una cultura migratòria. Aquest esperit emprenedor suposat, recolzat, estimulat i finalment convertit per una mena de profecia d'autocompliment pel sistema colonial mateix en una realitat es va veure reforçat pels reclutaments militars successius que es varen dur a terme a la regió. Com veurem posteriorment aquesta cadena de decisions basades en estereotips racials va establir les bases de les cadenes migratòries a ultramar que es desenvoluparan de forma més important després de la Partició.

⁶⁴ Citat a Compston, I.M., *Indians Overseas in British Territories, 1834-1854*, London, Oxford University Press, 1953, citat per Addleton, J.S., *Undermining the centre. The Gulf migration and Pakistan*, op. cit.

⁶⁵ Darling, Malcolm, *The Punjab peasant in prosperity and Debt*, Columbia, Mo, South Asian Books, 1978 citat per Addleton, J.S., *Undermining the centre. The Gulf migration and Pakistan*, op. cit.

⁶⁶ Darling, Malcolm, *The Punjab peasant in prosperity and Debt*, Columbia, Mo, South Asian Books, 1978 citat per Addleton, J.S., *Undermining the centre. The Gulf migration and Pakistan*, op. cit.

⁶⁷ Talbot, I. i Thandi, S., *People on the move. Punjabi colonial, and post-colonial migration*, op. cit.

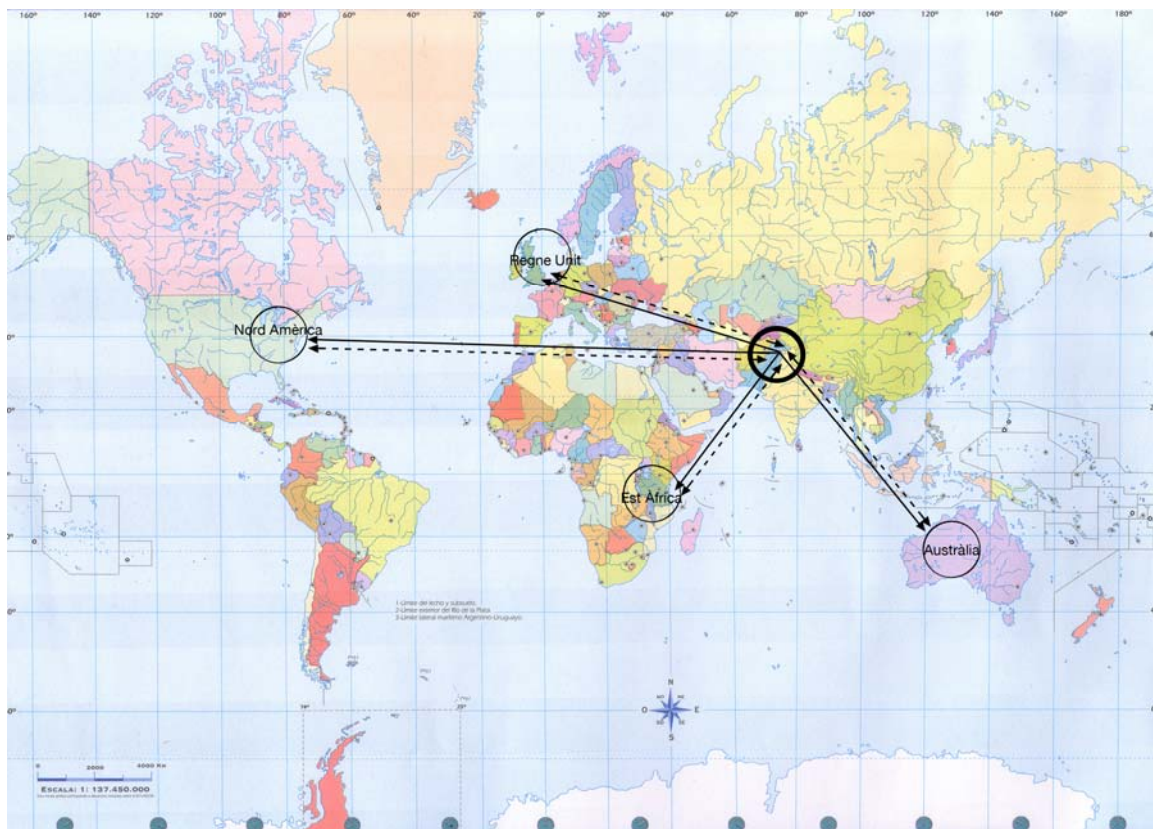
Aquí la dimensió subjectiva de l'individu s'interpretava a través de postulats que ens remeten a perspectives darwinistes -efectes del clima en la construcció del subjecte-.

Any	Emigrants	Emigrants retornats	Migració neta
1834-1835	62.000	52.000	10.000
1836-1840	188.000	142.000	46.000
1841-1845	240.000	167.000	72.000
1846-1850	247.000	189.000	58.000
1851-1855	357.000	249.000	108.000
1856-1860	618.000	431.000	187.000
1861-1865	793.000	594.000	199.000
1866-1870	976.000	778.000	197.000
1871-1875	1.235.000	958.000	277.000
1876-1880	1.505.000	1.233.000	272.000
1881-1885	1.545.000	1.208.000	337.000
1886-1890	1.461.000	1.204.000	256.000
1891-1895	2.326.000	1.536.000	790.000
1896-1900	1.962.000	1.268.000	694.000
1901-1905	1.428.000	957.000	471.000
1906-1910	1.864.000	1.482.000	383.000
1911-1915	2.483.000	1.868.000	615.000
1916-1920	2.087.000	1.867.000	220.000
1921-1925	2.762.000	2.216.000	547.000
1926-1930	3.298.000	2.857.000	441.000
1931-1935	1.940.000	2.093.000	-162.000
1935-1937	815.000	755.000	59.000
Total:	30.191.000	23.941.000	6.250.000

Taula 2: Estimació de la migració de l'Índia britànica del 1834 al 1937⁶⁸

Durant el període colonial l'espai transnacional de la diàspora pakistanesa està en una primera fase d'expansió i de consolidació progressiva de nòduls. Els nòduls diaspòrics transitoris que es van incorporant de forma progressiva en funció dels interessos de l'imperi britànic tant a l'interior del subcontinent com a terres d'ultramar, poc a poc, en la mesura que baixen els índexs de retorn es van instituint com a nòduls diaspòrics consolidats. En aquest primer període, el Panjab com a centre cultural està connectat amb els nòduls diaspòrics però aquests encara no estan connectats entre si.

⁶⁸ Font : Kingsley Davis, *The population of India and Pakistan*, Princenton, Princenton University Press, 1958 citat a Addleton, J.S. *Undermining the centre. The Gulf migration to Pakistan*, op. cit.

Mapa 1: Distribució de nòduls en finalitzar el període colonial.

1.2.2 El període postcolonial

1. 2.2.1 De 1947 a 1973

La Partició (1947) i l'emergència de l'Índia i el Pakistan com a estats independents va comportar el desplaçament de 14 milions de persones a través de la frontera emergent. Sis milions d'hindús i sikhs residents al territori que a partir d'aquell moment havia esdevingut Pakistan van desplaçar-se cap el nou Estat indi i vuit milions de musulmans residents al que havia esdevingut l'Estat indi van desplaçar-se cap a Pakistan⁶⁹. Segons el cens pakistanès de 1951 una cinquena part de la població del país era d'origen immigrant (*mohajir*)⁷⁰: 6,7 milions de 33,7 milions d'habitants.

Aquesta migració massiva va tenir un impacte desigual en la configuració social de les diferents regions i localitats del país. La majoria dels immigrants varen desplaçar-se a l'interior de la mateixa àrea cultural i lingüística –els immigrants del Panjab indi emigrant cap el Panjab pakistanès i els immigrants de la Bengala índia emigrant cap a la Bengala pakistanesa-. Però els

⁶⁹ Addleton, J.S., *Undermining the centre. The Gulf migration and Pakistan*, op. cit.

⁷⁰ El qualificatiu de *mohajir* significa immigrant. Al principi es va utilitzar per referir-se a tots els immigrants que emergiren de la Partició. Ben aviat, però, només s'utilitzarà per referir-se als immigrants que emigraren fora de la seva àrea cultural d'origen.

immigrants provinents de les províncies de majoria hindú -1 milió de l'Uttar Pradesh i 100.000 de Bihar- emigren a les grans ciutats del Sind. En 10 anys Karachi, convertida després de la Partició en capital del país, va passar de tenir 360.000 habitants el 1941 a 1.100.000 al 1951 (essent el 57% de la població d'origen *mohajir*). El 57% de la població de Karachi, però també dos terços de ciutats com Hyderabad, Faisalabad i la meitat de la població de Multan i Gujranwala eren d'origen immigrant. Aquestes xifres han portat a nombrosos autors a afirmar que les grans urbs del Pakistan són sobretot l'espai dels mohajirs. Durant la dècada dels 50 i 60 aquesta població va estar a la base del creixement industrial del país -al 1959 tres de cada quatre empresaris de Karachi era d'origen immigrant-. Aquests immigrants dominen l'esfera econòmica exercint les professions lliberals que abans de la Partició havien exercit els hindús. Dominen l'esfera política perquè ells mateixos han estat un dels vectors més importants en la construcció del país -a través del seu president Jinnah i el seu primer ministre Liaquat Ali Khan- i dominen la vida cultural instituint l'Islam i l'urdú com a vectors d'unitat nacional, a través d'un govern centralista que permeti transcendir els clivatsges regionals i la gran diversitat lingüística i cultural que existeix al país que acabava d'emergir⁷¹.

El període que s'inicia amb La Partició (1947) va veure emergir migracions internes (rurals-urbanes) i migracions a través de les fronteres de l'Estat nació recent creat com veiem abans. Però, també i sobretot va veure emergir una intensificació de les migracions internacionals, en particular la migració a gran escala durant la dècada dels 50 i dels 60 vers el Regne Unit. Fins al 1962, els pakistanesos van poder emigrar a Gran Bretanya com a subjectes britànics acollint-se a la *British Nationality Act* de 1948⁷². Entre 1955 i 1960 havien entrat 17.000 persones. En els divuit mesos precedents a l'aprovació de la llei de 1962 en van entrar 50.000. Aquesta intensificació dels fluxos també es va veure condicionada per la construcció de la presa de Mangla al districte de Mirpur. Per compensar els habitants dels 250 pobles inundats per la presa el govern pakistanès va eliminar les restriccions que imposava la política migratòria del moment i va promoure la migració de 5.000 persones de la regió afectada. Durant aquest primer període, els emigrants provenien d'un espectre molt ampli de població tant en termes dels districtes com en termes de bagatge social. A partir de 1962 la *Commonwealth Immigrants Act* va introduir canvis notables en la composició i la dimensió dels fluxos. Es van limitar el nombre d'entrades i es van introduir perfils laborals específics. Aquest canvi en la legislació va comportar un canvi en els perfils de la població que arribava: van augmentar el nombre d'immigrants provinents de contextos urbans i el nombre de subjectes que arribaven amb un bagatge acadèmic i laboral consolidat. Malgrat tot es van mantenir els fluxos des de les zones tradicionals i la decisió d'emigrar va continuar estant condicionada per les connexions amb la societat de destinació.

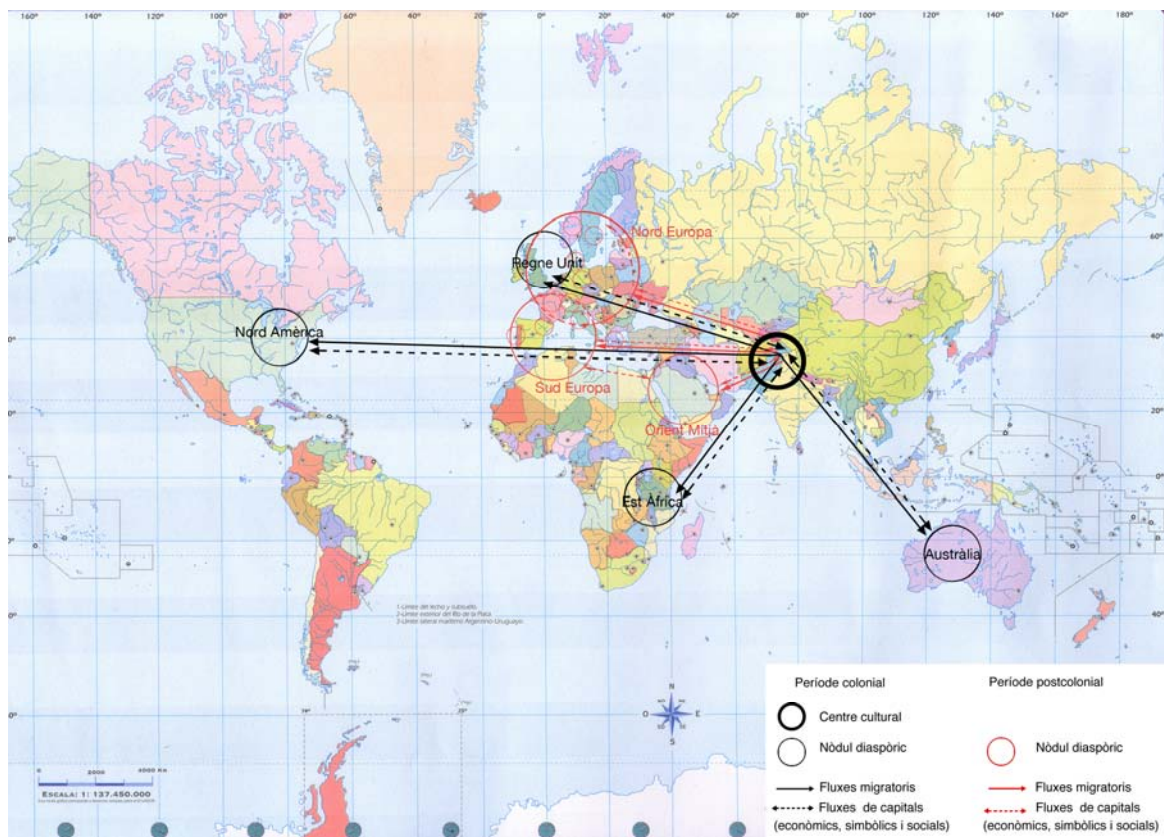
⁷¹ La qüestió lingüística a Pakistan és fruit d'aquesta història. A partir de la Partició, el nou estat emergent es definirà com un Estat que instituirà l'urdú com a única llengua oficial, que mantindrà l'anglès com a llengua de prestigi a les institucions i que relegarà una part important de les llengües pròpies dels territoris que havien acabat formant part de l'Estat, entre elles el panjabi, a l'esfera privada.

⁷² Shaw, A., *Kinship and continuity. Pakistani families in Britain*, Amsterdam, OPA, 2000

A mitjans de la dècada dels 60, aprofitant la flexibilització de les polítiques migratòries als EUA. i el manteniment de les fronteres obertes en altres països del nord d'Europa, els immigrants pakistanesos comencen a dirigir-se vers noves destinacions –Noruega, Dinamarca, Alemanya, França i altres països del nord d'Europa-.

1.2.2.2 De 1973 fins al moment actual

A partir de 1973 es donen dos fenòmens paral·lels marcats per un mateix esdeveniment: la crisi del petroli de 1973. D'una banda pels països del nord d'Europa industrialitzats, 1973 suposa l'augment dels preus del petroli, la crisi de la indústria, el tancament de les fronteres, l'enduriment de les polítiques migratòries i el redireccionament d'aquests fluxos vers països del sud d'Europa (Espanya, Itàlia, Portugal) que es comencen a instituir com a països receptors de migració. D'altra banda, pels països productors de petroli del Golf, 1973 suposa un augment dels ingressos, inversions en infraestructures i l'obertura de les fronteres a la migració: al principi migració provinent de països àrabs de l'entorn i posteriorment migració de països musulmans de l'entorn no àrabs –entre ells i de forma més important Pakistan-.

Mapa 2: Distribució de nòduls període postcolonial

Si el segle XIX i primera meitat del XX van veure emergir migracions importants des de contextos rurals de segments molt específics de població -castes *zamindar* (Jats, Gujars, Arains, ...)- promogudes pel sistema colonial mateix a través de la construcció de les colònies del canal, l'*indentured labour* i la panjabització de l'exèrcit; el període que s'inicia amb la Partició (1947) i la institució del Pakistan i l'Índia com estats independents, suposarà un augment i consolidació dels fluxos, però també una diversificació notable d'aquests tant en termes d'origen geogràfic com de bagatge social. Si les migracions del segle XIX i ben entrat el segle XX van ser protagonitzades per subjectes sense formació acadèmica que s'incorporaven als segments més baixos de l'estructura social de la societat de la qual passaven a formar part, avui, cada vegada més, ens trobem amb persones amb bagatges educatius consolidats i trajectòries laborals com a professionals liberals o empresaris. Si els emigrants del segle XIX i d'una bona part del segle XX protagonitzaven desplaçaments unidireccionals i d'un sol temps, els emigrants actuals defineixen trajectòries multidireccionals i de temps successius. En el decurs de més d'un segle han construït un espai transnacional global compost per nòduls diaspòrics ubicats en els cinc continents. Un espai global que connecta tant el Pakistan com a centre cultural amb diferents nòduls diaspòrics i diferents nòduls diaspòrics entre si. A través dels espais transnacionals creats circulen persones, però també diferents tipus de capitals que condicionen tant les formes de circular abans d'arribar a Barcelona com la seva forma d'incorporar-se a la ciutat.

Un espai transnacional és un espai dinàmic, un espai en transformació permanent. Nous nòduls s'incorporen a la xarxa (Espanya), d'altres perden la seva preponderància com a nòduls dominants. El tipus de fluxos entre nòduls també es transforma i la configuració interna d'un nòdul concret també. Barcelona és producte i part d'aquest espai transnacional. Una part dels immigrants pakistanesos que resideixen a la ciutat han realitzat migracions prèvies a altres nòduls diaspòrics que gaudeixen d'una llarga història com a contextos d'immigració –els països del Golf-, però també estem veient emergir segones migracions d'immigrants pakistanesos llargament assentats a la societat catalana que emprenen noves migracions. En el cas dels pakistanesos assentats a Catalunya la majoria de les connexions i la circulació de persones i capitals per aquest espai transnacional es dona a través de vincles de parentiu entre parents distribuïts a diferents contextos nacionals. La intensitat i l'abast de les connexions que es mantinguin amb diferents nòduls dependrà de l'abast i de la intensitat de la relació que es mantingui amb els parents distribuïts per diferents contextos nacionals.

El conjunt de nòduls que componen l'espai transnacional no són entitats neutres, tenen diferents històries i estatus associats i segons el seu valor s'ubiquen en diferents punts d'una escala jeràrquica. L'estatus associat a un determinat nòdul diaspòric es fa visible a través de l'estatus de les famílies que tenen membres distribuïts als nòduls de més prestigi i, de forma especial, com aquesta dimensió s'incorpora en la negociació dels casaments. Les aliances matrimonials juguen un paper important en el manteniment de relacions transnacionals. El més habitual és que al principi del procés de construcció d'un espai transnacional els casaments es realitzin entre el centre cultural i els nòduls diaspòrics. Poc a poc, en la mesura que l'espai transnacional creat es va fent més complex i hi ha diferents membres d'una mateixa família

distribuïts a altres contextos nacionals, el més habitual és que els casaments comencin a produir-se a l'interior d'un mateix nòdul diaspòric o entre nòduls. Com veurem més endavant, les jerarquies entre nòduls poden fer que es trenquin algunes de les “regles” de l'establiment d'aliances, per exemple la patrilocalitat. Si és la noia la que està assentada a un nòdul diaspòric que ocupa un lloc més alt en la jerarquia, el desplaçament dels membres que componen la parella i la construcció de la llar es realitzarà vers el nòdul diaspòric que ocupa un lloc més alt – Anglaterra, EUA., Canadà-. En la negociació de l'enllaç, el dot i els regals es negociaran en funció del lloc que s'ocupi a la jerarquia de nòduls. En alguns casos, els casaments són també una forma estratègica d'obrir noves rutes migratòries.

Ara bé, l'estatus d'un determinat nòdul diaspòric no té perquè mantenir-se estable en el temps. El lloc que ocupa a la jerarquia depèn de les característiques que se li associen en moments històrics i socials concrets. En el cas de pakistanesos que resideixen a Barcelona, si *vilayat* (Anglaterra), fa uns anys era conceptualitzat com el nòdul diaspòric més prestigiós i de fet encara ho continua essent per molts dels pakistanesos que resideixen a altres països europeus. Però ja no és l'únic nòdul que ostenta aquest privilegi. els EUA. i Canadà, contextos de destinació de les classes mitjanes pakistaneses a la dècada dels 70, són avui nòduls també molt valorats. A més el fet que alguns dels pakistanesos residents a Catalunya hagin reemigrat a Anglaterra en els darrers anys i s'hagin incorporat a la nova societat a través dels seus segments menys privilegiats i en alguns casos hagin tornat, ha contribuït al fet que les imatges d'*El Dorado* es matisin o que en tot cas es puguin contrastar.

PART II:
LA CONSTRUCCIÓ DEL SUBJECTE EN UN ESPAI URBÀ TRANSNACIONAL

Capítol 3: Construint i reconstruint el Raval

“From the perspective of phenomenology, a place is more than simply a spatial container where people live or, in the absence of man, a part of nature. It is a locality of experience, meanings and feelings, constituted historically from social actions. Consider such places with human activities as a nation, region, city or village. Constituted sequentially in history with diverse cultural, social and environmental forces emanating from sources near and far that have converged locally, place provides a context with which the processes of social structuration are played out. A place consists of layers of cultural sediments that are bound, eroded and metamorphosed locally. It is repository of meaning, positive or negative, for the residents where families strike roots and to which individuals are emotionally attached. Of particular importance to a transmigrant is his mother country, inspiring his initial patriotism, and his native place where he was born and raised and where his family has deep roots. A transmigrant’s mother country or native place is the primordial starting point of his life that provides the most basic reference of orientation in his lifepath. This native place is a deep wellspring of lasting memories that cannot be easily erased. It is the quintessence of place and the ultimate home of a transmigrant, especially for one who spent their formative years in their native place.”⁷³

Introducció

Des d'un segment de l'imaginari de la ciutat, el Raval és reconegut per concentrar la plana major dels centres de cultura de la ciutat (CCCB, MACBA, UB, URL, etc.) i donar continuïtat a la seva modernitat radical a través d'una oferta de consum urbà, cultural i culinari, apte per a cercadors de sensacions i prou variada per a diferenciar-se. Des d'un altre segment d'aquest imaginari urbà fragmentat "més partidari de la memòria", el Raval encara és *el Xino*, l'hereu d'un espai social de síntesi, en el qual es “barrejaven putes i famílies obreres, professionals de la mariconeria i locals sindicats àcrates, presons de dones i frontons bascos, botigues de preservatius i *meublés* amb olors de *zotal* i engonals, parades de *finos* i *generosos* i parades de cassalla o de *barretxa* (cassalla i moscatell), una de les primeres síntesis culturals del contacte entre el poble català i els immigrants”⁷⁴. Origen de l'urbs actual, espai de mutació, de superposició de materialitats i d'imaginari, és un dels llocs privilegiats des dels quals pensar la

⁷³ Ma, L., “Space, place and transnationalism: the chinese diaspora as a geografic system” a Ma, L. i Cartier, C. (Eds.), *The chinese diaspora: space, place, mobility and identity op. cit.*

⁷⁴ Vázquez Montalbán, M., *Barcelones*, Barcelona, Empúries, 1990.

ciutat i a vegades sembla que sigui l'espai escollit per la ciutat per a pensar-se. En els darrers anys ha viscut mutacions importants condicionades tant per dinàmiques <<des de dalt>> intervencions urbanístiques que ens remetent al model de ciutat globalitzada, al model Barcelona, a la Barcelona guapa com <<des de baix>> des de les pràctiques quotidianes dels ciutadans que l'habiten i hi transiten cada dia. En el debat social ha estat definit com a gueto, espai *en construcció*⁷⁵, guirigall⁷⁶... Des de fa un temps, el Raval, és també el nucli més visible de la incorporació de la migració pakistanesa a la ciutat: l'entramat de botigues obertes fins a mitjanit, locutoris, carnisseries halal, agències de viatges i de negocis de tot tipus i qualitat regentats per pakistanesos.

A diferència dels altres espais que han construït a altres nòduls diasporics, l'espai urbà que han creat els pakistanesos al Raval data dels darrers anys. En aquest Capítol descriurem l'arribada i l'assentament progressiu del col·lectiu al Raval. En primer lloc, donarem dades sobre els canvis demogràfics i les característiques socioeconòmiques del col·lectiu. En segon lloc, analitzarem com la interacció entre les característiques del col·lectiu i les característiques del context local ha condicionat un determinat patró d'incorporació d'aquestes famílies a la ciutat.

II.3.1 La producció urbana d'una "localitat" particular

II.3.1.1 La producció d'entramats comunitaris⁷⁷

"En X estábamos bien pero cada sábado teníamos que venir a comprar las cosas igualmente a Barcelona. Los niños estaban creciendo y queríamos que fueran a la mezquita i que aprendieran urdu con un profesor. Además yo estaba muy sola. Mi marido estaba todo el día trabajando y allí no conocíamos a nadie. Aquí hay más mujeres pakistaníes. Podemos sentarnos con ellas en sus casas, charlar, explicar cosas de Pakistán."

Resulta habitual atribuir les concentracions de poblacions immigrades en determinats contextos locals a la manca de recursos econòmics en les primeres fases del procés d'incorporació i l'existència d'habitatge disponible a baix preu. Des d'aquests discursos s'apunta que una vegada assentats i vençudes les primeres fases del procés d'incorporació, una vegada assegurada una certa estabilitat econòmica a través d'una relació més estable amb el mercat de treball, una vegada es disposi de més capital simbòlic i coneixement del funcionament de la societat d'acollida i les seves institucions, la tendència serà que aquestes concentracions inicials es vagin diluint. Tot succeeix com si l'estada en aquests contextos sempre fos transitòria i sempre fos deguda a la impossibilitat d'accedir a l'habitatge en altres contextos d'incorporació. Tot i que és cert que una part important dels pakistanesos s'han incorporat a la ciutat a través del Raval perquè el barri oferia habitatge a baix cost, aquesta no és

⁷⁵ Guerín, J.C., *En construcción*, 2000

⁷⁶ Subirats, J., *¿Guetos en Barcelona?*, El País, 21/07/05.

⁷⁷ Zhou, M., *Chinatown. The socioeconomic potential of a urban enclave*, Philadelphia, Temple University Press, 1992.

l'única raó. L'assentament en aquest barri no sempre és transitori, en alguns casos fins i tot pot ser el context escollit després d'habitar en altres barris amb menys dificultats.

Els contextos que concentren un percentatge tant alt d'immigrants són habitualment pensats com a espais de segregació i com a tals, en general, són pensats com interferint en el procés d'incorporació a la nova societat. Aquests postulats llargament utilitzats des de l'assimilacionisme clàssic sembla que avui ja no permeten explicar les dinàmiques d'incorporació que es donen a les societats contemporànies.

Des de l'assimilacionisme clàssic (model *melting pot*) la relació entre la segregació residencial i l'estatus socioeconòmic es plantejava en termes d'oposició. En arribar a la nova societat, els immigrants, es veien convocats a afrontar una sèrie de barreres –la manca de coneixement de la llengua i del funcionament de les institucions, les dificultats per transferir l'experiència laboral al nou mercat de treball-. Per fer front a aquestes barreres en les primeres fases del procés d'incorporació, els immigrants tendien a concentrar-se en certs contextos locals per tal de construir xarxes de solidaritat i de recolzament mutu. Durant aquesta primera fase, els immigrants, sovint, es veien confrontats a acceptar unes condicions d'incorporació definides per la precarietat. Tenien dificultats per accedir al mercat de l'habitatge i, sovint, per fer front a la seva relegació als segments més precaritzats del mercat de treball, construïen una economia ètnica de petita escala a partir de xarxes familiars. Progressivament, però, en la mesura que vivien un procés de mobilitat econòmica a través del mercat de treball, els immigrants tendien a traduir aquesta ascensió social desplaçant-se a altres localitats o barris habitats per classes mitjanes. Aquest desplaçament a través de l'espai urbà propiciava la construcció de noves relacions amb membres de la societat dominant i accelerava els patrons d'aculturació a la nova societat. Des d'aquesta perspectiva les concentracions d'immigrants en els mateixos contextos d'incorporació és un fenomen temporal que tendirà a desaparèixer en la mesura que es doni una mobilitat progressiva a través de l'espai urbà que alhora contribuirà a accelerar els processos d'aculturació a la nova societat i l'abandó progressiu del bagatge cultural d'origen fent de l'etnicitat una dimensió optativa de l'experiència⁷⁸. Seguint aquesta mateixa lògica, els negocis ètnics s'interpretaven com un instrument destinat a desaparèixer en la mesura que l'immigrant visqués un procés de mobilitat a través del mercat de treball de la societat dominant. Des d'aquesta perspectiva, el destí d'aquests contextos precaritzats és desaparèixer en la mesura que els immigrants van ascendint en l'escala social i es desplacen a través de l'espai urbà o a convertir-se en guetos precaritzats habitats pels membres que han viscut processos de mobilitat bloquejada o descendent. Aquesta va ser la perspectiva que va presidir la reflexió sobre la incorporació dels immigrants europeus als EUA durant la primera meitat del segle XX. El patró d'incorporació a la nova societat esperat des de la perspectiva de l'assimilacionisme clàssic és una assimilació estructural i cultural progressiva.

Malgrat tot, la persistència de l'etnicitat com a circumscripció identitària ostentada pels immigrants mateixos i també com a instrument de racialització de determinats segments de

⁷⁸ Watters, M, *Ethnic options. Choosing identities in America*, Berkeley, University of California Press, 1990

població va portar diferents investigadors a plantejar un model alternatiu basat en el manteniment del pluralisme ètnic.

Des del model del pluralisme ètnic (model *salad –bowl*) s'assumeix que les característiques dels contextos d'incorporació i la segregació dels col·lectius en determinats contextos urbans en la primera fase del seu procés d'incorporació incentiva el manteniment de les cultures d'origen. Malgrat la seva segregació, aquests col·lectius viuen en universos culturals dotats de significació. Aquests col·lectius construeixen entramats relacionals en base a la seva etnicitat –un estil de vida, valors, pràctiques culturals compartides-. Aquestes comunitats ètniques, compleixen la funció d'oferir seguretat als subjectes i a les famílies que en formen part en la primera fase del procés d'incorporació i són producte de la relació de desigualtat respecte a la societat dominant. En el seu procés d'incorporació a la nova societat els col·lectius d'immigrants es podran recolzar en les xarxes de solidaritat a l'interior de la seva pròpia comunitat per respondre a les dificultats inicials del seu procés d'incorporació. Des d'aquesta perspectiva el desenvolupament d'una subeconomia ètnica s'organitzarà en base a recursos econòmics però també i sobretot en base a recursos ètnics. Aquests recursos ètnics –valors tradicionals, formes de solidaritat i de reciprocitat- s'instituiran en xarxes de suport que permetran als empresaris ampliar el seu marge de beneficis, sostenir-se i poder competir en el marc de la franja de mercat en el qual estan inserits. Així doncs, aquestes subeconomies ètniques estaran a la base de trajectòries de mobilitat tant dels empresaris mateixos com dels coètnics que trobaran en aquest mercat de treball una via per incorporar-se a la vida laboral quan se'ls denega l'entrada al mercat de treball dominant –manca de documentació, racisme, etc.- A mesura que passi el temps i les primeres generacions d'immigrants i els seus descendents vagin ascendint en l'escala social, viuran un procés de mobilitat que es traduirà en una mobilitat a través de l'espai urbà que els portarà a residir a barris de classe mitjana. La tendència d'aquests espais urbans serà, doncs, a desaparèixer o a mantenir-se com a nucli comercial i de serveis del col·lectiu a un determinat context urbà i per tant es mantindrà com un referent simbòlic de la seva identitat. La dinàmica de l'entramat comunitari en un inici incentiva un patró d'assimilació estructural i aculturació selectiva i a mesura que passa el temps pot donar lloc a una assimilació estructural i cultural.

Alejandro Portes va proposar un tercer model (model de l'enclavament ètnic) que incorpora alguns dels elements del model del pluralisme ètnic i va més enllà. A l'igual que el model del pluralisme ètnic incorpora i atorga una gran rellevància a l'economia ètnica i a les xarxes socials construïdes en base a la etnicitat. Però a diferència de la comunitat ètnica que analitzàvem en el model del pluralisme ètnic, l'enclavament ètnic és conceptualitzat com un sector segmentat del mercat en el sentit ampli, disposa d'una estructura econòmica pròpia i configura un mercat de treball diferenciat. Les famílies, les xarxes de parentiu i les institucions que configuren aquest enclavament altament diferenciat acostumen a beneficiar-se d'una identitat positiva respecte al conjunt de la societat i poden construir la seva vida quotidiana de forma relativament autònoma respecte a la societat dominant. La dinàmica de l'enclavament ètnic dona lloc a un patró d'assimilació estructural accelerat i aculturació selectiva.

II.3.1.2 La producció d'un entramat particular

Els primers immigrants pakistanesos van arribar a Espanya a mitjans de la dècada dels 70. Durant aquest primer període es tracta d'una migració essencialment masculina que troba a Espanya una porta d'entrada a Europa. Són anys d'assentament progressiu del col·lectiu i de formació de diferents nuclis d'incorporació a diferents localitats de l'Estat, però també de circulació entre diferents països europeus. Durant la dècada dels 90, la guerra d'Iraq i les variacions en les formules de contractació en els països del Golf (contractació d'un altre tipus de mà d'obra, però també obertura de nous contingents a altres països de l'entorn) va provocar que una part dels immigrants que inicialment s'havien dirigit vers aquests països realitzessin noves migracions vers diferents països europeus, entre ells, Espanya. Durant aquest període, es consoliden els fluxos i les cadenes migratòries des de contextos locals específics i comencen a consolidar els processos de reagrupament familiar. Progressivament, Catalunya es consolida com a nucli d'incorporació important a l'Estat, s'incorpora a la xarxa de destinacions potencials per als immigrants de diferents pobles del Panjab i es comencen a construir cadenes migratòries a través de relacions de parentiu, d'amistat o de veïnatge. Malgrat tot, no serà fins el 2000 quan es manifestin els canvis més notables. D'una banda, augmenten els fluxos –només entre 2002 i 2004, a Catalunya la xifra de pakistanesos inscrits en el padró passa de 9.384 al 2002 a 19.653 al 2004⁷⁹. D'altra banda, es diversifiquen els fluxos en termes d'origen local de procedència, - increment de les persones que provenen de contextos urbans al Pakistan, segons emigrants que provenen d'altres nòduls diaspòrics-, com de bagatge social – increment progressiu de classes mitjanes procedents de contextos urbans, es passa de migracions motivades per raons exclusivament econòmiques a migracions motivades per problemes polítics. I finalment es consoliden les pautes de concentració del col·lectiu en determinades comunitats autònomes a l'interior de l'Estat, en determinades províncies a l'interior de cada CA, en determinades localitats a l'interior de cada context provincial i barris concrets de cada context local. Dels 31.913 immigrants pakistanesos que hi havia a Espanya al 2005, 20.028 estaven a Catalunya, d'aquests 18.488 a la província de Barcelona⁸⁰. Dels 11.997 immigrants pakistanesos que residien a Barcelona ciutat al gener de 2005, 5.816 ho feien al districte de Ciutat Vella i d'aquests 4.651 al barri del Raval⁸¹. Aquesta pauta de concentració en determinades localitats sovint s'ha produït en entorns urbans així que no és infreqüent que resideixin en barris amb un alt percentatge de coètnics.

Els primers immigrants pakistanesos que varen arribar a la ciutat no disposaven d'un entramat comunitari que recolzés el seu procés d'incorporació. Els nouvinguts se sustentaven en el recolzament d'amics i familiars assentats a l'Estat però també en altres nòduls diaspòrics i no era estrany que es produïssin circulacions entre diferents països europeus resseguint les

⁷⁹ Aja, E. i Nadal, M. (Dir.), *La immigració a Catalunya avui. Anuari 2003*, Barcelona, Mediterrània, 2004.

Larios, M.J. i Nadal, M. (Dir.), *La immigració a Catalunya avui. Anuari 2004*, Barcelona, Mediterrània, 2005.

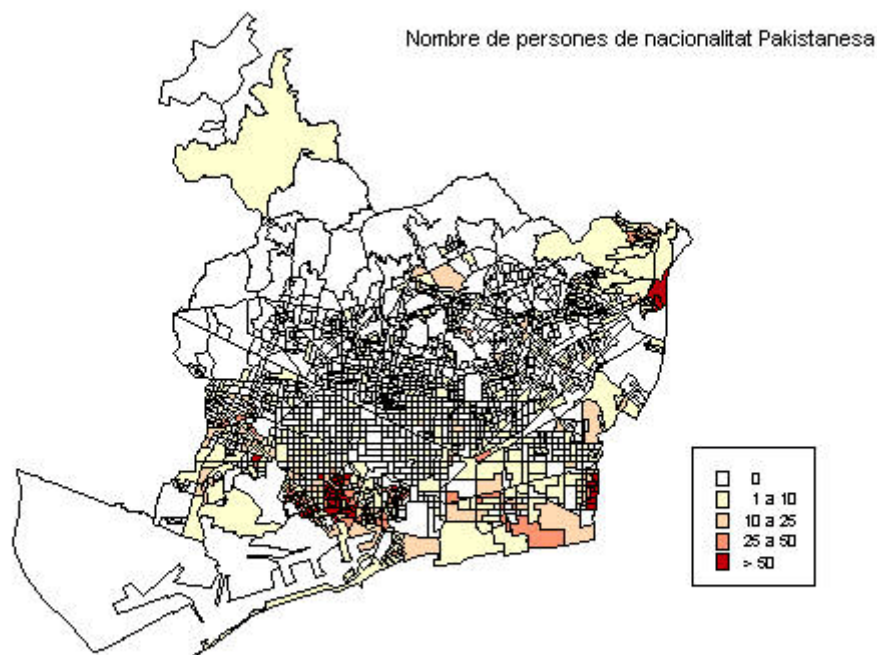
⁸⁰ Instituto Nacional de Estadística. Revisión del Padrón municipal 2005.

⁸¹ Departament d'Estadística Ajuntament de Barcelona gener 2005

localitats on aquests estaven assentats. Durant la dècada dels 90, la consolidació dels processos de reagrupament familiar transforma les expectatives dels immigrants i fa menys freqüents les circulacions. Durant aquest període l'assentament progressiu del col·lectiu en aquesta zona de la ciutat coincideix amb l'arribada d'immigrants que protagonitzen segones migracions des de països del Golf i altres nòduls diaspòrics. A partir de l'any 2000 assistim a la consolidació definitiva del Raval com un nòdul central d'incorporació del col·lectiu a la ciutat i la seva consolidació com a entramat comunitari cada vegada més ben vertebrat. Durant aquest període, els processos de reagrupament familiar moltes vegades ja no s'acaben consolidant directament al barri. L'augment del cost de l'habitatge fa que molts dels pakistanesos que fins llavors havien viscut a aquesta zona de la ciutat es desplacin a altres barris buscant habitatge disponible de lloguer o de venda a un cost més baix. És el període en el qual una part del col·lectiu es desplaça a Sant Roc a Badalona però també a altres localitats de l'àrea metropolitana de Barcelona. Durant aquest període les associacions existents redefeixen les seves actuacions per cobrir les noves necessitats que emergien producte dels reagrupaments familiars, l'arribada de dones a la ciutat i la consolidació progressiva de les segones generacions.

Malgrat que la seva presència a la ciutat ens remet a mitjans de la dècada dels 70, l'increment més notable del col·lectiu s'ha produït en els darrers anys. L'evolució de les dades a nivell global, pel que fa a Barcelona ciutat⁸², ens mostra una evolució similar a les que ja apuntàvem pel conjunt del territori català. Una evolució gradual dels fluxos fins a finals de la dècada dels 90 i un punt d'inflexió a partir de l'any 2000. Dels 614 immigrants pakistanesos al març de 1996 es passa a 11.997 al gener de 2005 (1.382 al 1999, 2.129 al 2000, 3.405 al 2001, 6.112 al 2002, 9.944 al 2003 i 10.198 al 2004). Aquest increment de col·lectiu es dona en paral·lel a una dinàmica de concentració en determinats contextos d'incorporació. Dels 11.997 que figuren en les dades globals de 2005, 5.816 residien a Ciutat Vella i d'aquests 4.651 al Raval, 457 al Gòtic, 470 a Parc i 238 a la Barceloneta. Malgrat que Ciutat Vella es manté com un dels nuclis centrals d'incorporació l'evolució de les dades ens mostra una dispersió progressiva del col·lectiu a altres districtes de la ciutat Sants-Montjuïc, Nou Barris, Sant Andreu, Sant Martí i a altres municipis de l'entorn⁸³.

⁸² Font: Departament d'Estadística. Ajuntament de Barcelona. (Gener 2005)

Mapa 4: Distribució de la població pakistanesa a la ciutat. Gener 2005.
Font: Departament d'Estadística. Ajuntament de Barcelona

Per què el Raval s'ha mantingut com a nucli d'incorporació?

En primer lloc, per les connexions de moltes de les persones que habiten el barri tenen amb el Pakistan o altres nòduls diaspòrics. No oblidem que l'increment més notable del col·lectiu s'ha produït en els darrers anys i que moltes de les persones que han arribat a Barcelona durant aquest període i que tenien alguna connexió amb la ciutat ja fos a través de xarxes de parentiu o d'amistat la tenien a través del barri. De fet, la construcció d'altres nuclis d'incorporació com és el cas de Sant Roc o Santa Coloma daten dels darrers anys. En segon lloc, el desenvolupament del comerç. L'entramat comercial del col·lectiu al Raval ha passat en els darrers 15 anys d'estar compost per "quatre" botigues tal i com ens deia un dels nostres interlocutors a estar compost per nombrosos comerços l'any 2005. Els comerços que regenten s'han diversificat notablement passant de les primeres botigues de comestibles i fruïteries de l'inici a locutoris, restaurants, bars, videoclubs, botigues de roba, tot a 1€, perruqueries, pastisseries, supermercats. A aquest entramat comercial regentat per membres del propi col·lectiu, s'hi han d'afegir els comerços regentats per immigrants d'altres orígens que també han contribuït de forma notable al ressorgir de la vida comercial del barri. De fet, un dels elements que fa interessant els que està passant al Raval és precisament la convivència de col·lectius tan heterogenis i no només d'origen immigrant. Restaurants de fusió que ofereixen

cartes amb plats ètnics una mica de per tot, restaurants amb denominacions de tota la vida que s'anuncien per oposició i per contrast als nous espais emergents (“*Las Fernandez*. En el corazón del Ravalquistán...con un punto casero-mediterráneo”) i finalment creacions barceloneses de síntesi: restaurants indopakistanesos, indoitalians, etc. Avui, però, el Raval és més que un simple entramat comercial. El desenvolupament institucional –mesquites, associacions cíviques, culturals i religioses, escoles d’urdú, d’islâmiyyât i d’anglès per als més joves, revistes i diaris de tirada local, diaris publicats per internet-, la consolidació de la Rambla del Raval (*Parshan Rambla*) com a espai de celebració de la festa nacional del Pakistan –el 14 d’agost-. L’entramat comercial i institucional del Raval està molt lluny dels entramats construïts en altres contextos nacionals on el col·lectiu fa més anys que està assentat, certament, però l’evolució dels darrers anys fa pensar que el que estem relatant en aquestes pàgines és un espai *en construcció* i no un procés acabat. A més el fet que es mantinguin connexions amb altres nòduls de la xarxa en la qual els pakistanesos ja porten temps assentats, ja sigui a través de relacions de parentiu o d’amistat, fa que institucions creades des de nòduls més consolidats es prenguin com a referent en altres contextos. És el cas de la cadena de televisió MA inicialment creada a Manchester que recentment ha creat una seu a París i que va proposar a un dels membres del col·lectiu més actius de la ciutat de crear una nova seu en el futur a Barcelona.

A l’hora d’entendre la consolidació de l’assentament del col·lectiu al Raval no hem de desestimar la convivència de segments socials altament heterogenis en un mateix espai. Certament el Raval és un barri en el qual convergeixen moltes problemàtiques socials, però també és un espai urbà de classes mitjanes acomodades i un espai que atreu un nombre important de “turistes” per la seva amplia oferta cultural. La possibilitat d’escenificar la mobilitat sense sortir del barri, simplement adquirint l’habitatge al Raval nord o en certs edificis en els quals habiten classes mitjanes acomodades que s’han desplaçat al barri en els darrers anys, el fet que l’entramat comercial no es nodreixi només del consum dels pakistanesos mateixos sinó dels diferents segments de població que conviuen al barri... tots ells són elements que han contribuït a fer del barri un espai atractiu per voler-s’hi quedar.

La participació en l’entramat comunitari pot tenir diferents nivells d’implicació que van des de les relacions domèstiques i interdomèstiques més informals a les relacions amb l’entramat institucional formal d’associacions religioses, cíviques i culturals. Aquestes xarxes socials afavoreixen l’accés a determinats recursos i són font de suport social. Són xarxes per les quals circulen capitals econòmics, simbòlics i socials. Són xarxes que ofereixen, tant suport material com suport simbòlic i social i que impliquen tant adults com els membres més joves de la comunitat.

II.3.2 La producció d’un entramat institucional

L’entramat comunitari que han construït els pakistanesos al Raval intervé a diferents nivells en el procés d’incorporació d’aquestes famílies i els subjectes que les componen a la ciutat. “La comunitat” s’institueix en un entramat relacional pel qual circulen diferents tipus de capitals que recolzen el procés d’incorporació d’aquestes famílies i els subjectes que les

componen a la nova societat. En primer lloc, protegeix les trajectòries d'incorporació oferint una plataforma de suport en el pla econòmic –negocis ètnics en els quals trobar feina- i assegura la circulació de béns materials i serveis no accessibles a la societat dominant. En segon lloc, assegura la circulació de capital simbòlic i cultural a través d'un entramat institucional que facilita la relació i el contacte amb altres coètnics. Facilita l'accés a un conjunt d'informacions, valors i normes que regulen el comportament dels subjectes i intervenen en la construcció de la seva identitat. En tercer lloc, assegura la circulació de capital social o de formes de reciprocitat o de solidaritat que creen les bases relacionals necessàries per assolir els objectius marcats. Aquests capitals sustenten el procés d'incorporació d'aquestes famílies i els subjectes que les componen a la nova societat i els permeten fer front a les barreres que afronten sobretot quan el procés d'incorporació a la nova societat s'ha fet a través dels seus segments menys privilegiats. I pel que fa als més joves s'institueix en una plataforma que recolza el seu procés de construcció en tant que subjectes afavorint la interiorització de valors i normes que afavoreixen la mobilitat a través de l'escola i el mercat de treball.

II..3.2.1 Institucions cíviques, culturals i religioses

A Barcelona, les institucions cíviques i culturals s'han anat transformant en els darrers anys com a conseqüència de l'assentament progressiu del col·lectiu i l'emergència de noves necessitats. Per centrar-nos en el context en què hem treballat, al Raval, en el moment actual hi ha diverses associacions que ofereixen un espai per a l'aprenentatge de l'urdú, altres llengües - anglès, àrab- i classes d'Islâmiyyât.

A Barcelona, les institucions religioses són més que espais d'espiritualitat, són espais socials en el sentit ampli i les persones que en participen comparteixen neguits i problemàtiques de la vida quotidiana i hi busquen vies de sol·lució; els més joves aprenen qüestions centrals sobre la història del país i la llengua del context d'origen dels seus pares. Les institucions religioses són espais de culte en el sentit estricte i de pràctica religiosa en el sentit ampli. Però aquests espais no es dediquen exclusivament a les pràctiques religioses. A Barcelona, una part de les associacions religioses també duen a terme altres activitats: classes d'urdú, islâmiyyât, programes per a col·lectius específics, organització d'activitats esportives –criquet-, organització de celebracions concretes com el dia del Pakistan.

Aquestes institucions juguen un paper important en la vida quotidiana dels més joves del col·lectiu, i s'institueixen en un espai privilegiat de construcció del subjecte i la seva identitat. A través de la participació en les activitats que es proposen des d'aquests entramats institucionals els més joves de la comunitat desenvolupen coneixements específics però també actituds i valors respecte al coneixement i els seus agents. Són espais d'integració a l'entramat comunitari però també, en la mesura que es transmeten valors relacionats amb el respecte als més grans, en la mesura que són espais des dels quals es transmeten idees relacionades amb la importància de la disciplina i del progrés i en la mesura que s'institueixen en espais que organitzen una part important del temps d'aquests dels adolescents i preadolescents és converteixen en una alternativa al carrer sobretot per als infants que tenen pares que treballen.

Per tot això a banda d'instituir-se en espais de construcció identitària en termes d'etnicitat i de vinculació a l'entramat comunitari també s'institueixen en espais d'integració a la societat com un tot.

La participació en aquests entramats institucionals i les activitats que s'organitzen en el seu marc, afavoreixen la creació d'espais d'aprenentatge en els quals essencialment s'està amb coètnics i per tant una part important d'aquests infants tenen entre els seus amics a infants del propi col·lectiu. De tota manera, l'heterogeneïtat que defineix el barri i l'heterogeneïtat que hi ha a l'escola fa que molts d'aquests infants tinguin un grup d'iguals, com veurem, mesclat.

II.3.2.2 La participació en la cultura empresarial

La construcció d'una cultura empresarial afegeix una nova dimensió a l'entramat comunitari que els pakistanesos han construït al Raval. Són coneguts els treballs que mostren com el capital social s'institueix en una base per a la construcció d'economies ètniques que contribueixen que al fet que els que en participen accelerin el seu procés de mobilitat ascendent a la societat que els acull. Al Raval els recursos ètnics informals –sistemes de crèdit rotatiu com el *Kameti*, préstecs sense interès, la disponibilitat de mà d'obra barata a l'interior del col·lectiu,...- han afavorit un creixement important del nombre de negocis en els darrers anys. Malgrat que els efectes econòmics han estat llargament reconeguts no s'ha prestat tanta atenció als efectes socials d'aquesta participació⁸⁴. La participació en aquesta cultura empresarial també juga un paper important en la construcció de lligams comunitaris i en el cas dels més joves sovint té un impacte directe en la construcció de la seva identitat.

II.3.3 Xarxes de reciprocitat domèstica i interdomèstica

Les formes de reciprocitat que es donen a l'interior del col·lectiu són molt variades i tenen diferent abast. En termes genèrics poden ser descrites com pràctiques d'intercanvi i d'ajuda mútua entre llars que comporten la circulació de diferents tipus de capitals (econòmics, simbòlics i socials). Poden anar des de recolzar un nou vingut en el seu procés d'incorporació a la ciutat fins a pràctiques d'intercanvi molt ritualitzades com el *lena-dena* (literalment donar-rebre) en períodes concrets del cicle vital. Aquestes formes de reciprocitat es poden donar a l'interior del mateix grup de parents, però també entre amics i veïns i poden tenir un abast tant local com transnacional.

II.3.3.1 Sobre les formes de donar i rebre

Els capitals que circulen a través d'aquestes formes de reciprocitat no només són capitals econòmics i una derivació d'aquests a través de la compra de béns de consum, sinó i

⁸⁴ Zhou, M. i Bankston III, C.L., *Growing up american. How vietnamese children adapt to life in the United States*, New York, Russell Sage Foundation, 1998

sobretot, capitals simbòlics -informacions sobre el funcionament de les institucions, l'accés a determinats agents que ens poden ajudar en moments puntuals- i capitals socials -proporcionar contactes perquè la migració es pugui resoldre d'una forma efectiva des del mateix Pakistan, proporcionar contactes a diferents nòduls diaspòrics per tal de recolzar el procés de circulació de l'immigrant fins a arribar a la seva destinació final, proporcionar contactes que facilitin el seu procés d'incorporació. Aquestes formes de reciprocitat, inicialment locals, a mesura que les famílies o les xarxes d'amics es dispersen per diferents contextos nacionals també s'expandeixen a aquesta escala. Quan aquestes formes d'intercanvi més genèriques es transposen a través de les fronteres internacionals s'institueixen en un instrument privilegiat per a mantenir els camps transnacionals que connecten aquests immigrants amb diferents societats. Dit això, i més enllà del paper que juguin aquestes formes de reciprocitat en el procés migratori, en aquest apartat ens centrarem en el paper que juguen aquestes formes d'intercanvi com a xarxes de suport que recolzen i intervenen a diferents nivells en el seu procés d'incorporació a la ciutat.

II.3.3.2 El lena-dena o l'intercanvi de regals

Lena-dena significa literalment donar i rebre. És tracta d'una pràctica d'intercanvi ritual, normalment gestionada per dones, que consisteix a donar i rebre diferents tipus de regals, tant en celebracions que es corresponen en moments significatius del cicle vital (naixements, casaments, circumcisions, etc.) com en moments puntuals de les circulacions que implica el procés migratori (marxar o arribar del Pakistan o de qualsevol altre lloc). Els capitals que circulen a través d'aquestes formes de reciprocitat poden anar des de quantitats variades de diners, a vestits *shalwar-qamisa* i *duppata*, dolços, joguines per als infants... Aquests regals no només circulen per les xarxes d'amics i parents assentats a un determinat context local sinó que s'expandeixen a la xarxa de parents o d'amics a escala transnacional. Si un home que està vivint a Barcelona acaba de tenir un fill al Pakistan els familiars distribuïran dolços no només al Pakistan sinó també a Barcelona i a altres societats en les quals hi hagi parents assentats.

Aquests intercanvis rituals es poden donar tant a l'interior d'un mateix grup de parents com entre llars no emparentades i el seu abast pot ser tant local com transnacional. De fet, com veurem posteriorment, els intercanvis rituals que es donen a Barcelona es donen més entre famílies no emparentades que entre familiars. La raó és obvia: no totes les famílies pakistaneses residents a la ciutat tenen familiars a prop. Molts d'ells tenen familiars fora de Pakistan, però no tots els tenen aquí. Quan els tenen aquí podem implicar-se en aquest tipus d'intercanvi, però la forma i la intensitat de l'intercanvi sempre estarà en funció de la relació que hi hagi a l'interior d'aquell context familiar concret. Quan es tracta de famílies fortament transnacionalitzades, l'intercanvi ritual es manté tant amb el Pakistan com amb la resta de nòduls diaspòrics en els quals tenen assentats parents.

Hi ha moltes famílies que quan tornen al Pakistan no només han d'haver estalviat diners per pagar els bitllets d'avió sinó, i sobretot, per regals. Aquests regals

compleixen diverses funcions: fer visible a l'interior del propi context familiar i en el context local d'origen la mobilitat viscuda a la societat de destinació, però també és una forma de retornar el que la mateixa família ha estat fent mentre l'immigrant ha estat absent, prendre cura de la llar, en alguns casos, prendre cura d'algun dels fills que s'ha quedat a Pakistan. Quan aquests emigrants retornen del Pakistan tampoc tornen amb les mans buides. Porten regals per a la resta de la família i per als amics que tenen al context d'incorporació. Això assegura que quan aquests familiars o amics vagin al Pakistan hagin de retornar l'intercanvi portant amb ells coses del Pakistan per a la família que en aquest cas s'ha quedat en el context d'incorporació. Aquestes formes d'intercanvi i de reciprocitat asseguruen una circulació quasi permanent de capitals econòmics, simbòlics i socials a través de les fronteres internacionals.

Aquestes formes d'intercanvi no només es donen entre Barcelona i el Pakistan sinó també entre Barcelona i altres nòduls diaspòrics en els quals es tenen parents o amics assentats. I així, si un germà resident a Anglaterra visita els seus familiars a Barcelona tampoc vindrà amb les mans buides. El més habitual és que porti regals per a tota la família –*shalwars-qamises*, *duppatas* però també les últimes tendències en la indústria de la indumentària anglesa. Quan aquest visitant torni a casa també se li faran regals perquè els distribueixi entre els seus familiars.

Totes les societats es regulen per formes de reciprocitat més o menys explícites i ritualitzades en períodes concrets del cicle vital. El que diferencia aquestes formes de reciprocitat de les que estem descrivint aquí és que, en aquest cas, es fan explícites i estan pautades. No donar continuïtat a l'intercanvi ritual de la forma prevista, pot donar lloc a conflictes seriosos entre llars que, alhora, depenent del context i de la relació entre les persones implicades en l'intercanvi es manifestaran de forma més o menys contundent. La persona que rep el regal té l'obligació de tornar-lo, quan la persona “donant” celebri el mateix tipus d'acte – naixement, casament, ...- o estigui en una situació en què necessiti ajuda. En alguns casos, quan les famílies no disposen de prou capital poden demanar un préstec personal a alguna persona de confiança per poder complir amb el que d'ells s'espera. En altres casos pot intentar traduir els capitals i així si no disposa de capital econòmic pot intentar tornar-ho a través de capital simbòlic –ensenyant alguna cosa –urdú als fills, ensenyar a les dones com funciona el sistema sanitari de les societats d'acollida- o de capital social –facilitant connexions que poden resultar interessants pel context familiar “donant”-.

Una de les situacions en què els principis del *lena-dena* s'expressen d'una forma més explícita i més condensada és en els casaments on una bona part dels rituals consisteixen a fer públic qui ha regalat què i a qui. En general són les dones de la casa les que porten el còmput del *lena-dena*, són les dones les que porten els comptes tant en els casaments com en altres formes d'intercanvi encara que no formi part de l'intercanvi ritual de regals.

L'Ali va arribar a la ciutat a principis de la dècada dels 80. Va llogar un pis i va allotjar familiars i amics que venien del Pakistan a través d'una cadena migratòria que arrancava de la seva localitat. Per aquest pis hi van passar molts pakistanesos que varen arribar a la ciutat durant la dècada dels 80, un d'ells, un home que

posteriorment es casaria amb una noia catalana i es desplaçaria a una localitat propera a Barcelona. Anys després l'Ali es va adreçar al seu amic per demanar-li un préstec sense interès. Van passar els mesos i només en va poder tornar una part perquè la seva situació econòmica va empitjorar per raons que no venen al cas. Veient que no tornaven els diners, la dona del que havia cedit el préstec es va adreçar a la dona del que l'havia demanat increpant-la pel retard en el pagament. La seva resposta va ser clara. El seu marit havia estat residint de franc en el pis de l'Ali durant anys i mai no havia pagat res. Aquest préstec era la forma de tornar el que temps abans el seu marit havia fet per ell i una dilatació del temps de retorn formava part de la forma de retornar "el favor".

Una institució catalana estava interessada a organitzar activitats entorn al Pakistan i va demanar a una dona pakistanesa que els fes portar diversos articles que fossin representatius de la identitat del país (una bandera, llibres, etc...). Per aconseguir aquests objectes la dona pakistanesa en qüestió va haver de demanar a diferents familiars al Pakistan que compressin els objectes i que els fessin arribar a Barcelona a través d'una família que residia a la ciutat i que en aquell moment era a Pakistan. Quan els articles varen arribar, la responsable de la institució va retornar l'intercanvi pagant l'import dels productes segons el valor de "la factura". Si hagués hagut d'adquirir aquests productes aquí, deia la nostra interlocutora, li haguessin costat molt més cars i, a sobre, no els hagués pogut aconseguir. A més ella havia quedat en deute amb les persones que li havien fet les gestions al Pakistan i les persones que li havien portat els objectes fins aquí i això "no es paga" amb diners, ni figura a les factures.

El que s'ha de retornar ha de ser d'un valor similar del que s'ha donat, però lleugerament superior de forma que així es genera una nova necessitat de restituir la diferència i donar continuïtat a l'intercanvi⁸⁵. Perquè el procés d'intercanvi tingui continuïtat sense conflictes és necessari que hi hagi una certa equivalència entre el que s'intercanvia i sobretot que el que es dóna es pugui tornar. Si una dona visita una altra dona d'una altra família i al marxar li dóna 50 € al nen –donar els diners als infants és una forma de donar-ho de forma desplaçada a les famílies- per ostentar la seva mobilitat social, sabent que l'altra família no té una situació per poder tornar una quantitat similar o superior, "la donació" pot ser percebuda com una agressió. És per això que els infants, abans d'acceptar qualsevol regal, primer miren les mares per saber si el poden acceptar o no. Se saben receptors i responsables de l'acceptació d'un "regal" que no hauran de tornar ells mateixos, així que acceptar-ho o no està més enllà del seu desig individual sobre l'objecte. Acceptar-ho i poder-ne gaudir amb tranquil·litat primer està en funció d'estar segurs que allò es podrà tornar, i aquesta és una qüestió que afecta el conjunt de la família. Amb una mirada de la mare n'hi haurà prou per saber què fer i com dir-ho. Després en parlarem amb més extensió, però els infants en la mesura que participen d'aquests sistemes d'intercanvi també se'ls socialitza perquè puguin desenvolupar aquest paper.

Com dèiem abans a les societats de destinació el *lena-dena* es dóna tant a l'interior de xarxes de parents com de xarxes d'amics o veïns. I de fet, sovint, més entre amics i veïns que entre la parentela donat que en molts casos està distribuïda per diferents societats. Aquestes formes de reciprocitat es donen a través de les línies de la biradari i de les xarxes de parentela.

⁸⁵ Shaw, A., *Kinship and continuity. Pakistani families in Britain op. cit.*

Una de les persones entrevistades ens deia que feia uns dies havia vingut una noia que provenia del mateix poble del seu marit i pertanyia a una biradari molt més baixa. Ens va explicar que a ella no li importava tenir-hi relació, convidar-los a sopar i implicar-se amb ells amb diferents formes d'intercanvi. Però feia uns dies, la senyora en qüestió havia vingut de visita i havia donat una quantitat excessiva al nen argumentant que no tenia canvi. Aquesta donació va ser interpretada per part de la receptora com una mostra d'ostentació. Mesos després, quan vàrem visitar la localitat de residència d'aquests immigrants, la mare del marit ens va mostrar el *coti* recent construït "amb tot detall".

En aquests processos de donar i rebre hi pot participar tothom. Veïns amb els quals s'ha iniciat una relació de visites mútues, invitacions a dinar, regals... I si aquesta relació d'intercanvi va a més pot implicar relacions més estretes que amb els propis familiars. El tipus i la intensitat de l'intercanvi entre dos contextos familiars marca el grau d'intensitat relacional. Quan es produeix una ruptura relacional o emergeix un conflicte, una de les principals expressions de la seva no resolució és la interrupció de l'intercanvi ritual.

Una dona pakistanesa que parlava castellà i entenia el català acompanyava les dones del seu entorn al metge, els ensenyava com funcionava el sistema sanitari, les traduïa tant a elles com als metges, les acompanyava a comprar, etc... Un veí no pakistanès li va preguntar si cobrava per fer-ho. Davant la seva negativa, aquest li va explicar que a l'interior del seu col·lectiu les dones que complien aquesta funció cobraven 9 € l'hora. En el cas de certs segments de la comunitat pakistanesa de Barcelona cobrar per aquest tipus de serveis estaria mal vist i la persona seria immediatament acusada de voler-se aprofitar de les dificultats dels membres del col·lectiu. De fet quan l'hospital li va proposar que fes de medidora de forma regular aquesta hi va renunciar. El que s'ha fet en un moment determinat per un altre es retorna de forma posposada a través d'una altra acció d'un valor similar o es cobra de forma diferida a través de "donacions" en moments puntuals. És un sistema d'inversió a llarg termini. Al cap d'uns mesos l'hospital en qüestió va contractar una altra noia per complir amb aquesta funció.

Aquest tipus d'intercanvis són protagonitzats sobretot per persones que provenen de contextos rurals i de contextos rurals de districtes molt concrets del Panjab i no es poden estendre sense ser matisats al conjunt del col·lectiu que resideix a la ciutat. Una de les característiques del col·lectiu pakistanès que resideix a Barcelona és la seva diversitat interna. No ens cansarem de repetir-ho. Malgrat que una part molt important provenen de contextos rurals molt concrets de determinats districtes del Panjab, no hem d'obviar que cada vegada hi han més persones que provenen de contextos urbans. I fins i tot quan venen dels mateixos contextos locals, les diferències en termes de bagatge educatiu, de classe, d'experiència migratòria, de transnacionalització dels contextos dels quals provenen, el grau en què han estat connectats amb altres contextos nacionals abans d'arribar a la ciutat i el grau que mantenen aquestes connexions una vegada s'hi han incorporat, ens dóna com a resultat trajectòries personals i socials completament diverses que fa totalment impossible explicar de la mateixa manera, una mateixa acció. La societat pakistanesa és un entramat complex replet de contrastos

que travessen totes les esferes de la vida social i la comunitat pakistanesa de Barcelona és l'expressió d'aquesta complexitat.

El *lena-dena* i altres formes de reciprocitat més o menys institucionalitzades permeten accedir a diferents tipus de capitals en moments puntuals. El *lena-dena* i les formes d'intercanvi que regulen els canvis importants del cicle vital -un casament, un naixement, els regals que es fan cada vegada que alguna família va i ve del Pakistan o d'algun altre nòdul diaspòric- evita que les famílies hagin de fer préstecs o realitzar una despesa puntual per adquirir aquests productes.

Aquestes formes de reciprocitat, presents a la vida social de Pakistan, una vegada a la societat d'acollida recolzen el procés d'incorporació. S'institueixen en la base de la construcció de nous vincles a la societat d'acollida que permeten compensar l'absència de la xarxa local de la qual es disposava al Pakistan. Aquestes xarxes i el sistema d'obligacions i d'interdependències que creen permeten que els no parents es relacionin "com si" fossin de la família o d'una xarxa relacional molt propera. Es creen contextos relacionals que possibiliten l'intercanvi d'informació i de "xafarderies" sobre el que passa a Barcelona, al Pakistan i a altres societats amb les quals estan connectats i, per tant, crea un entramat relacional pel qual circulen capitals simbòlics -valors, normes- i socials. Són espais de control i de crítica, però també de suport. Són entramats relacionals que sustenten la construcció dels subjectes que en formen part instituint-se en font de suport econòmic, social i afectiu. En aquestes formes d'intercanvi no només hi participen dones o famílies pakistaneses. Sovint s'inicien intercanvis rituals basats en els mateixos principis amb persones de la societat d'acollida i d'altres col·lectius que conviuen en el mateix context -veïns d'escala, mares a les quals coneixen a l'escola, etc.-

L'evolució de les formes d'intercanvi no poden ser pensades com una transposició directa del Pakistan a Barcelona. A cada context d'incorporació, els objectes que s'intercanvien, el seu valor, i les formes concretes de l'intercanvi són diferents. Això fa que quan aquest intercanvi es produeix entre nòduls diaspòrics en els quals el *lena-dena* ha tingut una evolució diferent, sovint es produeixin desajustos, mals entesos i "patiments". A més cada context sembla que privilegiï determinats productes per damunt d'altres. Si algú va de Barcelona a Anglaterra o el Pakistan el més probable és que porti flassades, sabates, perfums. Si la circulació de béns és en el sentit invers el més probable és que es porti roba, jerseis i indumentària en general (vegeu la relació amb la importància de la indústria tèxtil al Regne Unit i la presència dels Pakistanesos en aquesta indústria). Això fa que el que és "moda" en uns contextos acabi definint tendència en d'altres.

Capítol 4: Gramàtiques de l'experiència familiar en un espai urbà transnacional

Introducció

Segurament de tots els entramats relacionals que intervenen en la construcció i consolidació d'un projecte migratori, la família és el més important. En el cas pakistanès les dinàmiques de parentiu són un element estructural del projecte migratori: la migració és percebuda, pensada i gestionada com un projecte de la família extensa. Una part important de les cadenes migratòries es construeixen a través de relacions familiars. La construcció del Raval com a context d'incorporació no es pot entendre al marge de les cadenes migratòries entre determinats pobles del Pakistan i la ciutat. Una part important dels subjectes entrevistats relaten que varen escollir Barcelona com a destí migratori perquè hi tenien un parent assentat o perquè algun parent residint a algun altre nòdul diaspòric els havia connectat amb algun amic que residia a la ciutat. Directament o a través de connexions amb altres nòduls diaspòrics, aquestes formes de connectivitat han condicionat que al barri hi hagi un nombre important de persones que venen dels mateixos pobles, dels mateixos grups de parents o que mantenen entre ells relacions d'amistat. La transposició d'aquestes xarxes socials a través de les fronteres internacionals ha permès transposar també les xarxes de solidaritat a través de les quals circulen diferents tipus de capitals. Més que una transposició ha estat una reconstrucció de les xarxes i una adaptació d'aquestes en base a les barreres i oportunitats que ofereix el nou context. Una vegada assentats a la nova societat, les dinàmiques i les expectatives de parentiu regulen les formes de reciprocitat que es donen entre i a l'interior dels contextos familiars i entre parents ficticis. Assentats a la nova societat mantenen les connexions amb el Pakistan i altres nòduls diaspòrics on tenen parents assentats.

II.4.1 La família tradicional

A Pakistan, la família és un dels elements vertebradors més importants de la vida social. Les migracions internacionals han confrontat la institució familiar a una sèrie de canvis respecte als seus patrons tradicionals. Iniciarem aquest apartat presentant el model de família tradicional. Ho farem, per tant, presentant un referent a partir de la qual contrastar els processos i les contradiccions que emergeixen a les famílies "reals" tant al Pakistan com als contextos d'assentament.

En el Panjab rural pakistanès, les famílies –khândân- formen part de grups de descendència patrilineal denominats *qaums* o *zats*⁸⁶. Aquestes categories tradicionalment remetien a una herència ocupacional vinculada al treball i es distingien tres grans categories: Asharaf (nobles), Zamindar (terratinents) i Kammi (artesans) alhora dividides internament per

⁸⁶ Per una crítica interessant a la construcció del concepte de casta per part de les pròpies ciències socials vegeu Deliège, R., *Les castes en Inde aujourd'hui*, Paris, Puf, 2004.

seccions i subseccions designant circumscripcions més específiques. A banda d'aquestes categories macro també s'utilitza el concepte de *biradari*, denominació habitualment utilitzada per referir-se a la família extensa o a segments més reduïts d'aquests grups de descendència patrilineal. Avui en dia, al Pakistan aquestes categories no designen una ocupació particular o la tinença o no de terres i no existeix una correlació clara entre la *zat* a la qual es pertany, classe social i nivell d'estudis. Certes famílies ubicades en els segments més baixos del sistema de classificació, però amb parents residint a l'estranger, tenen més patrimoni i recursos que famílies ubicades en els segments superiors del sistema.

La família ideal funciona com un grup corporatiu i multifuncional. Els seus membres comparteixen terra, negocis i viuen i treballen de forma cooperativa i complementaria compartint les tasques productives i domèstiques. En aquest model familiar les formes de pertinença i les relacions de parentiu estan clarament delimitades. La família està composta per un home, una dona, els seus fills, les dones d'aquests, els néts i les filles solteres. Les filles després del matrimoni passen a formar part de la família del marit. Només els fills es mantenen com a membres de la família de per vida essent com a tals els principals destinataris de l'herència familiar. Malgrat que, encara avui, en certes localitats, trobem un nombre important de parents residint l'un al costat de l'altre, les migracions internes –rurals-rurals/ rurals-urbanes- i les migracions internacionals han transformat el paisatge familiar. En els contextos llargament transformats pels fluxos migratoris, molts contextos familiars tenen un o més dels seus membres residint fora del país i per tant els patrons de relació familiar que tradicionalment havien pres cos en l'espai local avui es donen a nivell transnacional. Malgrat tot, la família extensa pakistanesa manté la seva unitat a través de les fronteres internacionals. Les formes d'interdependència familiar, les formes de reciprocitat i d'intercanvi s'han desplaçat des de contextos locals específics a diferents contextos d'assentament.

L'estabilitat del grup familiar s'assegura a través d'aliances matrimonials de tipus endogàmic i dels fills que en el futur definiran la trajectòria de la corporació familiar. El matrimoni ideal es dona a l'interior de la *biradari* i de la *zat* a la qual es pertany.

Un dels elements més importants per a mantenir l'estatus de la família és el manteniment de l'honor –*izzat*– i l'evitació de la vergonya –*Sharm*–. L'*Izzat* ens remet a un univers de distribució de reconeixements entre homes: dels homes respectables i honorables s'espera que mostrin una imatge d'independència i el control del comportament de les dones de la llar. L'honor de les famílies es construeix a través del comportament de les dones més joves, d'aquí la importància atorgada al seu control. El manteniment de l'*izzat* està a la base d'una part important de les asimetries entre sexes. Les dones que disposen de més quotes de poder dins de la família, en particular aquelles que per estar casades o per tenir més edat no posen en risc el seu manteniment també hi intervenen. Les dones, per tant, juguen un paper important en el manteniment de l'honor de la família tant per passiva, evitant certs comportaments, com per activa, intervenint sobre el comportament de les dones que més el podrien qüestionar.

La casa tradicional pakistanesa està estructurada en tres grans espais, el pati (espai obert normalment transitat per les dones i parents propers), el *Baithak* (espai restringit als homes que no pertanyen a la família), la sala principal i les habitacions adjacents. L'estructura interna de la

casa pakistanesa reflecteix la influència dels principis del purdah i ens remet als principis de segregació per sexes. Les normes del purdah, en principi exigirien que la dona evités el contacte amb els homes de fora de la família. A la pràctica el seguiment dels principis del purdah varia molt en funció de la regió a l'interior del Pakistan mateix, de l'estatus econòmic, de la tradició religiosa i de la pertinença de casta. Als pobles del nord del Panjab, el seguiment estricte del purdah normalment es vincula a les famílies amb recursos que es poden permetre que les seves dones no treballin. Les famílies més pobres necessiten que tots els seus membres participin dels ingressos econòmics, sovint treballen als camps amb homes que no necessàriament pertanyen a la família, quan no treballen a altres llars amb més ingressos com a dones de fer feines.

La Família tradicional és una institució fundada en la reciprocitat interpersonal però dista de ser una institució igualitària. Està organitzada de forma jeràrquica i les desigualtats respecte al poder de decisió entre sexes i generacions són notables. Cada membre té un rol assignat diferent i complementari. Dels que ostenten el poder s'espera que cuidin i protegeixin els que depenen d'ells i d'aquests que respectin els que tenen poder sobre ells. La llibertat individual no és un valor en si mateix i els interessos del grup familiar sempre estan per damunt de l'individu.

II.4.2 La reconstrucció de les relacions “familiars” en el context d'assentament

Quan els pakistanesos de Barcelona posen en comú els seus “orígens” acostumen a identificar-se a través de la regió de la qual provenen, el districte a l'interior de cada regió i el context local. Aquesta localització inicial els permet ubicar-se en el mapa social del país i assentar les bases d'una circumscripció identitària més fina posterior. Més enllà d'aquesta “localització” regional la *zat* o la *qaum* a la qual pertanyen és una qüestió més subtil. En general la majoria de pakistanesos saben la *zat* o la *biradari* a la qual pertanyen les persones amb què es relacionen habitualment. Moltes vegades ho saben simplement perquè provenen dels mateixos contextos locals d'origen, d'altres perquè formen part de xarxes socials construïdes al context d'assentament per les quals circula “la informació”. Quan no hi ha cap connexió que faciliti la informació l'altra via possible és l'especulació. I és que la *zat* a la qual es pertany no és fàcil d'identificar i menys si no es tenen les referències del context local del qual prové l'immigrant. La pertinença de *zat* no s'expressa i no té perquè poder-se deduir del nom del subjecte. De fet, tradicionalment, al Pakistan els cognoms no existien. El nom del subjecte estava compost de dos noms que eren assignats de forma arbitrària pels pares o altres familiars. Tots els noms podien utilitzar-se com a primer nom i com a segon nom i totes les combinacions eren possibles. La dona en casar-se no adoptava el nom del seu marit i un fill en néixer no adoptava el nom del seu pare. Si volien podien fer-ho però es tractava d'una elecció personal no d'una política familiar destinada a anomenar la descendència. Malgrat tot, des de fa uns anys, hi ha algunes famílies que per evitar confusions institucionals opten per anomenar els seus descendents amb el mateix segon nom. En alguns casos el segon nom que se selecciona és la denominació de la *zat* a la qual es pertany i per tant, en aquest cas, a través del nom es transmet la identitat de *zat*. En el context migratori la picaresca de casta es veu afavorida per la distància social d'un context que

permeti contrastar la pertinença de “real”. Però fins a quin punt la pertinença de casta condiciona la vida social a Barcelona? A Barcelona la *zat* a la qual es pertany no condiciona pràcticament cap esfera de la vida social⁸⁷. Les formes de reciprocitat i de solidaritat, la participació en rituals domèstics i interdomèstics, els intercanvis econòmics es construeixen independentment de la *zat* a la qual es pertany. Si al Pakistan les migracions han comportat canvis notables i contradiccions encara més importants entre l'estatus de casta i la classe social, en el context d'immigració aquestes contradiccions encara són més visibles. Malgrat tot, el significat i l'abast real de la *zat* a Barcelona és difícil de determinar. Mentre que determinats actors afirmen que la pertinença de *zat* és irrellevant i pertany a un passat arcaic difícilment transposable a la vida actual, d'altres s'avergonyeixen del fet que una casta inferior avui tingui més recursos com a conseqüència de la migració. Es pot donar el cas, com en una de les famílies amb les quals hem treballat, que una *musali* i una *gujar* que fa uns anys tenien una relació de senyora de la casa i minyona, avui resideixin ambdues a Barcelona amb les situacions econòmiques pràcticament invertides. Aquesta mutació de l'estatus té efectes en les relacions socials de Barcelona, però també a Pakistan. Fa unes setmanes una senyora *gujar* resident a Barcelona parlava per telèfon amb una persona de la mateixa biradari resident a França i li explicava que tres nois de la seva mateixa biradari havien apallissat un *musali* a Itàlia perquè aquest havia afirmat que les categories de casta ja no existien, perquè avui un *gujar* era igual a un *musali*. Per arreglar la situació no només el *musali* va acabar demanant disculpes als nois irats, sinó que la família *musali* al Pakistan va haver d'anar a demanar disculpes a la família *gujar* irada transnacionalment que a més residia en el mateix context local.

En el seu procés d'incorporació a la societat catalana les famílies pakistaneses han anat arribant per “fragments”. El fet que el procés migratori mateix i les cadenes migratòries funcionin a través de xarxes de parentiu sovint fa que des de l'inici l'immigrant resideixi amb un parent –un cosí, un oncle, un germà– al mateix context d'assentament. Quan es realitza el reagrupament familiar no sempre es reagrupa la família al complet. Hi ha famílies que es reagrupen parcialment per raons que poden anar des d'una decisió presa per la família en el sentit que alguns dels seus membres es quedi a Pakistan, fins a la impossibilitat de migrar per estar fora dels límits d'edat. Aquest fet està a la base d'una part important de les circulacions sobretot de les mares, però no es tracta només d'això. N'hi ha d'altres que fan el reagrupament familiar “al complet”, però hi ha alguns dels membres que volen tornar i tornen a Pakistan. El reagrupament familiar a la societat catalana no sempre suposa un assentament definitiu. Hi ha famílies que emprenen noves migracions vers nòduls diaspòrics en els quals tenen assentats altres parents (Anglaterra, EUA,...) i famílies que després d'emprendre una nova migració tornen a la ciutat.

Aquestes circulacions obliga les famílies a fer constants reajustos. Sempre hi ha algú que va i ve. El fet que arribin diferents membres de la família en diferents moments fa entrar en conflicte els processos d'aculturació que han viscut els membres que porten més temps. Malgrat totes aquestes dificultats, les famílies han aconseguit ajustar-se a la vida social dels contextos

⁸⁷ La *zat* a la qual es pertany és important sobretot en la concertació de matrimonis.

als quals s'han incorporat sense massa dificultats. En el seu procés d'incorporació a la societat catalana han mantingut els vincles familiars amb les societats de les quals provenen i amb altres societats en les quals tenen parents assentats i no només això, sinó que han mantingut molts dels elements vertebradors del funcionament familiar transformant-los a diferents nivells per adaptar-los al nou context.

A Barcelona, les fronteres de la unitat familiar i les relacions de reciprocitat i solidaritat que habitualment es donen a l'interior de la unitat familiar s'expandeixen per incorporar altres membres que resideixen al context d'assentament. La família reconstruïda en el context d'incorporació pot incloure parents llunyans o amics esdevinguts parents ficticis. Aquestes xarxes mixtes defineixen patrons de suport econòmic i social més "extenses" que les xarxes de parentiu al context d'origen. Efectivament, les relacions domèstiques i interdomèstiques són un dels pilars de l'entramat comunitari i sovint la base de la seva construcció.

La composició de la llar en la primera fase d'incorporació acostuma a donar-se a través de pisos compartits amb altres coètnics. En realitzar el reagrupament familiar el més habitual és que es llogui o s'adquireixi un habitatge propi per allotjar els familiars que passaran a residir a la ciutat. En certs contextos rurals del Pakistan no és infreqüent que convisquin diferents unitats familiars en una mateixa llar, a Barcelona aquestes pautes de convivència són menys habituals. La mida dels pisos a la ciutat dificulta la convivència de més d'una unitat familiar. Així doncs, malgrat que quan acaba d'arribar un familiar a la ciutat el més habitual serà que habiti de forma transitòria a la llar del parent més assentat, aquesta convivència no acostuma a ser indefinida. Així que tan bon punt es disposin dels recursos necessaris el nouvingut habitarà a la seva pròpia llar.

Malgrat tot, la composició de la llar i la convivència de diferents familiars en una mateixa llar dona una sèrie d'avantatges que convé explorar. Permeten reduir les despeses de lloguer, subministraments, transport i asseguren que els membres més joves sempre tinguin algun adult disponible o a germans de més edat. Però a efectes de la socialització dels més joves el més important no és tant el nombre de persones que habitin sota el mateix sostre com l'estructura familiar. Recerques sobre la incorporació de les segones generacions d'origen immigrant a altres contextos nacionals apunten la importància del tipus de família en el procés d'incorporació⁸⁸. En particular la relació de la convivència en una llar amb la unitat conjugal composta pels dos pares "naturals" amb taxes més altes de benestar psicològic, millor rendiment acadèmic i més expectatives de mobilitat a través de l'escola. Altres recerques⁸⁹ mostren que més que el tipus de família el més determinant és l'estructura i la qualitat de les relacions familiars. La construcció de vincles forts i estables a l'interior del context familiar assegura el desenvolupament psicosocial del subjecte i permet que la família s'institueixi en una font important de capital social. El capital social que es construeix i circula a través del context familiar alhora s'institueix en un instrument al servei del manteniment de la transmissió de models, manteniment de l'autoritat parental i un control efectiu sobre el comportament del nen

⁸⁸ Portes, A. i Rumbaut, R., *Legacies. The story of the immigrant second generation*, op. cit.

⁸⁹ Zhou, M. i Bankston III, C.L., *Growing up american. How vietnamese children adapt to life in the United States*, op. cit.

tant a l'interior del context familiar com fora d'aquest. En el cas pakistanès, sembla que la tendència a la nuclearització de la llar no comporta un trencament amb la resta de la família que resideix al mateix context d'incorporació. Sovint resideixin en els mateixos barris, en edificis pròxims i en alguns casos en els mateixos blocs. La migració, malgrat redefinir les pautes de convivència a l'interior de les llars a través de les fronteres locals, nacionals i internacionals no trenca les relacions familiars, les reconfigura, les redimensiona. Les relacions entre llars es mantenen tant entre llars ubicades en el mateix context local com entre llars ubicades en diferents contextos nacionals. I quan no hi ha membres de la mateixa família al context d'incorporació les relacions de reciprocitat s'estableixen amb altres contextos familiars com si fossin parents.

Les aliances matrimonials, avui, es donen a través de les fronteres de l'Estat nació tant entre el Pakistan com a centre cultural i diferents nòduls diaspòrics com entre diferents nòduls diaspòrics entre si. Malgrat que a Barcelona se celebren casaments des de fa temps, el més habitual és que es torni al Pakistan per a celebrar l'enllaç matrimonial. Moltes vegades perquè el cònjuge resideix allà, però moltes altres perquè el cònjuge resideix en algun altre nòdul diaspòric i abans d'estar casats, no es poden desplaçar al context on resideix la parella futura. De fet, les aliances matrimonials són l'expressió més clara del nivell de connectivitat amb la xarxa global.

Malgrat que en el model ideal els matrimonis entre *biradaris* no estan previstos en la pràctica es donen. En la planificació de les aliances hi intervenen altres factors: la reputació de la família del nuvi i la núvia i la seva posició econòmica, el tipus de relació que hi ha a l'interior de cada context familiar i les relacions que existeixin entre elles i el posicionament dels cònjuges. Com en tots els altres àmbits de la vida social les migracions també han comportat canvis notables en la planificació de les aliances matrimonials. Des de fa uns anys, en els països que tenen una comunitat pakistanesa més assentada, entre ells i de forma més important el Regne Unit, la incorporació a la societat s'està produint a través de la concertació de matrimonis transnacionals. El factor migració ha estat sempre present en les negociacions familiars, dotant les famílies que tenien un dels seus membres residint en un país estranger de més recursos i valor. Fins fa relativament poc no hi havia problema. La majoria dels emigrants que residien en un altre país eren homes que es casaven amb noies que residien a Pakistan. L'home després d'haver realitzat la primera part del seu periple migratori tornava al Pakistan per casar-se i tenir el primer fill i tornava a marxar sense qüestionar el conjunt del sistema: la dona s'instal·lava amb la família del marit, aquests rebien el suport d'un nou membre i el marit continuava complint amb la seva funció de mantenir a la família a través de l'enviament de remeses. Quan és la dona i la família de la dona la que ostenta el privilegi de residir en un país estranger, la qüestió canvia. En primer lloc, perquè quasi sempre es tracta de dones de la generació postmigratòria que han crescut a les societats d'acollida i que no estan formades ni moltes vegades disposades a acceptar els preceptes de "la tradició" sense qüestionar-los. Però sobretot perquè suposa una mutació important del sistema donat que en aquest cas serà l'home el que passarà a residir amb la família de la dona amb tot el que això comporta de pèrdua de poder i d'influència. A més d'haver-se socialitzat segons el patró invers, el marit haurà d'afrontar altres

contradiccions: passar a formar part d'una nova societat sense el recolzament dels seus parents més propers, redefinir el seu rol en el marc de la família acceptant moltes vegades ser el membre subordinat sota l'amenaça de ser expulsat de casa, redefinir la seva conceptualització de les relacions de gènere, etc. No estem parlant de casos esporàdics. A Gran Bretanya, a l'any 2000, 10.000 pakistanesos varen sol·licitar el reagrupament familiar i els casos de divorci en aquestes famílies no són estranys⁹⁰.

A Barcelona, l'*izzat* –l'honor- familiar també depèn del comportament de la dona, especialment de les dones no casades que resideixen a la llar familiar. El comportament esperat, sobretot quan aquestes noies provenen de contextos rurals, és el seguiment de les regles del *purdah*. A la pràctica el seguiment del *purdah* tant a Barcelona com al Pakistan depèn del bagatge familiar (classe social, *biradari*, etc.) i del context en què s'hagin de seguir les pautes. En el model ideal, el *purdah* s'institueix en un veritable codi moral que regula les relacions entre els sexes i assegura que les noies arribin verges al matrimoni. Malgrat que l'*izzat* implica a ambdós sexes, el seu seguiment no els implica de la mateixa manera: mentre que l'ideal del comportament de les noies és que evitin la trobada amb homes desconeguts, ja sigui al carrer o a l'interior de la casa, als nois se'ls permet circular lliurement pel carrer i per l'interior de la casa i només han de respectar el límit que imposa l'honor de l'altre. L'*izzat* familiar s'ha de mantenir transnacionalment. El comportament de les noies d'aquí repercuteix en l'honor de les famílies d'allà i el comportament de les dones d'allà repercuteix en l'honor de les famílies d'aquí. En els contextos rurals, quan apareix l'amor al marge d'aquestes prerrogatives normalment emergeix en secret. Si els pares o els germans descobreixen una relació il·lícita poden emprendre una sèrie d'accions per a restituir el seu honor. D'aquí que tenir filles no casades en determinades condicions, quan no poden ser protegides o no es pot assegurar el seu honor per part dels homes de l'entorn, pot comportar una preocupació per a les famílies.

Fa uns anys, la consideració que els països d'emigració era difícil el seguiment de les regles del *purdah* feia que al Pakistan moltes famílies es qüestionessin la presència de les dones a la societat de migració. Es temia que el contacte amb un context en el qual el paper i els drets de la dona eren clarament diferents repercutís en els processos de construcció personal de les dones qüestionant l'*izzat* familiar tant a la societat d'incorporació com a la societat d'origen. En el moment actual, són molts els pares que pensen que ja no es pot parlar de la societat d'origen i de destinació en termes estancs, com si la societat d'origen fos el garant del manteniment de les formes tradicionals i la societat de destinació el lloc del "llibertinatge" i la "perdició". Aquests pares afirmen que les societats són cada vegada més obertes, perquè es veuen transformades per idees i valors que circulen a nivell global i que el més important per a mantenir l'honor de les famílies és que els fills estiguin amb els pares, siguin on siguin aquests. Hi ha pares que quan tornen del Pakistan expliquen que el país s'està transformant a un ritme vertiginós i que millor que les seves filles estiguin aquí amb ells. Aquestes transformacions del país preocupen els pares tant per la socialització de les filles, com per la socialització dels fills.

⁹⁰ Charsley, K, *Transnational marriage and unhappy husbands*, Pakistan Workshop, 2003.

En Riaz ens explicava el cas d'un amic que havia sortit del Pakistan feia 20 anys i havia deixat el seu fill amb la mare i altres familiars. Quan van tornar es va trobar que el fill consumia drogues, bevia alcohol i anava amb males companyies. Aquest exemple, segons el seu propi argument demostrava que el més important era que els fills estiguessin amb els pares perquè de situacions que poden portar a la caiguda personal i social n'hi ha tant a Barcelona com a Pakistan.

A Barcelona, la casa tradicional pakistanesa, estructurada en tres grans espais, el pati (espai obert normalment transitat per les dones i parents propers), el *Baithak* (espai restringit als homes que no pertanyen a la família), la sala principal i les habitacions adjacents, ha estat substituïda per pisos més petits, amb segmentacions internes (habitacions) segons funcions específiques. Els canvis en la mida i la caracterització de la residència familiar també ha comportat mutacions importants en les relacions que es donen a l'interior de la llar. Les cases en què resideixen a Barcelona i en particular les cases en què resideixen al Raval són diferents tant en la seva estructura com en el seu contingut. Deixant de banda la mida, que és la diferència més visible, les cases estan clarament delimitades entre elles i el veí no acostuma a ser de la família. Quan ho és les relacions es construeixen seguint un patró similar al de la societat d'origen salvant tant les diferències que són producte de l'estructura de la mateixa casa com les diferència de les formes de vida a la societat d'acollida. I quan no ho són les relacions entre coètnics es construeixen “com si” fossin parents. Aquesta reconstrucció de les relacions en termes de parentiu permet restablir les relacions de solidaritat i de reciprocitat en un context de fragmentació de la unitat familiar com a conseqüència del procés migratori mateix, però també permet el manteniment de relacions entre subjectes travessant les fronteres del gènere i l'edat, relacions entre subjectes que de no ser “parents” no estarien permeses. A Barcelona, els espais de mediació entre contextos familiars es reconstrueixen adaptant-se a l'estructura arquitectònica i urbanística de la zona en què resideixen. L'escala –quan viuen en un mateix bloc–, les finestres i els balcons es converteixen en espais privilegiats pels quals circulen diferents tipus de recursos. Aquesta adaptació de les formes de relació al nou context també es dona de portes endins. Així l'estructura interna de les residències familiars –sala d'estar, menjador, habitacions– que en principi no respondria als principis del *purdah* s'adapta perquè compleixi funcions similars quan hi ha visites. A Barcelona, igual que a Pakistan, les famílies varien en el grau d'exigència amb el que apliquen les regles del *purdah* en funció de la regió d'origen, la tradició religiosa, l'estatus econòmic i la casta. La majoria de les famílies, però, tant sols es regeixen per aquests principis amb els visitants completament desconeguts i en situacions molt concretes. La majoria, seguint el mateix mecanisme que descrivíem anteriorment, es relacionaran amb els veïns i els amics que els visiten freqüentment com si fossin germans, germanes, oncles, ties i s'adreçaran a ells anomenant-los amb les mateixes categories de parentiu que utilitzarien per referir-se a aquests parents: *bahin* (germana) o *bhai* (germà) quan s'adrecin a persones de la mateixa edat i *khala* (germana de la mare) i *chacha* (germà del pare) quan s'adrecin a persones de més edat. Aquesta reconstrucció de les relacions en termes de parentiu permet restablir les relacions de reciprocitat en un context de fragmentació de la unitat familiar com a conseqüència del procés migratori mateix; permet l'existència de xarxes de suport entre subjectes de la

comunitat que de no ser parents ficticis veurien les seves relacions clarament restringides; però sobretot s'institueix en un mecanisme al servei de la incorporació a la nova societat quan aquest es produeix en un context en el qual les xarxes tradicionals de solidaritat s'han diluït i les institucions de l'estat del benestar no sempre poden suplir la seva mancança de forma efectiva.

En el model tradicional, l'home és el cap de la llar i les relacions entre homes en el context familiar també s'organitzen segons una estructura jeràrquica. El cap de la família pot ser l'avi, el pare o el germà gran. Aquests actors intervenen en les decisions dels germans més petits i són responsables del manteniment del context familiar. Més enllà de les jerarquies previstes per edat i donant per descomptat la responsabilitat que se li atorga al germà més gran, en la construcció de les jerarquies a l'interior d'un context familiar hi intervenen altres criteris: el caràcter del subjecte en qüestió, la seva presència o absència del context familiar, el fet d'estar casat o no... tots ells són elements que contribueixen a la construcció del "carisma" del subjecte que serà reconegut com a cap de la família per tots. Entre germans no és infreqüent que germans mitjans ben connectats amb la xarxa social de l'entorn, amb més recursos econòmics, simbòlics i socials siguin reconeguts per la resta de membres del seu context familiar i que com a tals siguin els que més intervinguin en les decisions de la família.

L'Asma es queixava del fet que el seu marit no es feia respectar pel seu germà petit. Aquest sempre li deia el que havia de fer, es posava en totes les decisions tant del conjunt de la família extensa com del seu propi nucli familiar. Tot i que vivia en un altre país fora de Pakistan, tenia amics de la seva localitat d'origen residint a Barcelona i controlava el comportament de la dona del germà gran i intervenia en decisions importants sobre la socialització dels fills.

Malgrat que en el model ideal les dones estan subordinades al dictamen de l'home – primer del seu pare i dels seus germans, després del seu sogre, cunyats i marit- això no significa que no disposin de cap quota de poder. El manteniment del *purdah* i la separació per sexes ha afavorit la creació d'un món propi relativament autònom. Un món propi des del qual poden permetre's negociar individualment i col·lectivament amb els homes. Aquest univers femení dista de regir-se per relacions igualitàries. En funció de l'edat i del lloc que s'ocupa a l'interior del context familiar –filla gran, filla petita, jove recent arribada, jove assentada- de les proximitats i les distàncies amb la família adquirida a través del casament –si el casament s'ha realitzat dins o fora de la família, dins o fora de la biradari- de l'indret de residència –Pakistan o el context de migració- o de les competències en la gestió de les relacions socials per part de la noia en qüestió, s'ostentaran diferents quotes de poder.

II.4.3 La reconstrucció de les relacions familiars en l'espai transnacional

La família "reconstruïda" en el context d'incorporació pot incloure parents llunyans o amics convertits en parents "ficticis" però no exclou el manteniment de la relació amb els parents residents al Pakistan o a altres nòduls diaspòrics. El procés migratori lluny de debilitar els vincles familiars els reconstitueix, els reconfigura i els redimensiona. Amb la diversificació

dels fluxos i l'assentament de diferents membres de la família a diferents contextos nacionals les connexions i la relació no només es dona entre el Pakistan i un nòdul diaspòric concret sinó entre els nòduls diaspòrics entre si. Els parents mantenen el contacte entre ells a través de la línia telefònica. L'abaratiment del cost de la trucada permet que molts subjectes estiguin en contacte pràcticament diari amb algun membre de la família. Via telefònica es resolen conflictes familiars entre parents assentats a diferents contextos nacionals, es negocien les bases d'un casament, es discuteix sobre la socialització dels fills a les societats d'acollida, etc.

La Família Accouse feia setmanes que estava organitzant el casament de la Shaista. Ja s'havien organitzat les activitats dels tres dies de celebració, s'havia decidit qui treballaria en el convit, s'havia previst les compres d'aliments, s'havia convocat a tots els convidats... Uns dies abans d'iniciar les celebracions, dos cosins residents a Espanya i a Itàlia, varen discutir per la presència d'un altre parent en la llista de convidats, un parent amb qui un dels cosins residint a l'estranger i la seva família estaven enemistats. Quedaven dos dies i l'assumpte s'havia de solucionar. La família com un tot es va reunir al pati d'una de les llars. De tant en tant algú s'aixecava per trucar. Nova York, Barcelona, Milà... les decisions i les negociacions prenien cos més enllà d'aquell pati central. Els millors negociadors i les persones més neutres eren convocats perquè exercissin un paper mediador. Finalment, l'acord va arribar i el casament es va poder celebrar. A les invitacions del convit hi figuraven vuit persones il·lustres que els portaven la nova i els convidaven. Sis eren emigrants i vivien fora del país. A sota del nom i havia escrit el país en què residien.

Internet també juga un paper important en el manteniment del contacte. Hi ha moltes famílies a Barcelona que a la nit queden amb la seva família per xerrar i veure's a través del messenger. *"És com si estiguessin aquí"* diuen els contertulians a totes dues bandes. Aquestes connexions no només es donen entre les famílies com un tot sinó entre cosins, entre germans, entre amics i amb una periodicitat que pot ser diària.

La família Hussain es connecta a través d'internet amb els seus parents del Pakistan i d'Anglaterra un mínim de quatre cops per setmana. A les set de la tarda, hora de Barcelona, "queden" amb els seus familiars. L'ordinador té instal·lada una càmera. Un a un, cada membre de la família va passant per davant de la càmera i saluda els seus interlocutors. A l'altre costat, a la pantalla de l'ordinador, és el conjunt de la família el que es veu. Es pregunten com ha anat el dia, si han arribat les coses que van enviar a través d'un tercer, com estan els fills d'un dels germans, etc...

La Shasada té 18 anys i en fa cinc que resideix a Barcelona. Quan surt de l'institut va cap a casa i connecta el messenger per veure si "hi ha algú". Les seves amigues del Raval, els seus cosins de Londres, els seus cosins de Pakistan, ...no sempre hi són tots. Obre els llibres per treballar un tema que està preparant. A la pantalla de l'ordinador surt un missatge i contesta, continua treballant i en surt un altre, torna a contestar.

Les famílies no només es mantenen en contacte a través de la línia telefònica o d'internet. L'abaratiment del cost del transport ha afavorit que aquestes famílies es desplacin per

visitar-se les unes a les altres. I això és així tant respecte al Pakistan com a escala global. Els membres que les componen acostumen a passar temps als països amb els quals estan connectats. Van i venen de diferents llocs definint formes de mobilitat, poden anar des de desplaçaments puntuals -assistir a un casament o un enterrament, solucionar un problema puntual d'ordre familiar,...- fins a desplaçaments per llargues temporades -cuidar algun familiar que per diferents raons requereix de l'assistència d'algun membre de la família que resideix a l'estranger, proveir els fills d'un context educatiu que compensi les mancances i restableixi "l'ordre" perdut a la societat de destinació, gestionar negocis regentats per ells mateixos o per algun familiar, etc.- Aquesta mobilitat no només es dona entre diferents nòduls diaspòrics i Pakistan sinó entre diferents nòduls entre si. En període de vacances, per fer negocis, per gestionar un comerç de forma conjunta. En aquests desplaçaments hi solen participar diferents membres de la família, inclosos els fills.

Malgrat mantenir les connexions amb Pakistan, la majoria d'aquestes famílies afirma que el seu futur està fora del seu país, ja sigui a la societat catalana o en un altre context d'incorporació. En el cas pakistanès, el vincle amb la societat d'origen es manté sobretot a través de vincles de parentiu, així que quan aquests desapareixen o es desplacen –per exemple, perquè el conjunt de la família ja està reagrupada- les connexions es desplacen a les societats d'assentament. Hi ha famílies que fa generacions que emigren i que tenen tots els seus familiars fora del Pakistan i només es relacionen amb altres nòduls diaspòrics; hi ha famílies que mantenen les connexions amb el Pakistan i amb altres nòduls diaspòrics; hi ha famílies que no tenen a cap membre de la família fora del Pakistan i que no estan connectades amb cap altra societat. Tots mantenen les relacions a l'escala dels nòduls amb els quals estan connectats a través de les relacions familiars.

La família pakistanesa ha de ser pensada alhora com un entramat relacional local i global, tant quan es pensa des de Barcelona com quan es pensa des de Pakistan. És un entramat relacional global pel qual circulen persones i diferents tipus de capitals. És un espai relacional de fluxos, però també és un espai relacional de llocs. Les famílies de Barcelona connectades amb altres nòduls diaspòrics es nodreixen de capitals econòmics, simbòlics i socials d'aquests altres familiars. Les famílies d'altres nòduls diaspòrics es veuen transformades pel que passa a la nostra ciutat.

Pensar la socialització a l'interior d'aquests contextos familiars suposa també plantejar-los des d'una perspectiva global. Els referents, els valors i les normes que regulen el seu comportament prenen cos tant en relació amb els seus propis pares com en relació amb altres parents que resideixen en altres llocs, els espais relacionals de construcció del subjecte passen tant a les institucions de la societat d'acollida –l'escola, el casal-, a les institucions de l'entramat comunitari, al seu propi context familiar així com en altres societats en les quals aquests infants o els seus pares poden estar connectats. La rapidesa amb què circula la informació i la densitat de la connectivitat de diferents famílies fa que sovint el control "comunitari" no s'exerceixi tant des del context de residència com des de l'"estranger".

II.4.4 Narratives familiars

Els processos migratoris, en si mateixos, han comportat mutacions importants en la configuració i la composició de les llars tant al Pakistan com a diferents nòduls diaspòrics. En un context definit per la mobilitat permanent i la dispersió dels seus membres a través de les fronteres internacionals, la institució familiar ha operat reajustant-se per adaptar-se als canvis que s'han donat. Una vegada a la societat d'acollida, aquests nuclis familiars conviuen amb altres formes d'organització familiar que les confronten a altres dinàmiques de parentiu i de funcionament de la unitat domèstica. En aquest apartat, analitzarem les funcions de la família com a institució en un context de canvi de la institució familiar mateixa tant a la societat d'origen com a la societat de destinació.

Per a la majoria de les famílies amb les quals hem parlat la família i les relacions que es construeixen a l'interior del context familiar s'institueixen en el principal espai de transmissió de normes i valors. A través de l'espai familiar i de les relacions domèstiques i interdomèstiques que es donen en el seu marc s'estableixen algunes de les connexions més importants dels fills amb l'entorn. Malgrat tot, aquestes famílies afirmen que amb la família sola no n'hi ha prou. Un dels canvis més rellevants respecte a la societat d'origen és el nombre de parents que els infants tenen a l'entorn. Al Pakistan molts dels infants vivien a les mateixes llars o en llars annexes amb altres parents significatius. Moltes vegades els seus cosins o els seus nebots eren els seus millors amics. A Barcelona, malgrat que en molts casos conviuen a la ciutat amb altres parents “no és el mateix”. I no és el mateix ni per als pares, ni per als fills. Per als pares, les llargues hores de treball i la incorporació progressiva de les dones al mercat de treball limita el temps de dedicació als infants. A més, els viatges d'alguns dels membres de la família a la societat d'origen o a algun altre nòdul diaspòric de l'entorn provoca presències i absències inesperades que intervenen a diferents nivells en les relacions que es donen a l'interior de la llar. Un altre element és que sovint sobretot en les primeres fases del procés d'incorporació aquestes famílies i els subjectes que les componen no disposen de recursos econòmics suficients, ni del capital humà que es requeriria per incorporar-se de forma estable a un mercat de treball en si mateix precaritzat i relacionar-se amb les institucions –hospitals, escoles, etc.- Per tot això, el capital social que circula més enllà del context familiar a través de les relacions interdomèstiques però també amb les institucions construïdes pel col·lectiu en el context d'assentament s'institueixen en eines indispensables per assegurar el seu procés d'incorporació a la societat catalana.

II.4.4.1 Les relacions domèstiques i interdomèstiques com a xarxes de suport social

Per a les famílies amb les quals hem treballat la presència d'altres famílies pakistaneses a l'entorn més immediat assegura la presència de xarxes de suport en les quals recolzar-se per obtenir informació respecte a les institucions de la societat d'acollida –escoles, hospitals, ...-, accedir al mercat de treball, etc. però també s'institueixen en un element mediador amb què compartir la reconstrucció del bagatge d'origen en el context d'assentament. Per als fills que han arribat a la ciutat a l'adolescència o després de l'adolescència, seguint el procés migratori

dels seus pares tenir “amics” a Barcelona només d’arribar és sentit com una font de suport. Per als fills nascuts a la societat catalana les coses són diferents. En general, i exceptuant els infants que tot i haver nascut a la societat catalana han residit per períodes prolongats a Pakistan, les segones generacions no disposen d’un bagatge cultural previ “viscut” a partir del qual regir-se en la seva relació amb l’entorn. El fet d’haver nascut a la societat d’assentament i la manca de referents alternatius al marge del que viuen al context familiar i en altres entramats relacionals més o menys institucionalitzats, sovint els fa incorporar determinats comportaments de l’entorn més immediat que no sempre són valorats en positiu per les seves famílies, ni per la societat dominant. Per molt que hagin residit de forma més o menys prolongada en el context d’origen dels pares, no tenen un bagatge tant assentat com els seus pares o altres joves que s’han incorporat a la societat d’acollida amb més edat. El fet d’haver nascut aquí⁹¹ sovint els fa definir-se a si mateixos com a espanyols i a incorporar les formes de comportament dels companys del seu grup d’edat de l’entorn. Aquest és un motiu de preocupació per als pares que veuen com els seus fills trenquen amb certs principis de relació familiar. En alguns casos els pares opten per enviar els infants a passar alguna temporada amb els avis o quan són majors d’edat els poden “enviar” a un altre nòdul diàsporic on tinguin parents per distanciar-los de “les males companyies”. L’interrogant que es plantegen aquestes famílies és com fer-ho perquè els seus fills mantinguin aquests valors centrals i aprenguin el necessari per assegurar la seva mobilitat, primer a través de l’escola i després a través del mercat de treball. Per entendre la via de transmissió d’aquests valors hem d’anar més enllà del context familiar i de les característiques de la família –l’estructura, el seu bagatge socioeconòmic,...-. En aquest apartat presentarem l’anàlisi de com es defineixen les xarxes de suport i de control social familiars i no familiars en el cas concret del Raval. Per fer-ho focalitzarem en tres elements que sustenten el manteniment d’aquestes xarxes socials: el respecte com a instrument d’acció, la família com un espai d’integració i la família com a espai d’estratègia i de subjectivació.

II.4.4.2 El respecte com a instrument d’acció

El respecte als adults i a les jerarquies institucionals és un dels elements més rellevants en la socialització d’un infant. No només és un valor que regula la vida social a Pakistan, és un valor que regula les relacions domèstiques i interdomèstiques una vegada s’és a Barcelona i per tant és un valor valorat a l’interior de la comunitat. El respecte i la transmissió del respecte com a valor és una de les qüestions que més sembla preocupar els pares de la socialització a la societat d’acollida. Els pares temen que els seus fills “aprenguin a perdre el respecte” com una part important d’infants i joves de l’entorn. Una vegada a Barcelona, una de les qüestions que

⁹¹ Un cas específic el trobem en el cas d’infants que han nascut aquí però que han passat els 10 primers anys de vida a la societat d’origen dels pares. Aquests casos no es poden tractar com si haguessin nascut allà per molt que hagin vingut de molt petits perquè ni allà seran reconeguts com d’allà ni aquí com d’aquí. Haver nascut en un altre lloc independentment del lloc on hagin viscut el gruix de la seva socialització els marcarà a l’hora de construir la seva identitat

més sorprèn a aquests infants i joves és “la manca de respecte als mestres”, “que s’adrecin a la professora cridant”, o que li diguin “¡oye tú! ven aquí Rosa”. El respecte a les jerarquies no només és una pràctica que es posi en marxa en la relació amb els altres “s’aprèn a casa”. Un fill que no aprengui a respectar els pares difícilment podrà respectar els altres adults, un fill que no respecti el pare difícilment podrà respectar un mestre. El respecte, no només és un valor que es construeix, és una cosa que es guanya. Els pares han d’estar amb els fills, han de fer coses amb ells i no necessàriament coses complicades o directament adreçades a ells, sinó activitats de la vida quotidiana que formen part del conjunt de tasques que es distribueixen a l’interior del context familiar: prendre cura dels germans més petits, ajudar la mare o el pare a anar a comprar, anar a fer encàrrecs quan t’ho demanen, servir la coca-cola o el suc quan venen convidats,...són algunes de les pràctiques de les quals els infants participaran ben aviat. Aquests infants, per tant aprenen a valorar-se i valorar allò que estan incorporant no només a través de valoracions externes que poden realitzar altres des d’institucions com l’escola, la mesquita,... sinó a través de les valoracions dels adults de l’entorn amb els quals passen una part important del seu temps.

Aquest respecte als adults i la relació entre el respecte a l’interior del context familiar i el respecte a altres agents s’expressa a través de les pròpies pràctiques lingüístiques. Un nen anomenarà *chacha* un adult proper a la família tot i que no sigui parent com una forma de mostrar respecte, mai s’adreçarà a ell a través del nom de pila. La utilització dels pronoms s’ajusta en funció de la situació i del grau de distància entre els interlocutors. Les salutacions també adopten formes específiques.

Als adults se’ls assigna una autoritat “quasi” natural. Els pares, els avis, els oncles aconsellen els fills, néts i nebots i a aquests consells se’ls atorga validesa. L’edat s’associa a un coneixement superior sobre el funcionament del món, però l’edat no és l’únic element a través del qual emana l’autoritat. La persona adulta no només és adulta perquè tingui més anys sinó perquè conjuga altres elements associats a l’adulthood com estar casat, tenir fills, etc. Durant el treball de camp un dels elements que emergia de forma recurrent quan comparàvem el comportament del mateix infant o adolescent en diferents contextos relacionals, per exemple a l’escola i a casa o a l’escola i a l’escola d’urdú era la forma com s’expressava el respecte a l’adult en qüestió en funció del context relacional. Una professora de l’escola d’urdú ens explicava que durant un temps havien contractat una professora d’anglès no pakistanesa i que havien tingut molts problemes perquè la respectessin. Els infants durant la classe jugaven, cridaven i no escoltaven. El respecte, com ens deien alguns pares pakistanesos amb els quals vam parlar es construeix relacionalment i per tant el manteniment del respecte en la relació amb l’altre no només depèn del fet que sigui pakistanès o no. La personalitat dels interlocutors, l’activació de determinats patrons relacionals,...tots ells són elements que condicionen el tipus de relació que s’establirà, però malgrat tot els infants sembla que tenen clar que les fórmules relacionals i discursives a través de les quals s’expressa el respecte en la relació amb adults pakistanesos no són les mateixes que amb altres adults de l’entorn. L’autoritat d’una persona i el respecte que se li té també depèn de la posició social de la persona a l’interior de determinats entramats relacionals.

El manteniment del respecte als adults en les relacions domèstiques o interdomèstiques és un element que juga un paper important en el manteniment de l'izzat familiar. Un fill que no respecti els seus pares, que no escolti el que aquests li diuen, que no cregui quan li posen límits qüestiona l'honor del conjunt del context familiar. No només perquè les formes més o menys irrespectuoses que adopta amb les seus pares qüestionen la seva autoritat, sinó perquè un fill que no respecti els preceptes dels pares “farà el que voldrà” i en aquest fer el que vulgui si que pot qüestionar “de veritat” l'honor del conjunt de la família. Per tant els fills han de respectar els pares i els adults no només aparentant una deferència en les situacions en les quals altres adults estan presents, sinó i sobretot seguint els consells dels més grans i convertint-los en pràctiques concretes. Un cas en el qual els preceptes dels adults esdevenen importants és la concertació dels casaments, un dels esdeveniments més importants de transit a la vida adulta. Els pares els han d'orientar amb la selecció d'una bona parella perquè ells “en saben”, és clar, però també per altres raons.

Quan un adolescent mostra respecte per l'autoritat dels adults, en el fons expressa respecte a les normes que regulen el funcionament de la comunitat i pels entramats relacionals responsables de la seva socialització. Quan un infant no respecta l'autoritat dels adults de l'entorn, no només està qüestionant els adults als quals interpel·la, sinó la seva capacitat per a socialitzar-lo segons determinades prerrogatives. Quan un infant serveix una beguda als convidats quan arriben a casa no només està mostrant que segueix els preceptes dels seus pares, sinó que està donant continuïtat a una tradició de respecte i benvinguda a l'hoste. El manteniment d'aquestes “tradicions” no s'ha gestionat igual a diferents nòduls diaspòrics de manera que quan aquestes famílies viatgen o reemigren a un altre nòdul diaspòric sovint es troben amb contradiccions que no saben sempre com interpretar. El respecte, el manteniment del respecte i la forma de gestionar-lo de forma estratègica, és, per tant, un element essencial de la pròpia identitat i una forma d'afirmar o rebutjar la relació amb la pròpia comunitat.

El respecte no només s'ha de mantenir amb els membres del propi col·lectiu sinó amb tots els agents adults de l'entorn. Molts dels preadolescents i adolescents entrevistats destaquen que una de les coses que més els va cridar l'atenció quan van arribar va ser la manca de respecte dels infants espanyols pel professorat i pels altres companys. Donat que una part important d'aquests infants estan escolaritzats amb infants d'altres orígens, el grau de pèrdua del respecte s'interpreta com una mostra que han esdevingut com els “espanyols” o com els “marroquins”. Aquest tipus de comportaments s'emfasitzen sobretot quan es fa referència a l'escola i a la relació amb el professorat o amb la resta dels companys, però no només això. Un infant que no respecti el professor o els seus companys no només és un mal alumne, en el sentit que no està complint amb les prerrogatives esperades en aquest context concret, sinó que es “un mal infant”. Un mal infant del qual convé mantenir-se distanciat perquè el portar-se malament es “contagia” quasi per contacte. Però aquest mal alumne que és un mal infant ho és perquè els seus pares no li han ensenyat el que convenia quan tocava i “ara ja és massa tard”. Si un infant no respecta els seus pares tampoc respectarà el professor ni els seus companys ni a si mateix. Si l'infant que no respecta o fa coses dolentes és pakistanès al principi s'intentarà intervenir per corregir la situació en un sentit positiu, però si “no escolta”, “no fa cas” i/o “continua fent” el millor serà

distanciar-se'n. En aquests casos la valoració de "l'alteritat" es construeix a través del comportament, malgrat que la majoria de les vegades s'assigni la identitat pakistanesa en base a haver nascut al Pakistan o haver-hi residit durant un temps, quan emergeixen aquest tipus de conflictes és com si els subjectes que transformen el seu comportament s'haguessin "agitats" o s'haguessin tornat com els "espanyols" o els "marroquins" del barri.

Donat que el subjecte es construeix en la mesura que és capaç d'afermar-se en l'exercici de determinats rols respecte als entramats relacionals dels quals forma part –la família, l'escola, el grup d'iguals–, el subjecte, a l'interior de la comunitat es valora pel grau en què és capaç d'ajustar-se a les expectatives que existeixen respecte a aquests rols. La distància respecte a l'exercici del rol no només qüestiona l'ajust del subjecte en els entramats relacionals dels quals forma part, sinó l'ajust del subjecte respecte a si mateix. El respecte és l'expressió que accepten una determinada forma d'organització de la vida social i el seu lloc i el lloc dels altres en el sistema. L'exercici del seu rol –en funció de l'edat que tinguin, el gènere, i la relació que es tingui amb l'altre en un determinat entramat relacional– el qüestionament d'aquests no només qüestionen un determinat patró relacional sinó el paper que juga aquest patró relacional per a motivar altres comportaments. Si un fill no respecta els seus pares, farà el que vulgui, marxarà de casa, no els cuidarà...és a dir es distanciarà i no exercirà tot allò esperat d'ell en base al seu rol com a fill.

El respecte no és només una forma de comportament desitjable o un valor en si mateix. És un instrument al servei d'una determinada forma d'organització de la vida social. Un instrument que de "perdre's" o "no adquirir-se" dificulta la inserció de l'individu al sistema o i en alguns casos motiva la seva exclusió. El respecte és l'instrument a través del qual s'expressa l'acceptació del lloc d'un mateix i el lloc de l'altre en un determinat entramat social, és per tant, l'instrument que permet passar a participar d'una xarxa de relacions en les quals el subjecte es veu convocat a ocupar diferents posicions i és la base per a ser acceptat com a part de les institucions de l'entramat comunitari i de les institucions de la societat com un tot⁹².

II.4.4.3 La família com un espai d'integració

Quan es reflexiona des d'aquesta perspectiva la família és pensada tant pels pares com pels fills com un espai d'integració. En primer lloc, és l'espai que "integra" el subjecte internament, que l'ajuda a desenvolupar-se en les seves diferents dimensions i a articular-les de forma més o menys harmònica a través de la relació amb les figures més significatives de l'entorn. En segon lloc, és l'espai que integra el subjecte al funcionament mateix de la institució familiar. És l'espai en el qual els pares transmeten als fills la importància de la família extensa, els parlen dels *mamus* i *chachus* residint a altres països, del valor de l'*izzat* familiar, de les jerarquies familiars, del respecte als pares i als germans grans. És l'espai en el qual els infants es van afermant progressivament en l'exercici d'aquests rols. El fet que molts d'aquests infants

⁹² Zhou, M. i Bankston III, C.L., *Growing up american. How vietnamese children adapt to life in the United States*, op. cit.

comparteixen un part molt important del seu temps amb altres familiars, quan són petits amb les mares i quan són més grans amb els germans grans, cosins, etc. fa que aquests patrons de funcionament s'incorporin a l'experiència del subjecte a través de la pròpia experiència viscuda en el marc del propi context familiar.

Amb 10 anys el Shaukat va assumir el paper d'"home" de la família. El seu pare va marxar a un altre país europeu a treballar i abans de marxar li va dir que ara era ell el que havia d'assumir determinades responsabilitats. Cuidar els germans quan la mare hagués de sortir, anar a comprar, ...Eren tasques que ja realitzava des d'abans, però ara, el fet que el pare marxés ho feia diferent. Havia de tenir cura de l'honor de la família i acompanyar la mare quan aquesta li demanés per evitar comentaris.

En tercer lloc, és l'espai que integra el subjecte "externament", que l'integra a l'entorn recolzant el desenvolupament d'aquells instruments de relació social i coneixement de l'entorn que permeten que el subjecte s'obri a la vida social més enllà del context familiar. La família és el lloc en el qual s'aprenen les formes de reciprocitat que regulen les formes de l'intercanvi tant a l'interior del context familiar com entre unitats domèstiques. Els infants participen d'aquests intercanvis rituals des de l'inici, de fet moltes vegades ells són els mediadors del "capitals" que s'intercanvien entre llars. Aquest paper mediador els col·loca en una situació de certa responsabilitat. A mesura que van creixent se'ls ensenya a valorar els termes de l'intercanvi.

Quan l'Alí va veure el xandall de "marca" va mirar la mare expectant. Mentre la mare complia el ritual discursiu de dir que no feia falta que portessin cap regal, que els infants de xandall ja en tenen, que no calia gastar tants diners i rebia el ritual discursiu de tornada en el qual es deia que només era un detall, que l'havia vist i havia pensat que li quedaria bé... l'Ali observava l'intercanvi de motius atent. Finalment, la mare va accedir i el va mirar fent un gest afirmatiu.

Però la família no és només l'espai en el qual s'aprenen els patrons de relació familiar i interfamiliar, és també l'espai des del qual es transmeten els principis més genèrics del funcionament de la vida social: respecte als adults, la necessitat d'ajudar l'altre, ... Els pares ensenyen als fills que han de tractar les persones adultes de l'entorn amb el mateix respecte que els seus propis pares. Com dèiem abans, no és estrany que s'hi dirigeixin anomenant-los amb les mateixes categories de parentiu –*chachu* (oncle) o *anti* (tia)- que utilitzarien per referir-se a altres familiars propers. Aquesta forma de relació és una mostra de respecte, però també és una via de resoldre les discontinuïtats entre contextos familiars que de no ser tractats com a parents "ficticis" veurien les seves relacions més restringides. Aquestes famílies afirmen que existeix una relació directa entre el manteniment del respecte pels membres de la família i el respecte que després es té per la resta de persones de l'entorn siguin pakistanesos o no. Si un nen o una nena no respecta els seus pares, com pot respectar altres adults?

E: ¿Por qué piensas que los chicos de aquí son tan irrespetuosos con los profesores?

S49: No sé. Es que los padres tienen que explicarles que tienes que respetar al profesor, que tienes que hacer eso y si los padres no explican, los hijos no saben lo que tienen que hacer con el profesor. Ellos lo tratan de una manera diferente y le explican ya cuando suspenden o les expulsan a casa “porqué has hecho eso, no tienes que hacer eso con el profesor” entonces ya es tarde, muy tarde para explicar a un niño o a una niña que ahora ya había avanzado, ya no piensa en respetar nada, ya piensan a su manera, ya no piensan como piensan sus padres. Eso es cuando vas el primer día a clase que se tiene que explicar. Si no lo explicas. Si lo explicas después de uno, dos o tres años ya no...

E: ¿Por qué...tú piensas que estos niños respetan a sus padres?

S49: Yo cuando veo que no respetan a los profesores, digo, no sé que hacen con sus padres. Si no respetan a los profesores como van a respetar a sus padres. Si no pasan tiempo con ellos: nada.

En general, la família se'ns presenta com un espai que sosté i que recolza el procés de construcció de l'infant a través de la relació amb els adults més significatius. “Els pares han d'estar amb els fills”, passar temps amb ells, mostrar el que està bé i el que està malament. Si no poden tots dos, almenys un d'ells i això ha de ser així tant aquí com a Pakistan.

La família és alhora l'espai que permet donar continuïtat a l'esdevenir de la corporació familiar – als infants se'ls ensenya a respectar els adults, a respectar les seves decisions, a adreçar-s'his amb respecte, a aprendre les formes de reciprocitat que la regulen, etc- i l'espai que protegeix els fills donant-los una sèrie d'instruments que un cop interioritzats els ajudin a regular-se i poder discriminar el camí a seguir. La família és important perquè permet distanciar-se de la comunitat quan aquesta valora, pensa i censura des de la perspectiva més tradicional, és l'espai en el qual els pares prenen les decisions pels seus fills més enllà del que diguin “els altres”, però alhora és l'espai que permet distanciar-se dels aspectes més nocius del context que els acull.

La família, és l'espai on s'aprenen els aspectes que regulen una part del funcionament comunitari, per exemple les formes de reciprocitat, el *lena-dena*, és l'espai en el qual s'ensenya la llengua de la societat d'origen, però també l'espai en el qual s'estimula l'aprenentatge dels elements més positius de la societat de destinació. És l'espai mediador en l'aprenentatge dels aspectes més positius d'ambdues societats i que protegeix de l'aprenentatge dels més nocius de totes dues. Si s'eduquen al marge del món adult, si s'eduquen segons “els continguts” del carrer, els infants perdran el respecte als pares, difícilment seguiran el que aquests els recomanin, difícilment tindran una relació de confiança amb ells. Si un pare no passa prou temps amb el seu fill, no té temps d'estar amb ell per mostrar-li el que està bé i el que està malament aquest difícilment ho sabrà i si s'espera a intervenir quan l'infant ja comença a saltar-se les regles després ja és massa tard.

E: Además de tener peligro físico estar en la calle porque hay coches y porque no hay mucho espacio y demás...Tú piensas que puede pasar que entre en contacto con malas compañías...

S39: Eso es lo primero. Esto es lo primero que si porque un niño...porque yo lo he visto en dos o tres niños aquí. Su padre era muy buena persona, tú no puedes

imaginar lo buena gente que son, y el hijo salió malísimo, por las malas compañías. Porque no le controlaron y de eso son culpables y el niño estaba con niños malos, niños drogándose en la calle Reina Amalia o otra esquina en el Paralelo.

E: ¿De qué depende que un padre pueda transmitir a un hijo una forma de ver el mundo?

S39: Ahora es difícil, eso es de pequeño, hay que decirlo: esto es bueno y esto es malo. Pero tú sabes, los niños son niños. A veces pueden decir mentiras también, a veces hay que probar lo que dicen si es verdad o es mentira. Mi hijo dice me voy al bar, ya lo se que va al bar, pero a lo mejor otro día en vez de ir al bar va a otro sitio [...] Son niños, no es que sean buenos o malos, pero es que a los niños se les pueden cruzar los cables. Siempre cuando se les da un consejo malo lo cogen primero y el consejo bueno lo cogen después. Primero interesa el consejo malo, es naturaleza, es la naturaleza, es así siempre pillan lo primero lo que es malo y lo que es bueno tardan en lugar de seis meses, un año.”

Quan es pensa des d'aquesta perspectiva, la família s'institueix, doncs en una espècie d'espai de mediació que pretén articular el millor de tots els mons.

II.4.4.4 La família com un espai d'estratègia i de subjectivació

Per a moltes d'aquestes famílies les societats no poden ser pensades com a totalitats homogènies ni la catalana, ni la pakistanesa. A totes les societats hi ha segments bons i segments dolents. La família també és un espai per a poder pensar aquestes contradiccions.

Els pares ensenyen als fills a valorar en quines situacions és o no és correcte fer determinades coses i no tant principis universals. Ensenyen als fills que tant a la societat de la qual provenen com a la societat d'incorporació hi ha coses bones i dolentes i que les han d'aprendre a discriminar. Ells mateixos es veuen confrontats a contradiccions i també es comporten d'una forma estratègica. Per exemple, una dona pot posposar la seva voluntat de treballar pel què diran en un context d'incorporació concret i treballar quan en surt... En el mateix sentit els pares adverteixen als fills que han d'intentar evitar aquelles situacions que puguin qüestionar l'honor de la família en funció de si estan a casa o al carrer, en funció de si hi ha altres famílies pakistaneses o no, és a dir, a adaptar el comportament en funció de la situació.

Quan es posicionen des d'aquesta perspectiva els pares assenyalen que els seus fills seran més autònoms com més i millor hagin incorporat aquests elements que regulen el comportament familiar i s'ajustin als rols i als comportaments que s'esperen d'ells a l'interior de la família. Però al mateix temps també assenyalen que seran més autònoms com més i millor se'n puguin distanciar i pensar de forma autònoma valorant els condicionants contextuais.

La família és alhora l'espai que desestabilitza, que descol·loca que canvia al subjecte constantment de lloc i l'espai que es manté estable més enllà dels desplaçaments.

S49: Cuando mi padre llamó allí y dijo que ya han salido los papeles y que ya váis a venir yo empecé a llorar. Y dije: no quiero ir. Porqué allí tenía toda mi familia: mi tía, mis primos, primas que eran como mis mejores amigos, primos, hermanos... Todo el tiempo lo pasábamos juntos, no quería irme. Y que sé yo,

cuándo vine aquí no me gustó España y ahora tampoco me gusta. Porque te gusta una cosa cuando tienes amigos tienes conocidos donde vas...Si te quedas todo el día en casa o si vas y paseas sola pareces una tonta, paseando sola allí.

[...]

E: Me decías que cuando te dijeron que todo estaba listo te costó.

S49: Si, me costó porque no quería venir

E: ¿Por qué tenías una vida hecha en Pakistán?

S49: La tenía hecha...es que siempre me pasa igual. Antes vivía en otra ciudad con mis abuelos [maternos]. [...] Vivía en una ciudad pequeña de dónde es mi madre y mi abuela paterna se murió y entonces mi abuelo se quedó solo. Mi abuelo no tiene una pierna, tuvo un cáncer en una pierna y se la cortaron. Mi madre tuvo que ir allí para cuidarle. [...] Primero fue mi madre y yo me quedé con mi tía pero después de un año fui al otro pueblo y allí tampoco no tenía nada. [...] muy pronto hice amigos porque sabía hablar de allí porque hablan en todos los sitios lo mismo y no me costó tanto pero cuando venías de la escuela a casa entonces me aburría. Porque allí no era como lo que tenía en [el otro pueblo] porque en la misma calle vivía mi tía y nosotros. Cuando estaba ella pasaba cinco minutos allí, cinco minutos allá...todo el día en la calle. En cambio allí no porque no tenía amigos y tenía que estar en casa. Si no tienes amigos pues ¿Dónde vas a ir?

Amb la migració l'actor i el sistema se separen. L'immigrant construeix una doble distància tant respecte a la societat d'origen com respecte a la societat d'acollida. La distància respecte a la societat de la qual provenen els permet mirar-s'ho des d'una altra perspectiva, malgrat que hi mantinguin el contacte. La distància respecte a la societat d'acollida de la qual cada vegada saben més coses, però senten que no hi acaben de quadrar. És aquesta doble distància el que els fa créixer i els obliga a pensar. La distància física i simbòlica que ha comportat el seu desplaçament a la societat d'acollida, els permet pensar i repensar les contradiccions de la societat pakistanesa i catalana.

L'experiència d'aquests infants i joves, en ser transnacional, no pot ser plantejada en el sentit tradicional amb què es queden i què abandonen. Què incorporen i què rebutgen. Aquests subjectes estan en contacte amb ambdues societats alhora i perceben les contradiccions a dues bandes. Construeixen una geometria variable respecte a diferents dimensions de la vida social i respecte a diferents dimensions de la vida subjectiva de l'actor. *“Tot passa com si els actors adaptessin simultàniament diferents punts de vista, com si la seva identitat no fos més que un moviment permanent d'identificacions successives, com si l'altre fos definit com una figura fluctuant ara aliat ara adversari, ara pròxim ara llunyà, ara”*⁹³

Conscients que habiten contextos que ja no es regeixen per una única lògica de la vida social o per un conjunt de lògiques que se'ls donen articulades des de fora, conscients que habiten a societats que no poden ser reduïdes a una única dimensió ni poden ser descrites de forma homogènia, en una societat en la qual ni els actors ni les institucions es regeixen per una lògica única i amb rols clarament delimitats. En aquests contextos les conductes dels subjectes es veuen regides per principis heterogenis que intenten articular com poden.

⁹³ Dubet, F., *Sociologie de l'expérience*, Paris, Seuil, 1994.

El fet d'estar en el context d'assentament fa que sovint els mínims canvis siguin percebuts per la "comunitat" com a canvis "catastròfics" i que siguin molt més criticats que si estiguessin a Pakistan. Canviar aquí és tornar-se una mica *gori*⁹⁴, canviar al Pakistan és seguir les pròpies transformacions del país, igualment condicionades per l'obertura de la societat pakistanesa, les remeses simbòliques que arriben de pertot.

Aquest fet fa que en ocasions aquests joves legitimin alguns dels seus canvis aquí a través d'argumentacions que els reporten als canvis a Pakistan. I així si porto un *shalwar* més curt o més llarg, més ample o més estret no és tant per adaptar-me al context d'incorporació sinó perquè al Pakistan és moda encara que no hi hagin anat en anys i per a ells la moda sigui el que veuen a les pel·lícules, internet o el que els expliquen els seus familiars esparverats pels canvis a la societat d'origen.

Un altre fet important dels nous encaixos que es donen a la societat d'acollida és que aquí conviu població molt diversa. La mateixa heterogeneïtat interna de la comunitat que resideix a Barcelona, gent de poble i de ciutat, gent que ve d'altres nòduls diaspòrics fa que es produeixi una convivència de models d'acció certament diversos i que per tant això també acceleri el canvi. Igual que a Barcelona la divisió tradicional entre poble i ciutat es reconfigura sobre unes altres bases. Els pobles també estan oberts al món, tenen parabòliques, malgrat que el control social encara hi és molt fort. Tradició i modernitat conviuen tant a les ciutats com als pobles. Ser de poble fins fa poc era sinònim de manteniment de la tradició i ser de ciutat de la modernitat. Avui es pot ser tradicional i modern tant a poble com a ciutat.

L'obertura de les societats i la circulació de les imatges i les informacions una mica de pertot fa que més enllà del control social les coses s'estiguin transformant més enllà del control social. De fet en molts pobles el tancament és un "retancament" precisament per temor al canvi.

En el cas pakistanès la migració no està associada a un augment de la conflictivitat familiar. Durant el procés migratori, la família es reconfigura per ajustar-se a les noves necessitats i a la nova distribució dels seus membres a través de les fronteres internacionals. Gibson⁹⁵ assenyalava que la família és una de les fonts de suport social més importants. Shaw⁹⁶ apuntava que eren les relacions de parentiu les que permetien explicar l'acomodació sense assimilació del col·lectiu a Oxford. Tots aquests autors defineixen la família com un entramat de suport material i afectiu que neutralitza els estressors que emergeixen del procés migratori. La nostra anàlisi confirma que en el cas pakistanès la família juga un paper fonamental en el seu procés d'incorporació a la societat. Tant pels adults, donat que molts d'ells arriben a la ciutat a través de cadenes migratòries i recolzant-se a diferents nivells en les xarxes de reciprocitat familiar i intrafamiliars que veiem abans. En el nostre treball quan es preguntava als subjectes quins serien els ideals projectats per la seva vida futura, la immensa majoria responia a través d'argumentacions que ens remetien al context familiar.

⁹⁴ Gora: blanc; Gori: blanca. Conceptes per referir-se als membres de la societat d'acollida occidentals.

⁹⁵ Gibson, M. A., *Accommodation without assimilation. Sikh immigrants in an american high school*, Itaca, Cornell University Press, 1988.

⁹⁶ Shaw, A., *Kinship and continuity. Pakistani families in Britain*, op. cit.

Viure a prop dels seus familiars era important per la immensa majoria. El reagrupament familiar no només es plantejava com a necessari perquè els diferents membres de la família poguessin estar junts també s'emfasitzava la seva incompletesa. Per aquests adolescents la família és més que l'entramat familiar nuclear. I malgrat pensar la necessitat d'estar amb els seus pares i els seus germans plantegen que enyoren els altres familiars. En alguns casos, es plantegen "segons" reagrupaments familiars en un altre context nacional on tenen altres familiars assentats –és el cas d'Anglaterra-.

- E: [...] Vosotros ¿queréis volver a Pakistán u os queréis quedar aquí?
S13: A Pakistán yo quiero volver.
E: ¿Y tú?
S14: Yo también, Inglaterra también me gusta.
S13: Porque allí podemos jugar. Hay abuelos y tíos y tías. Todos podemos jugar y aquí no.
E: O sea tenéis muchos primos, tenéis familia al lado y ¿aquí estáis más solos?
S14: Sí aquí estamos solos. Hay familias pakistaníes pero...
S13: Yo no quería vivir aquí pero tenía que ir porque mi padre, mi madre y mis hermanos estaban aquí y yo tenía que venir. [...]
E: Dices que también te gustaría vivir en Inglaterra. ¿Por qué?
S14: Porque allí hay familia nuestra, un montón. Si hay familia allí estás contento, si no hay familia no.
S13: Ahora mi padre ha ido en Inglaterra.
S14: Es que allí hay ciento y pico de personas de mi familia. Por eso queremos ir allí.
E: [...] que debéis tener primos,...
S14: Tíos...
S13: A mí me gustan dos países solamente: Pakistán e Inglaterra.
E: Inglaterra ¿lo conoces?
S13: No.
E: ¿Dónde vive vuestra familia?
S14: En X.
E: ¿Es dónde va a irse vuestra tía cuando se case?
S14: Sí. Nosotros también iremos cuando mi padre tenga la nacionalidad y a nosotros nos la darán dentro de seis meses. Sí, para siempre nos vamos a ir.
E: Y viviréis allá
S14: Sí.

Per als adolescents amb els quals hem treballat la família és un espai relacional que es dona per suposat: la família que tenen a Barcelona i la família amb la qual mantenen les relacions a través de les fronteres internacionals. En el seu discurs, la família se'ns presenta com un espai de suport material i emocional que comporta una sèrie d'obligacions i que s'institueix en un referent actitudinal.

- E: *"Tener mucho dinero"*
S14: No, es que con el dinero....tienes que tener familia. No importa el dinero.
E: Tienes que tener familia sino...
S14: Sino mal...solo con dinero ¿qué vas a hacer?

E: “Vivir cerca de mis familiares”

S15: Sí

E: Si por ejemplo te saliera un buen trabajo fuera de donde vive tu familia ¿Qué harías?

S15: Buscar un trabajo más cerca

E: Y si fuera un trabajo muy bueno y no pudieras encontrarlo cerca.

S15: Pues trabajar allí, ganar dinero y llevar a mi familia cerca.

W: Llevar a tu familia cerca, o sea, ¿lo mismo que ha hecho tu padre?

S15: Sí

En les converses familiars està molt present el fet que els membres de la família han de fer sacrificis per recolzar-se els uns als altres. Pares a fills, fills a pares, oncles a altres oncles,... Els pares argumenten que la seva decisió d'emigrar va venir marcada per millorar les condicions de vida de la seva família i en particular assegurar un millor futur per als seus fills. Les relacions familiars es formulen en termes de reciprocitat. Avui són els pares els que cuiden dels seus descendents i fan sacrificis per tirar endavant les seves famílies, demà seran els fills.

E : “Tener hijos”

S15: Sí, para que me ayudaran.

E: Para que te ayudaran cuando tú....

S15: Cuando yo fuera viejo

E: Esto quien te lo dice es tu padre o tu madre, te explican que es bueno tener hijos

S15: Un día mi padre me dijo menos mal que te he tenido a ti y a tus hermanos porque cuando yo sea viejo yo ya no podré trabajar y vosotros me ayudareis mucho.

En molts casos saben que els suports no només han sorgit de l'interior del seu nucli familiar sinó d'altres nuclis que formen part de la seva família extensa i són conscients que ells també els hauran d'ajudar quan els necessitin. Són molts els pares que afirmen que un fill es portarà amb el pare tal i com el seu pare s'hagi portat amb ell. “Si no l'educa, si no passa temps amb ell per ensenyar-li el que està bé i el que està malament... no pot esperar que el fill aprengui determinades coses”. Els pares assenyalen que les obligacions dels fills no són només normes de comportament culturalment pautades... són sobretot relacions introjectades. Només si el pare o la mare han pogut desenvolupar una relació de confiança, de seguiment amb el seu fill aquest haurà pogut introjectar aquesta forma de relacionar-se amb els altres i després la podrà reproduir.

Capítol 5: Gramàtiques de l'experiència escolar

“La mejor madrasa son los brazos de una madre”

Introducció

En el debat social, les famílies pakistaneses que s'han incorporat a Barcelona a través del Raval sovint són pensades com a homogènies en termes de bagatge socioeconòmic i cultural. Aquest bagatge social donat per suposat junt amb la manca de coneixement de la llengua, s'associa a un procés d'escolarització problemàtic, tant en termes de rendiment acadèmic com en termes d'adaptació al nou context escolar. Quan observem amb més deteniment ens adonem de la necessitat de matisar. En primer lloc, aquestes famílies són heterogènies tant en termes del seu bagatge socioeconòmic com cultural. Però, fins i tot quan formen part de les classes populars, l'adaptació dels seus fills a les escoles no sempre presenta dificultats. Des de la perspectiva del professorat l'alumnat d'origen pakistanès, s'ha adaptat bé al sistema educatiu català tenint en compte les problemàtiques específiques que poden tenir, sobretot en les primeres fases del procés d'escolarització, en termes d'aprenentatge de la llengua i adaptació a nivells d'escolarització concrets. En certs centres, que gaudeixen d'una llarga experiència en l'escolarització d'alumnat d'origen immigrant, el professorat afirma que és precisament l'alumnat nouvingut i el seu seguiment dels patrons relacionals esperats dins del context escolar, el que els “estructura el funcionament de la classe”. En altres centres, que durant anys han treballat amb col·lectius minoritzats a l'interior de la societat catalana com és el cas del centre escolar en el qual hem treballat a Sant Roc, un professor afirmava que el ritme de treball dels alumnes pakistanesos els està fent replantejar l'organització del currículum i no precisament en el sentit que s'apunta en el debat més habitual.

A l'hora de pensar el rendiment acadèmic habitualment s'apunta al bagatge socioeconòmic de les famílies –el bagatge educatiu dels pares, el bagatge professional i el nivell d'ingressos- com un factor condicionant important. El bagatge socioeconòmic dels pares s'espera que no només intervingui en l'escolarització dels seus fills de forma directa –afavorint un coneixement més directe del funcionament de l'escola com a institució, amb més recursos per intervenir en les trajectòries educatives dels seus fills- sinó també indirecte, afavorint la creació de contextos relacionals fora del context escolar pels quals circula capital social i simbòlic –informacions, dades, etc.- que complementen els capitals que circulen pel context escolar. A més, i sempre des d'aquesta perspectiva, s'espera que les famílies amb més recursos visquin en millor barris, puguin escolaritzar els seus fills en escoles privades i fer-los participar d'entramats relacionals rics en capital simbòlic i social fora del context escolar. Per contra, s'espera que els pares amb menys recursos tinguin més dificultats per intervenir de forma efectiva en les trajectòries educatives dels seus fills –no disposen de prou coneixement sobre el funcionament de l'escola com a institució- tendeixen a residir en barris que concentren diferents

problemàtiques socials i no disposen d'entramats relacionals més enllà del context escolar que funcionin com a plataformes de suport.

Un altre element que sovint es presenta com a rellevant a l'hora d'explicar les trajectòries educatives és l'estructura familiar. Diferents estudis han assenyalat que existeix una probabilitat superior de fracàs escolar en alumnat que prové de contextos familiars monoparentals o famílies extenses⁹⁷. Però segurament l'acord més important és afirmar que l'existència d'entramats familiars cohesionats capaços de construir espais relacionals afavoreixin la construcció del subjecte.

Un altre element que sovint es conjuga en el debat és la influència del bagatge cultural. Des d'aquesta perspectiva s'afirmaria que hi havia una sèrie d'artefactes culturals –valors, normes, patrons de relació culturalment pautats– que estimularien l'activació de patrons motivacionals que repercutirien en el rendiment acadèmic. El cas més emblemàtic d'aquesta aproximació és l'estudi de com el bagatge cultural de diferents minories provinents del continent asiàtic condiona el rendiment educatiu dels seus descendents. Els estudis que es formulen des d'aquesta perspectiva afirmen que aquests col·lectius pel fet de compartir una tradició cultural fortament influenciada pel confucionisme –sobretot en el cas de les minories de xinesos, japonesos, coreans, vietnamites residents als EUA– compartien una sèrie de valors basats en el respecte, la disciplina, el treball, la família. Aquesta perspectiva ha estat emprada per analitzar el rendiment acadèmic de l'alumnat vietnamita⁹⁸ però també per explicar el rendiment acadèmic de minories provinents del continent sud-asiàtic com el cas dels Sikh dels que ens parlava Margaret Gibson a *accomodation without assimilation*.

Un dels interrogants que es plantegen diferents autors⁹⁹ és fins a quin punt els factors que condicionen el rendiment acadèmic són l'expressió dels valors familiars o hi ha elements “culturals” o ètnics que van més enllà. Diferents recerques han mostrat que en el cas de determinats col·lectius, més enllà del fet que les famílies tinguessin altes expectatives sobre els processos d'escolarització dels seus fills i que incentivessin el treball i la disciplina, els seus fills podien tenir trajectòries escolars poc reeixides sobretot si es relacionaven amb altres adolescents provinents de minories llargament minoritzades en el marc de la pròpia societat de la que havien passat a formar part¹⁰⁰. Per tant, sembla que la família i els valors familiars per si mateixos no poden explicar el rendiment acadèmic i la relació que estableixen amb el context escolar.

Si volem entendre el paper que juga tenir un determinat origen en el posicionament respecte a l'escola, no només hem de tenir en compte el bagatge socioeconòmic de la família, la

⁹⁷ Natriello G., Pallas, A.M. i McDill, E.L., Taking stock: renewing our research agenda on causes and consequences of dropping out” *Teachers College Record* 87, 1986 citats per Zhou, M. i Bankston III, C.L., *Growing up american. How vietnamese children adapt to life in the United States*, op. cit.

⁹⁸ Caplan, N., Whitmore, J.K., Choy, M.H., *The boat people and achievement in America: a study of family life, hard work and cultural values*. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1989

⁹⁹ Gibson, M. A., *Accomodation without assimilation. Sikh immigrants in an american high school*, op. cit.; Gibson, M.A. & Ogbu, J.U., *Minority status and schooling: A comparative study of immigrant and involuntary minorities*, New York, Garland, 1991; Ogbu, J.U. & Simons, H.D., «Voluntary and involuntary Minorities: A cultural-ecological theory of school performance with some implications for education», *Anthropology&Education Quarterly* Vol. 29(2) 155-189, 1998.

¹⁰⁰ Portes, A. y Rumbaut, R. G., *Legacies, the story of the immigrant second generation*, op. cit.

seva estructura i composició o “els valors” culturals que es transmeten a través d’ella, també hem de considerar la resta de contextos relacionals dels que participa l’infant, entre d’altres, les pròpies institucions de l’entramat comunitari que han construït al context d’assentament. La seva participació a l’interior d’aquests entramats institucionals s’institueix en una font de suport i de control social que sustenta el procés d’incorporació del subjecte a la societat i promou comportaments i valors que afavoreixen la construcció d’una relació positiva amb el context escolar¹⁰¹.

I més enllà, ens hem d’interrogar, no tant pel valor d’aquests comportaments i actituds per si mateixos, sinó per la mesura en què en un determinat moment històric i un determinat context social afavoreixen la participació del subjecte i seva l’acceptació per part de la societat d’acollida. En quina mesura els valors culturals, els comportaments i les pràctiques promogudes per la participació a l’entramat comunitari del qual es forma part coincideixen amb les demandes, les necessitats, o allò que és considerat desitjable per part de la societat d’acollida. Fins a quin punt, en la mesura que es veuen reforçats per l’entramat comunitari aquests valors i aquests comportaments s’institueixen en una base que facilita el procés d’adaptació a la nova societat fins i tot quan alguns d’aquests valors i comportament entren en contradicció amb altres valors i comportaments esperats en el marc de la societat a la qual s’estan incorporant.

Les actituds i la relació que estableixen els adolescents pakistanesos respecte a la institució escolar no només es veu modulada pel seu origen nacional, ni tant sols només pel bagatge socioeconòmic de les seves famílies i la seva estructura familiar sinó per les relacions que estableixen amb l’entramat comunitari i les seves institucions. Com hem vist, les relacions domèstiques i interdomèstiques, les relacions amb els diferents entramats relacionals més o menys institucionalitzats a l’interior de “la comunitat” s’institueixen en plataformes de suport i de control que transcendent l’àmbit d’intervenció dels pares mateixos recolzen i protegeixen el procés de construcció del subjecte, arribant allà on la família no pot arribar. Aquestes relacions a l’interior de la comunitat recolzen i legitimen les intervencions educatives dels pares distanciant-les de la permissivitat i la manca de control que presideix les relacions en certes famílies de l’entorn. A més, el fet que disposin d’un entramat relacional amb altres pakistanesos més enllà del seu propi context familiar, no només permet el manteniment de determinades pràctiques culturals a través de les relacions entre les famílies mateixes –per exemple el *lena-dena*– sinó que s’institueix en un espai relacional alternatiu a partir del qual pensar la pròpia identitat. Aquest espai relacional s’institueix en important, tant quan s’és objecte d’estereotips positius com quan s’és objecte d’estereotips negatius. Aquest espai relacional també s’institueix en un espai de negociació de la identitat del col·lectiu, no només en relació amb la societat d’acollida sinó en relació amb altres col·lectius d’immigrants nouvinguts i altres minories llargament minoritzades a l’interior de la societat catalana.

A més, en alguns casos, els adults semblen dir, aquests espais s’institueixen en una font de significats i de valors alternatius al “buit” de valors i de referents estables a la societat

¹⁰¹ Respecte a aquesta qüestió seguirem Min Zhou en el seu treball sobre la socialització de la segona generació de vietnamitas als EUA. Zhou, M. i Bankston III, C.L., *Growing up american. How vietnamese children adapt to life in the United States*, op. cit.

d'acollida. Per aquests entramats relacionals circulen una sèrie de coneixements, informacions, codis de conducta i models de comportament que s'institueixen en un referent pel subjecte en construcció. Si a això hi afegim que tot plegat es dona en un context social definit pel declinar de les institucions, o almenys de mutació dels referents que les regulen i del seu funcionament, aquests referents permeten establir una relació amb l'entorn d'acord amb actituds anhelades i poc freqüents, fet que per extensió farà que les seves conductes siguin més valorades pels actors de l'entorn.

Els subjectes i les famílies pakistaneses amb què hem treballat són diversos. Provenen de contextos específics que poden haver estat més o menys transformats per les remeses de migracions anteriors i compten amb diferents capitals –econòmics, simbòlics i socials-. S'incorporen a contextos de recepció particulars caracteritzats per l'existència d'un entramat de coètnics amb més o menys *completesa institucional*, han arribat en diferents moments i, per tant, poden haver-se vist afectats de diferents maneres pels canvis en la legislació sobre migració. En cada context són percebuts d'una manera específica en funció de les relacions que estableixen amb les institucions de la societat d'acollida, de la presència o no d'altres col·lectius d'immigrants i de les relacions que s'estableixin entre aquestes noves minories i les minories llargament assentades (i sovint llargament minoritzades en el marc de la societat catalana mateixa). A l'hora de pensar l'escola i la mobilitat a través de l'escola ens trobem amb situacions clarament diferenciades en funció de com es conjuguin aquestes variables. Més específicament, les característiques del col·lectiu, el bagatge socioeconòmic de les famílies, les característiques individuals dels subjectes que les componen i les característiques del context d'incorporació interaccionen a diferents nivells condicionant diferents trajectòries d'incorporació a la societat i –les característiques concretes del context escolar- als contextos d'escolarització¹⁰².

Si el context d'incorporació és ric en recursos –econòmics, simbòlics i socials- i la resta d'habitants de l'entorn comparteixen aquesta riquesa, els recursos que circulen a l'interior de la pròpia comunitat no es converteixen en recursos tan importants. Això no significa que aquestes famílies es distanciïn necessàriament d'aquest entramat relacional. Com veurem, hi ha famílies a l'interior del col·lectiu que malgrat escolaritzar els seus fills en escoles privades a les quals assisteixen infants d'un nivell social igual o superior, fora de l'horari escolar els incentiven a participar de contextos relacionals a l'interior de la comunitat –classes d'urdú, d'islâmiyyât- i a participar de diferents actes que se celebren a l'interior de la comunitat –celebracions concretes, intercanvis rituals, etc.- Per a aquests infants, participar en aquests contextos s'institueix en una font de recursos i capitals complementaris als capitals que ja circulen a través de les relacions que estableixen en els altres entramats relacionals dels que formen part –escoles privades, barris de classe mitjana, etc.-.

Si el context d'incorporació no és tant ric en recursos o si és ric en “recursos” simbòlics i socials que han emergit del declinar de les institucions tradicionals –conductes d'oposició,...- que estan molt lluny de coincidir amb els valors i els comportaments que regulen la vida social

¹⁰² Portes, A. i Rumbaut, R., *Legacies. The story of the immigrant second generation*, op. cit.

de la societat dominant, la participació en aquests entramats relacionals s'institueix en un recurs en si mateix, donat que obre les portes a participar de contextos en els quals es transmeten valors i formes de comportament que són altament coincidents amb els dels segments dominants de la societat de la que formen part. En aquests contextos, per tant, la participació en l'entramat comunitari no s'institueix en un complement sinó en un recurs necessari per compensar els "buits" que emergeixen del declinar de les institucions a la societat d'acollida i de les mancances de l'estat del benestar. En aquests contextos, l'entramat comunitari es converteix en un espai social pel qual circulen capitals econòmics, simbòlics i socials que recolzen el procés d'incorporació a la nova societat i promouen en certs casos trajectòries de mobilitat social ascendent. Al mateix temps la participació en aquests entramats també s'institueix en un instrument que recolza el procés d'escolarització perquè es transmeten una sèrie de valors promotores de l'establiment d'una relació positiva amb la institució escolar, però sobretot perquè els ofereix un espai en el qual estar per distanciar-se de les possibles "relacions de risc" amb les quals es podrien trobar al carrer.

Aquest capítol pretén explorar alguns dels elements que condicionen aquests patrons d'incorporació al context escolar. En primer lloc, s'analitza com els processos de diferenciació urbana condicionen els processos de diferenciació escolar i per tant les escoles a les quals s'acaba incorporant aquest alumnat. En segon lloc, s'analitzen les perspectives dels diferents actors implicats en el procés d'escolarització d'aquests alumnes –pares, adolescents i professorat-.

II.5.1 L'escolarització al sistema educatiu català

En el decurs de les darreres dècades s'ha produït un increment progressiu del nivell educatiu necessari per a incorporar-se i competir en un mercat de treball. Hem passat d'una societat en la qual percentatges molt baixos de població obtenia la titulació corresponent a l'educació secundària i en la qual era possible incorporar-se al mercat de treball sense una trajectòria de formació a una societat en la qual una part important dels llocs de treball requereixen de l'acreditació de la secundària obligatòria, quan no d'un cicle formatiu de grau mitjà o superior. Les millors posicions dins del mercat de treball acostumen a requerir una titulació acadèmica, i malgrat que les titulacions acadèmiques, per si mateixes, no asseguren que es pugui exercir dins del mateix àmbit de formació, existeix una relació directa entre els anys d'estudi i les oportunitats d'incorporar-se al mercat de treball.

Per als fills i filles de famílies immigrades, com per a la resta de fills i filles de les famílies catalanes, l'educació escolar s'institueix en un instrument important per assegurar trajectòries de mobilitat social. Com que els immigrants s'incorporen a les societats que els acullen amb l'objectiu de construir trajectòries de mobilitat, resulta habitual que atorguin un paper important a l'educació escolar com una base per ascendir en l'escala social¹⁰³. Les

¹⁰³ Gibson, M. A., *Accommodation without assimilation. Sikh immigrants in an american high school*, op. cit.; Gibson, M.A. & Ogbu, J.U., *Minority status and schooling: A comparative study of immigrant and*

famílies pakistaneses a Barcelona no són una excepció. Malgrat que s'han incorporat a la societat catalana mantenint les connexions amb la societat de la qual provenen i, sovint, amb altres societats amb les quals estan connectats, la majoria projecta assentar-se de forma definitiva a Catalunya i construeixen projeccions futures respecte al món del treball en les quals l'educació escolar juga un paper important.

L'accés universal a l'ensenyament obligatori i el paper que juga l'educació escolar en les trajectòries de mobilitat social ascendent a la societat d'acollida han repercutit en el posicionament de les famílies respecte a l'escolarització dels seus fills. Malgrat que des de l'escola d'Aligarh i el moviment social que donà lloc a la creació del Pakistan l'accés a la formació sempre ha jugat un paper important, el sistema educatiu construït per l'Estat pakistanès no sempre ha estat capaç de donar resposta a les necessitats educatives del país¹⁰⁴. Al Pakistan l'accés a l'educació escolar és veu condicionada per la classe social, el gènere i l'etnicitat. A la societat catalana, aquestes famílies, tenen accés universalitzat a l'educació independentment de com es conjuguin aquestes variables. Com a conseqüència d'aquesta universalitat en l'accés moltes famílies, sobretot aquelles que al Pakistan no disposaven dels recursos necessaris per accedir a espais de formació de qualitat, veuen en la possibilitat d'accedir a l'educació escolar, no només un instrument al servei de la mobilitat futura dels seus fills, sinó una font de prestigi associada a una determinada representació del paper que juga l'escola en l'accés a determinats segments socials al Pakistan.

Malgrat tot, aquestes expectatives s'han de contextualitzar en el marc dels segments escolars en els quals s'han incorporat. De la mateixa manera que per entendre la incorporació a la societat hem d'entendre el segment a través del qual s'hi han incorporat, per entendre la incorporació d'aquests infants al context escolar hem d'entendre a través de quin segment s'hi han incorporat. La universalitat de l'accés a l'educació no assegura que tots els segments de població tinguin igualtat d'accés als mateixos beneficis de l'escolarització. Els alumnes de diferents classes socials es veuen confrontats a trajectòries educatives que varien en funció de configuracions urbanes i escolars en les quals resideixen i en les quals estan escolaritzats

Pel que fa a l'escolarització de l'alumnat immigrant, en el decurs de la darrera dècada hem vist consolidar-se un patró de concentració en determinats contextos locals i escolars acompanyat d'una "fugida" de les classes mitjanes acomodades a altres centres escolars. Com a conseqüència de tot plegat alguns d'aquests centres, avui, es caracteritzen per concentrar problemàtiques molt diverses – manca de recursos econòmics, baixes del professorat, ràtios

involuntary minorities, op. cit., Ogbu, J.U. & Simons, H.D «Voluntary and involuntary Minorities: A cultural-ecological theory of school performance with some implications for education», op. cit.,; Suárez-Orozco, C. & Suárez-Orozco, M. M., *Trans-formations. Migration, family life, and achievement motivation among latino adolescents*, Stanford, Stanford University Press, 1995; Suárez-Orozco, C. & Suárez-Orozco, M.M., *Children of immigration*, Cambridge, Harvard University Press, 2002.

¹⁰⁴ Per una anàlisi aprofundida del sistema educatiu pakistanès consulteu els següents textos: Hoodbhoy, P., *Education and the state. Fifty years of Pakistan*, Oxford, Oxford University Press, 1998; Rahman, T., *Language, education and culture*, Oxford, Oxford University Press, 1999; Rahman, T., *Language, education and power. Language-learning among the muslims of Pakistan and North India*, Oxford, Oxford University Press, 2002. Per una síntesi de la seva història i la seva estructura veure l'annex 2 d'aquest mateix treball.

excessives, arribada constant de nou alumnat i tenir dificultats per oferir les mateixes bases educatives que altres centres escolars de la ciutat.

Aquesta concentració de problemàtiques en determinats centres escolars fa que l'alumnat que assisteix a aquestes escoles es vegi confrontat a dinàmiques escolars diferents a les d'altres alumnes en els altres contextos escolars.

II.5.2 L'escolarització al Raval

Les escoles del Raval en les quals hem treballat, en els darrers anys, han viscut els processos de fugida d'alumnat de classe mitjana i concentració progressiva d'alumnat d'origen immigrant.

Les escoles en les quals hem treballat estan ubicades al centre del barri i tots els alumnes que hi assisteixen resideixen en el context més immediat. En el moment de realitzar la recerca, el percentatge d'alumnat d'origen immigrant a moltes de les seves aules estava per damunt del 50%. Independentment de l'origen en termes d'ètnicitat la gran majoria dels infants que assisteixen a aquestes escoles provenen de famílies amb un nivell socioeconòmic baix.

Moltes de les problemàtiques que descrivíem a l'anterior apartat les trobem en aquests contextos escolars. Concentració d'alumnat d'origen immigrant i arribada de nous alumnes durant tot l'any (matrícula viva), concentració de problemàtiques socials, problemes de disciplina. Una professora, que en el moment de realitzar la recerca estava realitzant una substitució en una de les escoles, ens explicava les dificultats que estava tenint perquè els infants seguíssin la classe. Un altre professor ens explicava que els infants d'avui no tenen a ningú que els posi límits i per això arriben a l'escola "així".

Els actors de l'escola no construeixen la seva experiència en el buit. Les categories que utilitzen per descriure la realitat són reconstruccions de categories prèvies sobre la base de les experiències viscudes i interaccions que estableixen en el nou context amb altres actors i nous sistemes de representació. Aquestes categories i els seus discursos la majoria de les vegades ens remeten a les funcions bàsiques de l'escola –socialitzadora, educativa i distributiva (Dubet i Martuccelli, 1996)-. Tots els sistemes escolars es defineixen per la importància que atorguen i la forma com articulen aquestes tres grans funcions. Confrontats a una nova realitat escolar, els subjectes amb els quals hem treballat s'han vist convocats a reconstruir la seva experiència sobre les funcions de l'escola com a institució. En aquest apartat analitzarem l'experiència d'escolarització d'aquests infants i joves des de la perspectiva dels actors de l'escola: pares, adolescents i mestres.

II.5.2.1 La perspectiva dels pares

El bagatge socioeconòmic de les famílies condiciona alguns dels factors més determinats del procés d'assentament. Condiciona el tipus de barri en el qual es viurà, la configuració urbana del context de residència, però també la configuració de les escoles en les quals els seus fills estaran escolaritzats i la composició del grup d'iguals. Els infants i

adolescents amb un bagatge familiar de classe mitjana s'incorporen a la societat d'acollida amb més recursos –econòmics, simbòlics i socials-. El fet de disposar de més recursos econòmics permet que les seves famílies escullin el context local de residència, el fet de disposar d'un bagatge educatiu previ i de disposar de més capital simbòlic els permet conèixer el funcionament de l'escola com a institució i intervenir en les trajectòries educatives dels seus fills de forma efectiva. Malgrat que una de les característiques de les migracions contemporànies és la presència creixent de classes mitjanes, en molts casos, aquest bagatge previ no comporta massa diferències una vegada al context d'incorporació. Molts dels fills i filles de les famílies immigrades continuen residint en contextos d'incorporació amb problemàtiques específiques que afecten diferents dimensions de la seva vida quotidiana. En aquests contextos, en lloc d'entrar en contacte amb les classes mitjanes de la societat d'acollida entren en contacte amb els segments de població que tenen més dificultats. Els seus fills es poden veure convocats a assistir a escoles on conviuen amb companys que formen part de minories llargament minoritzades en el marc de la societat d'acollida i amb altres minories d'immigrants. Quan aquestes famílies i els seus fills, s'incorporen a través d'aquestes configuracions urbanes i escolars en lloc de viure un procés d'aculturació progressiva a la cultura dominant de la societat a la qual s'han incorporat que contribueixi a la seva mobilitat social, poden viure un procés d'aculturació als segments més precaritzats de la societat d'acollida i viure processos de mobilitat bloquejada o de mobilitat descendent.

En aquest context, l'espai familiar i la resta d'institucions de les quals participen a l'interior de l'entramat comunitari poden ser percebudes pels pares com a espais de contenció que eviten que els seus fills incorporin els elements més nocius de la societat d'acollida i eviten que els seus fills s'impliquin en comportaments disruptius que els portin a viure trajectòries de mobilitat social descendent

Diferents autors, com veïem abans, han mostrat com el manteniment de determinats valors i patrons culturals de la cultura d'origen en el context d'incorporació, tals com el respecte a les jerarquies, el respecte als adults, als mestres, la família, i les obligacions de parentiu que es donen en el seu marc i l'entramat comunitari del qual es forma part, condicionen en un sentit positiu la relació que s'estableix amb el context escolar.

II.5.2.1.1 El barri i l'escola

En el debat públic, no és infreqüent que la relació de les famílies immigrades amb l'escola es defineixi en termes de distància, manca d'informació,... Aquesta imatge global que s'imposa sense massa matisacions, ha de ser analitzada en base a variables com el bagatge educatiu de les famílies, el grau de consonància entre pares i fills en el procés d'aculturació i la configuració concreta dels contextos locals i escolars en els quals estan escolaritzats. Segurament és cert que una part de les famílies pakistaneses, sobretot les que no tenen un bagatge educatiu previ, desconeixen la llengua de la societat d'acollida i el funcionament de la institució escolar en aquest context, tenen dificultats per intervenir en les trajectòries educatives dels seus fills de forma efectiva, però com veurem aquestes dificultats no es donen ni en tots els

casos ni en tots els contextos d'escolarització. Hi ha famílies que es relacionen amb l'escola des de la distància, però que recolzen el procés educatiu dels seus fills transmetent actituds positives respecte a l'escola i els seus actors. Hi ha famílies que es relacionen amb el sistema educatiu des de la proximitat intervenint en el seu procés d'escolarització de forma estratègica.

És sabut que les xarxes de solidaritat i de reciprocitat juguen un paper important en el procés d'incorporació a la societat de destinació. Els immigrants s'incorporen a les societats de les quals passen a formar part a través de contextos rurals o urbans en els quals tenen accés a l'habitatge, treball, però també i sobretot a través de les connexions que estableixen amb xarxes socials més o menys institucionalitzades en aquell context d'incorporació. En el cas pakistanès, la densificació progressiva de les xarxes socials, que connectaven el Raval i Sant Roc amb determinats pobles i ciutats del Pakistan, i les xarxes de solidaritat i de reciprocitat que han anat emergint a l'interior del col·lectiu en els darrers anys, ha perfilat un patró de concentració en aquests barris de la ciutat. Aquestes xarxes de reciprocitat en base a relacions familiars, d'amistat o de veïnatge i les característiques concretes d'aquest patró de concentració a aquests barris de la ciutat ha generat una dinàmica de relació barri-escola que convé explorar.

Els patrons de selecció de centre sovint es veuen condicionats per aquesta dinàmica de concentració espacial i de construcció de xarxes de solidaritat. Moltes de les famílies amb les quals hem parlat justifiquen la selecció de centre en base a la xarxa social de la qual formen part. En alguns casos, aquesta informació i la legitimitat que se li atorga forma part de la informació més àmplia que circula sobre les institucions de la societat d'acollida com un tot. Si un amic que fa anys que ha realitzat el reagrupament familiar, ha seleccionat una escola determinada i n'està content s'optarà per escolaritzar els fills al mateix context escolar. Hi ha pares per als quals la informació que els dona un familiar, un amic o un veí és la que acabarà determinant la decisió. D'altres, parteixen d'aquesta informació per continuar-se informant –van a l'escola a demanar informació i contemplen la possibilitat d'escolaritzar els seus fills a diferents centres educatius.

E: Cuando seleccionasteis la escuela de los niños ¿qué tuvisteis en cuenta para seleccionarla? ¿Qué criterios tuvisteis en cuenta: la calidad de la escuela, la calidad del profesorado, la proximidad física de la escuela?

S39: Mira, te digo de verdad, hay un amigo que su hijo va allí. Antes que ellos iba allí entonces yo he ido a hablar con secretaria porque [el hijo de este amigo] va allí y lo conocía. Por eso. Ni un motivo de...no sabía que clases tiene el colegio este, te lo digo de verdad. [...] Hablé con la secretaria y esa chica sí que me explicó todo muy bien y aún está allí. Y entonces cuando me explicó cosas pensé que está bien que los dejaríamos aquí. [...]

Un altre element central en el procés de selecció de centre és la proximitat. Una part dels pares afirmen volen tenir els seus fills “a prop” sobretot quan aquests acaben d'arribar, volen que vagin a dinar a casa, volen que puguin anar a l'escola acompanyats d'altres infants i joves de l'entorn –sovint escolaritzats als mateixos centres educatius–, volen que puguin sentir-se recolzats per altres adults pakistanesos residents al mateix context local. El cost del transport i

la por que els pugui passar alguna cosa si van massa lluny, s'institueixen també en factors rellevants pels pares que defensen aquesta opció.

En general, les famílies que tenen els seus fills escolaritzats al barri, es manifesten satisfetes amb les escoles a les quals assisteixen els seus fills i amb el seu rendiment. Valoren la tasca que realitza l'escola especialment pel que fa a l'ensenyament de la llengua i altres àrees de contingut i valoren el paper que jugarà en la mobilitat social dels seus fills.

E: ¿Tú piensas que las escuelas de aquí son representativas del resto de escuelas de Barcelona? ¿Son buenas las escuelas que hay en el barrio?

S39: Las escuelas son buenas. Imagínate ahora en cada escuela hay 10 inmigrantes en cada clase de los chavales. Por ejemplo de los 25 niños que hay 15 son de fuera.

E: ¿Y son buenas o esto genera dificultades?

S39: Ellos no notan nada. Son buenas. [...] Mi hermano cuando ha venido ahora de Pakistán y él [refiriéndose al hijo del hermano] no sabía ni decir hola y dice que a él cada día lo cogen dos horas de clase y lo llevaban aparte solo para enseñarle catalán y castellano. [...] por eso también hay que darles las gracias a ellos.

Aquesta valoració positiva, no sempre realitzada des del coneixement de les dinàmiques escolars reals que es donen en el seu marc, acostuma a recolzar-se en diversos arguments. D'entrada quan es comparen les dinàmiques escolars dels centres públics de l'entorn en base al coneixement que en tenen a través d'altres famílies, consideren que, en el fons, tots els centres tenen problemes similars i que, en qualsevol cas, el centre al que van els seus fills no és una excepció. En segon lloc, quan el centre té problemàtiques específiques que afecten el funcionament de l'escola en base a alguna de les seves funcions centrals –problemes de disciplina, manca de respecte als professors, violència a les aules,...- aquests acostumen a valorar que el problema no és només de l'escola sinó de l'entorn més genèric –el barri- i d'altres espais de socialització que no estan complint la seva funció –la família i el grup d'iguals-. El problema és que “els pares no passen prou temps amb els seus fills”, el problema és que “no saben dir que no”, el problema és que “no posen límits a la seva llibertat”; el problema és que “els infants passen massa temps al carrer”; el problema és que els infants arriben a les escoles sense principis relacionals basats en el respecte als adults.

S39: Hay un límite en el ser libres, para mí porque los niños son niños. Hay que comprar, hay que dar lo que piden, todo lo que haga falta pero dentro de un límite. No todo lo que [quiera] un niño. Yo lo he visto en mi bar. Un niño quiere un helado y lo pide a la madre. [...] La madre no tenía dinero y el niño empezó a llorar ¿qué tiene que hacer la madre? Y no comprenden eso, el problema de los padres. A lo mejor tiene el dinero en casa, pero allí en ese momento no tiene. En la calle he visto a muchos niños no hace caso del padre. El padre [les dice] vamos y el niño [dice] yo quiero eso, eso...
[...]

I paral·lelament, si un fill està ben educat a casa, si ha interioritzat els principis rectoris de la relació amb els altres –respecte als adults, respecte als rols, ...- els pares no tenen perquè preocupar-se perquè sabran avaluar per si mateixos els comportaments que observin a l'entorn.

A més, si la família es manté unida, aquests fills quan arribin a casa es trobaran amb una situació clarament contrastada. El problema de les famílies pakistaneses aquí és quan la família no està junta –sigui per la mort d'algun dels seus membres o per la seva residència a un altre context nacional- o els pares no poden passar prou temps amb els seus fills per ensenyar-los « com han de ser les coses » i després poder-ho supervisar. Els infants sempre tenen tendència a incorporar tot el que és dolent així que la supervisió i el seguiment d'allò ensenyat pels pares o altres adults de l'entorn serà un element fonamental.

S39: A lo mejor me equivoco pero...ya ves cuando un niño puede hacer [algo] malo, también puede hacer [algo] bueno. Pero que a mí me diga alguno: Tu hijo es pequeño déjalo salir a la calle a jugar, pero mi hijo [en la calle] puede hacer mal y puede hacer bien también. Yo prefiero que cuando tenga tiempo libre vaya al bar. No hace nada pero ven como yo sirvo a gente y la gente habla con ellos, eso es mejor que dejarlos allí en la calle.

E: O sea para que vean como tú trabajas...

S39: No tanto para que me vean a mí sino para evitar que estén en la calle. [...]

E: ¿Tu piensas que hay muchos niños [a los que les eduquen] así?

S39: De mi país sí.

E: ¿Y de aquí?

S39: Es que de aquí yo siempre los veo en la calle. Siempre los veo jugando en la calle, bueno jugando...este sitio no es de jugar. Ayer lo hablábamos con mi mujer también, son niños, pero es que aquí no se puede jugar, sea mayor o sea pequeño este sitio no es para jugar. [...] Viene la bicicleta por allí, la moto por allá, le das un pelotazo fuerte a una puerta que está rota [...] Yo los llevo allí a la plaza donde estoy sentado una hora, juegan conmigo, los llevo donde quieren. Ahora tengo que ir a comprar y voy con ellos [...] No es el caso de mis hijos porque no me dicen nada porque gracias a Dios que lo saben.

E: No te lo piden

S39: No me ponen ningún problema. Ellos saben que eso es malo. No sé por qué pero saben que jugar en la calle no, no les gusta, no [...]

[...]

E: Además de tener peligro físico estar en la calle porque hay coches y porque no hay mucho espacio y demás...Tú piensas que puede pasar que entre en contacto con malas compañías...

S39: Eso es lo primero. Esto es lo primero que sí porque un niño...porque yo lo he visto en dos o tres niños aquí. Su padre era muy buena persona, tú no puedes imaginar lo buena gente que son y el hijo salió malísimo por las malas compañías. Porque no les controlaron y de eso son culpables y el niño estaba con niños malos, niños drogándose en la calle Reina Amalia o otra esquina en el paralelo.

E: ¿De qué depende que un padre pueda transmitir a un hijo una forma de ver el mundo?

S39: Ahora es difícil, eso es de pequeño hay que decirlo: esto es bueno y esto es malo. Pero tú sabes, los niños son niños. A veces pueden decir mentiras también, a veces hay que probar lo que dicen si es verdad o es mentira. Mi hijo dice me voy al bar, ya lo sé que va al bar, pero a lo mejor otro día en vez de ir al bar va a otro sitio [...] Son niños, no es que sean buenos o malos pero es que a los niños se les pueden cruzar los cables. Siempre cuando se les da un consejo malo lo cogen primero y el consejo bueno lo cogen después. Primero interesa el consejo malo es naturaleza, es la naturaleza, es así siempre pillan lo primero lo que es malo y lo que es bueno tardan en lugar de seis meses un año."

El problema és quan aquests infants i joves no tenen referents clars a casa que s'institueixin en un model de comportament a seguir. El problema és quan aquests referents estan fragilitzats per alguna raó concreta i no es poden recolzar amb altres entramats relacionals més o menys institucionalitzats de l'entorn. En absència d'aquests referents, els infants interioritzen o faran seus models de comportaments d'altres adults o d'altres infants i joves de la mateixa franja d'edat que no necessàriament els portaran per "bon camí". El problema serà per a les segones generacions, sobretot a mesura que vagin creixent.

En aquestes famílies la continuïtat de l'escolarització dels seus fills s'ha vist truncada per la migració mateixa, però també per altres desplaçaments que s'han realitzat des del context d'incorporació vers la societat d'origen o altres nòduls diaspòrics. Són moltes les famílies que en període de vacances aprofiten per viatjar al Pakistan o a altres nòduls diaspòrics en els que tenen parents assentats, però també n'hi ha algunes que realitzen aquests desplaçaments en període escolar. Les raons d'aquest desplaçament poden ser molt variades, com veiem abans, el temps d'absència també. Hi ha famílies que viatgen al Pakistan durant l'any per cuidar a algun parent. En aquests casos no acostuma a viatjar tota la família. Viatgen alguns dels seus membres, normalment la mare i els fills més petits. Aquests talls en l'escolarització poden anar des d'unes quantes setmanes a mesos, i, en casos concrets, comportar períodes més prolongats. En alguns casos, sobretot quan es tracta de períodes prolongats, aquests infants poden ser escolaritzats en les escoles dels contextos d'origen dels pares.

Aquestes absències no sempre són valorades pels pares com interferint en el procés d'escolarització. A més el fet que sovint participin de centres i d'aules amb problemàtiques « escolars » molt més greus –falta de disciplina, ...- fa que els seus fills siguin valorats en tant que alumnes de forma positiva tant pels seus pares com pels propis mestres.

Finalment, no totes les estratègies d'escolarització passen per la proximitat del barri. Hi ha famílies que opten per escolaritzar els seus fills en escoles privades fora del barri i, en alguns casos, en centres privats que tenen com a llengua vehicular l'anglès. Aquest patró d'escolarització té a veure amb el desig dels pares d'evitar les dificultats de certes escoles del context en el qual resideixen, però no només això. Aquests pares argumenten la seva selecció de centre en base a la mobilitat que comporta ser un immigrant i el no saber on s'estarà demà. Independentment del context de residència la llengua vehicular continua essent la mateixa – l'anglès- i la configuració escolar i dels espais urbans en els quals estan ubicades, normalment també.

“Nosotros somos inmigrantes, no sabemos dónde vamos a estar mañana. Por eso es importante que los niños aprendan una lengua que les permita vivir en todas partes”

II.5.2.2 Les funcions de l'escola

Més enllà d'aquesta diversitat a l'interior del mateix col·lectiu tots els pares semblen estar d'acord en l'existència d'una forta correlació entre educació, treball i ingressos. Les

projeccions de futur pels seus fills és que siguin metges, informàtics... Els germans que han arribat més grans se senten amb la responsabilitat de recolzar el procés d'escolarització dels seus germans petits perquè ells sí que puguin arribar-hi. El resultat és percebut com una cosa que afecta el conjunt del context familiar i tots han de col·laborar-hi.

Els pares pakistanesos amb què hem parlat atorguen una importància primordial a l'educació escolar i a la mobilitat social a través de l'escola¹⁰⁵. En el cas pakistanès la titulació acadèmica dels fills i l'accés a un segment privilegiat del mercat de treball no només connota als subjectes que assoleix una bona posició sinó a la família com un tot. El pares sostenen que una millor formació els permetrà accedir a un millor lloc de treball. Tots els pares semblen compartir la importància de l'escola en el procés de mobilitat social dels seus fills, però al mateix temps coneixen les dificultats de la mobilitat social a través de l'escola en el context d'incorporació. Ells mateixos han viscut les dificultats i contradiccions del mercat de treball en el context d'incorporació i malgrat que esperen que el futur dels seus fills sigui millor, no deixen de banda les dificultats amb què es trobaran. Treballen perquè estudiïn, però també per a crear una base que els permeti sostenir-se « si les coses no surten bé ».

S51: Si estudian el futuro será más fácil

E: ¿Te gustaría que tuvieran tu misma profesión o otra?

S51: Ya veremos cuando estudien. Cuando hayan estudiado ya veremos qué podemos hacer. Trabajar en una empresa o mejor en su propia empresa.

L'escola, no només és valorada pel paper que juga en la distribució de les competències i pel paper que juga en el procés de mobilitat social del context familiar. Una persona amb carrera no és només una persona amb un determinat estatus, és també una persona amb un determinat coneixent de la realitat, és també una persona "educada". Els pares volen que els seus fills accedeixin a aquells coneixements que els siguin útils per al desenvolupament de la seva vida professional futura però també per a la vida present diària. Volen que aprenguin castellà, català, la història de la societat en la qual resideixen, el funcionament de les institucions, etc. A banda de les llengües del context, els pares tenen interès que aprenguin anglès, llengua de prestigi i de les institucions al Pakistan, llengua de prestigi pel fet de ser la llengua que es parla o parlen els pakistanesos que resideixen als nòduls diaspòrics que ocupen un lloc més privilegiat en la jerarquia de nòduls –Anglaterra, EUA, Canadà.-, però també llengua de circulació que et permet entendre i ser entès a totes bandes.

¹⁰⁵ Quan es posicionen des d'aquesta perspectiva, l'escola és pensada en base a la seva funció de distribució de les competències, és a dir com l'entramat institucional que distribueix una sèrie de qualificacions requerides per incorporar-se al mercat de treball o perquè tenen una utilitat social en el sentit ampli. Com pensen l'adequació o la distància entre la distribució de les qualificacions escolars i la distribució de les posicions socials? Quines projeccions de futur fan respecte a la seva formació? Com pensen que pot contribuir l'escola al seu procés de mobilitat social? Quin paper juga el context familiar en aquestes reflexions?

Els continguts de l'escola es valoren en la mesura que donen instruments per residir a la societat catalana, però també en la mesura que permeten circular. A banda d'això el coneixement de l'anglès és en si mateix una forma de visualitzar l'estatus. Al Pakistan les persones que parlen un bon anglès són respectades perquè se'ls assumeix un determinat bagatge educatiu. Quan els emigrants tornen al Pakistan, si parlen un bon anglès és una forma de visualitzar que han emigrat i residit en un nòdul diaspòric que ocupa una bona posició en l'estructura jeràrquica.

A Barcelona, són molts els pares que a banda de contractar un professor o una institució perquè els ensenyi urdú, demanen també que se'ls ensenyi anglès. A les escoles d'urdú no és infreqüent que també s'hi ensenyi anglès. Els pares pakistanesos semblen seguir la lògica de donar i rebre el millor de per-tot, i evitar i rebutjar el que és dolent de totes bandes. Aquesta lògica basada en regles de reciprocitat pautades, ja està present en el discurs dels líders comunitaris quan plantegen les relacions amb les institucions de la societat d'acollida

Nosotros estamos orgullosos de ustedes y ustedes estarán orgullosos de nosotros.

Nosotros queremos dar lo mejor de nosotros mismos a Cataluña y queremos que Cataluña nos dé lo mejor de si misma.

Respecte al context escolar segueixen una lògica similar. Cada institució té una tasca encomanada i del que es tracta és que els infants treguin el major profit de totes bandes. El que no s'ensenyia dins les institucions catalanes s'organitza des de l'entramat comunitari. Des de casa s'estimula i es valora tant l'aprenentatge dels continguts transmesos des de l'escola com els continguts que es transmeten des de les institucions del col·lectiu. Els pares valoren el nivell de coneixement de les llengües de l'escola i també l'aprenentatge de l'anglès i de l'urdú. Moltes cases tenen parabòlica i conjuguen el seguiment de tertúlies, notícies, sèries i pel·lícules de canals com GEO o PTV Prime amb el seguiment de sèries llatinoamericanes a TVE, programes del cor de certes cadenes privades i el chin-chan a TV3.

Finalment aquests aprenentatges es complementen amb les anades i vingudes del Pakistan de persones de l'entorn més immediat. Períodes com l'acabament del Ramadà en el que es realitzen molts casaments al Pakistan o les vacances escolars són períodes en els quals les famílies viatgen al Pakistan freqüentment, però no només. Diferents membres de la família poden anar i venir durant tot l'any per qüestions que poden implicar desplaçaments puntuals per assistir a un casament o a un enterrament fins a desplaçaments que impliquen períodes més prolongats. Sovint els fills sobretot els més petits viatgen amb la família o amb el membre que es desplaça sobretot si és la mare. No tenen perquè viatjar tots alhora, en primer lloc per una qüestió de pressupost. El més habitual és que en funció de l'objectiu del viatge, el grau en què es considera pertinent que un determinat fill ha de viatjar- per exemple perquè encara no ha estat mai al Pakistan o perquè consideren que li anirà bé sortir del context en què resideixen en aquest moment per "males influències" de l'entorn-, i dels recursos de què disposen per a aquell viatge en concret viatgin els uns i no els altres, i els que ho facin per més o menys temps. Una vegada

allà, en funció del període que tinguin previst quedar-se, els pares poden optar per escolaritzar als seus fills al Pakistan durant el període d'estada per afavorir l'aprenentatge de l'urdú, l'anglès, la religió i altres matèries, però també, i sobretot, perquè puguin aprendre o reaprendre els patrons relacionals i les formes de disciplina de les escoles pakistaneses.

En general, els pares pakistanesos semblen compartir que la funció socialitzadora¹⁰⁶ no l'ha de complir només l'escola sinó les famílies mateixes. Si els pares han pogut passar temps amb els seus fills, han pogut contenir i donar resposta a les seves inquietuds, han pogut instituir-se ells mateixos en models de formes de ser i estar i els han fet participar amb ells dels "continguts principals de la vida": la gestió de la llar, el respecte als més grans, les negociacions diverses entorn als conflictes que poden aparèixer a l'interior de les institucions de les quals participen, els seus fills hauran tingut un context per aprendre les coses importants. Si aquestes pràctiques tenen continuïtat en el context escolar, millor, però sinó, semblen dir els pares, els infants ja disposaran d'una base per saber que és el que està bé i el que està malament i podran comportar-se en conseqüència.

Quan se'ls demana el seu posicionament respecte d'això tots semblen compartir que aquesta funció de l'escola no només ha de ser una funció compartida sinó anticipada per les famílies. "Si un infant no respecta el pare tampoc respectarà el mestre" s'ha d'estar amb ells, passar temps amb ells. Una de les inquietuds de les famílies a Barcelona és que la relació entre pares i fills quedi diluïda pels constrenyiments i les presses. Hi ha famílies que en el moment actual per les condicions de vida en el context d'incorporació –la incorporació progressiva de la dona al mercat de treball, les llargues hores de treball dels pares, les ruptures matrimonials– estan vivint processos similars a la resta de famílies de l'entorn. Quan els pares passen per aquestes situacions, intenten recolzar-se en les institucions del propi entramat comunitari. Així per molts pares la mesquita, l'escola d'urdú, complirien aquesta funció, primer d'estructurar el temps dels seus fills i segon que participin d'un context en el qual els patrons relacionals, les formes relació amb l'adult siguin d'una altra mena.

En alguns casos, els pares temen que els seus fills incorporin pràctiques de la societat d'acollida, que comportin discontinuïtats respecte a l'esdevenir de la família i la seva continuïtat. Temen que l'escola pugui canviar als seus fills, que deixin de respectar les persones adultes i de seguir les orientacions dels germans grans, que s'impliquin en relacions de parella més enllà del que es preveu des del context familiar. Aquestes pràctiques en el cas dels nois no suposa problemes majors. Moltes famílies saben que els seus fills, fins i tot aquells que ja estan compromesos al Pakistan, mantenen relacions amb noies de la societat d'acollida no pakistaneses. El problema és quan aquest tipus de pràctiques impliquen les noies. Una noia que inicia una relació de parella qüestiona l'honor de la família, taca el seu nom i el de la resta del context familiar i fa més difícil la concertació del seu casament. Aquests amors inesperats o

¹⁰⁶ Quan es posicionen des d'aquesta perspectiva, l'escola se'ns presenta com una institució ben vertebrada amb una sèrie de normes que regulen el seu funcionament. L'alumne és considerat com un actor que ha d'interioritzar una sèrie de normes de funcionament que regulin la seva manera de comportar-se, aprenentatges que posteriorment li permetran regular la seva conducta en altres contextos de relació. El mestre és l'encarregat que aquest projecte arribi a bon port.

relacions il·lícites abans del casament que tant preocupen les famílies no les preocupen només a Barcelona, també al Pakistan. Però el que més temen els pares és que els seus fills incorporin les practiques de manca de respecte als adults, de no respecte als mestres, que s'impliquin en grups de joves amb comportaments disruptius. La implicació dels fills en aquests tipus d'entramats relacionals poden acabar condicionant que els fills no escoltin les orientacions que se'ls dona des de la institució familiar i, més greu encara, poden portar un procés de caiguda social del subjecte mateix.

II.5.2.2 La perspectiva dels adolescents

La recerca feta des de la sociologia de l'educació sobre els processos de socialització d'adolescents de classes populars acostumen a plantejar la relació entre el barri i l'escola en termes d'oposició. D'una banda, hi haurien els adolescents que s'orientarien i regirien el seu comportament a través de les pautes marcades per una cultura escolar considerada l'expressió de la cultura dominant promotora d'una integració progressiva d'aquests joves a les classes mitjanes. D'altra banda, hi haurien els adolescents que s'orientarien i regirien el seu comportament a través de les pautes de la cultura del barri o del carrer propiciant, en funció del grau de "desviació" de la cultura dominant, una "desviació" més o menys important d'incorporació a les classes mitjanes¹⁰⁷.

En l'àmbit de la socialització dels joves d'origen immigrant aquesta perspectiva no és nova, de fet és un dels àmbits d'estudi en els quals aquesta perspectiva ha trobat una de les vies principals d'expressió. El treball de W. F. Whyte i la seva distinció entre els *college boys* i els *corner boys*, en seria un bon exemple¹⁰⁸.

En el decurs de la darrera dècada, diferents autors han mostrat que en el cas de determinats col·lectius d'immigrants la relació entre el carrer i l'escola no es pot plantejar en termes d'oposició. Aquestes recerques, en el fons, confirmen el que ja havia estat apuntat per altres recerques sobre l'escolarització de les minories immigrades als EUA. Un dels elements més interessants d'aquests treballs és que transcendeixen l'oposició carrer-escola per plantejar el paper que juguen les forces familiars i comunitàries en el seu procés d'escolarització i en la construcció de la seva identitat.

II.5.2.2.1 L'escola i el barri

Hi ha diversos elements que condicionen que aquests alumnes percebin una certa continuïtat entre el barri i l'escola. En primer lloc, les escoles en les quals hem treballat estan plenament inserides en els contextos locals dels quals formen part. El seu propi funcionament institucional –les hores d'entrada, de sortida, les hores de classe i del pati, alteren la vida dels contextos locals en els quals estan inserides i les formes d'ocupació de l'espai urbà. En segon

¹⁰⁷ Van Zanten, A., *L'école de la périphérie. Scolarité et ségrégation en banlieue*, Paris, PUF, 2001

¹⁰⁸ Whyte, W.F. *Street corner society. La estructura social d'un cartier italo-americain*, Paris, La Découverte, 1995

lloc, la majoria dels infants són “del barri”. Aquesta concentració dels alumnes en determinats establiments es veu condicionada per la pròpia política de selecció de centre, però també, com veiem abans, per les xarxes socials de les famílies pakistaneses mateixes. Cada context, però, té configuracions urbanes i escolars particulars. Al Raval, la convivència actual de classes mitjanes acomodades, classes populars llargament assentades i les poblacions que emergeixen de les noves migracions no es troba representada a les escoles del barri, la majoria dels infants pertanyen a classes populars llargament assentades al barri i infants d’origen immigrat. A Sant Roc, la gran presència de famílies gitanes del barri i la seva escolarització massiva en el context escolar en el qual hem treballat condiciona la configuració escolar del centre en el qual estan escolaritzats. Una part, per tant, de les “cultures” del carrer entren a l’escola de la mà dels mateixos alumnes a través de diferents llengües, argots, indumentàries, etc. En tercer lloc, en el cas del col·lectiu pakistanès la dinàmica de concentració espacial i les xarxes socials que estan a la base dels patrons de selecció de centre que vèiem a l’anterior apartat fa que, sovint, aquests infants s’acabin escolaritzant en centres amb altres membres de la “família” o amb amics que coneixen de “Pakistan” i que resideixen al mateix context local.

E: Cuando llegaste, te costó hacer amigos [...]

S14: Ni mucho ni poco. Es que ya tenía un amigo que ya le conocía de Pakistán. Iba a cuarto.

E: Sí. ¿En la misma escuela?

S14: Tuve suerte. Él ha nacido aquí. En la misma clase [...] Y ahora también va conmigo.

E: De Mirpur.

S14: Era de Mirpur. Es que le conoce toda la familia. Y tuve la suerte que estaba él y ya me explicaba un poco.

E: Claro, a ti te ayudó el hecho de tener un amigo ya conocido. Porque tú lo conocías...¿él iba los veranos a Mirpur? ¿De qué lo conocías tú?

S14: Bueno es que habíamos ido a su casa en Pakistán.

E: ¿Pero directamente lo conocías tú a él o no?

S14: Bueno, no. Mi abuelo me ha dicho a éste lo conocemos y ha nacido aquí. [...] Y la profesora también me dejó hablar con él porque no sabía nada y me dijo si no sabes algo se lo preguntas a él.

Els “amics de Pakistan” no tenen perquè ser amics o coneguts directes, n’hi ha prou que siguin amics d’algun amic o amics d’un familiar. Les xarxes de reciprocitat que es donen entre unitats domèstiques inclouen tant els adults com els seus fills. En el cas dels més joves aquestes xarxes de solidaritat i de reciprocitat també poden ser considerades com una font de capital social. D’entrada s’institueixen com un element mediador en el procés d’incorporació al nou context escolar. Assegura la possibilitat que algú faci de mediador en el pla lingüístic i per tant que tradueixi l’univers lingüístic i simbòlic del nou context escolar a l’infant o adolescent nouvingut. Possibilita passar a formar part d’una xarxa d’iguals ja coneguda per la connexió que es té en aquell context escolar. Però també i sobretot estableix una certa continuïtat entre les relacions amb el grup d’iguals a l’interior del context escolar i fora del context escolar.

II.5.2.2.2 L'espai escolar

La unitat normativa i la figura del mestre

L'experiència d'aquests adolescents està travessada per un principi d'integració. Als adults i al mestre se li atribueixen una autoritat « natural ». Provenen de contextos escolars fortament regulats i assisteixen sorpresos a la definició dels rols escolars en el context d'assentament. La distància entre la forma de ser alumne en els contextos dels quals provenen i la multiplicació de formes possibles en el context d'incorporació els obliga a reconstruir diferents dimensions de la seva experiència i a reconstruir la forma de representar-se el seu rol.

Els seus principis de valoració es regeixen per una unitat normativa¹⁰⁹ basades en concepcions clarament delimitades del que està bé i el que està malament. Aquests referents normatius, en general representats pels adults de l'entorn, a l'escola, són representats per la figura del mestre. No és estrany que es valori la realitat escolar en base a les mateixes categories que el mestre

E: ¿Tú para escoger a un amigo qué tienes en cuenta?

S27: Que sea bueno, que no sea tan malo como fumar y esas cosas, que no pegue...en vez de pelear, que hable.

E: ¿Hay muchas peleas aquí?

S27: Sí, había un niño problemático, le llamaban problemático.

E: ¿Quién le llamaba problemático?

S27: Todos, casi todos, pero era mi buen amigo también.

E: ¿Pero le llamaban problemático los profesores o los niños?

S27: No, porque cada día se peleaba con uno y con los profesores también.

E: ¿Pero quién le llamaba problemático? ¿Tú le llamabas problemático?

S27: No, yo no.

E: ¿Quien?

S27: Unos niños, eso yo no lo sé. Ellos lo escucharon de un niño [mientras] se lo decía a otro. Yo lo escuché de otro niño. No sé quien lo ha dicho.

Segurament aquest és un dels elements de més contrast en l'experiència dels alumnes. La major part provenen de contextos educatius fortament regulats en els quals els rols estan clarament delimitats. El professor és una figura de respecte i ens hi hem d'adreçar amb modèstia, l'hem d'escoltar perquè és la figura encarregada de transmetre el coneixement. A través d'ell i de la relació amb ell, l'alumne viurà un procés de mobilitat a l'interior del sistema escolar que per extensió es convertirà en un procés de mobilitat en el marc de la societat de la qual es forma part. Quan arriben a Barcelona, i sobretot quan s'incorporen a través de contextos escolars que en si mateixos tenen dificultats per regular el funcionament de la institució educativa en base a aquesta circumscripció de rols i patrons relacionals ben delimitats, assisteixen sorpresos a aquestes dificultats de la institució escolar mateixa. En alguns casos és refereixen a l'escola com si fos una *jungla*, un encaix nou i complex en el qual les coses no

¹⁰⁹ Dubet, F. I Martuccelli, D. *À l'école*, Paris, Seuil, 1996

passen de la forma prevista i que sovint és percebut com un caos o un desordre aliè a la seva experiència anterior.

Davant d'aquest fet i de la manca d'ajust entre la forma de ser alumne i la multiplicació de les versions possibles en el context en el qual s'han incorporat sovint tenen dificultats. En quasi tots els casos es percep la figura del professor com una figura *important*. Primer, perquè és el principal mediador i el seu principal recolzament en el procés d'incorporació al nou context escolar, però alhora perquè no s'ajusta a la imatge del mestre totpoderós amb formes de disciplina fèrries del context del qual provenen. En alguns casos, aquesta nova figura els fa entrar en contradicció. Aquest professor al qual valoren perquè no “pega” i no utilitza formes de disciplina contundents i al qual agraeixen el seu recolzament en el procés d'incorporació, és el mateix professor al qual una part dels alumnes falta al respecte, el que, en algunes ocasions, té dificultats perquè els alumnes callin i escoltin i el que, a vegades, és insultat. Un mestre ens explicava que en una ocasió se li va acostar un alumne pakistanès que acabava d'arribar feia uns mesos a la ciutat i que li donava consells sobre què fer per “mantenir” la classe en “ordre”.

El mal alumne és un mal infant, no fa els deures, fa el que li dóna la gana. Els preadolescents i adolescents amb els quals hem parlat semblen interrogar-se sobre la continuïtat entre les formes de socialització familiar i les formes de socialització a l'escola « Si a un infant no l'han educat bé a casa, no es comportarà bé a l'escola » Els alumnes entrevistats semblen marcar una distinció clara entre els bons alumnes i els mals alumnes en base al respecte que tenen pel professorat. Des d'aquesta perspectiva ser o no ser un bon alumne no depèn tant del rendiment acadèmic com del comportament a l'aula. És important ser amic dels infants que es porten bé a classe perquè sinó s'aprenen “males coses”. I això és així amb tots els infants i adolescents, també amb els pakistanesos.

E: O sea que no todos los niños pakistaníes se portan bien.

S13: Sí

E: Si hay algún niño pakistaní que no se porta bien, ¿vosotros qué hacéis? Intentáis orientarle un poco ...

S13: Si no se porta bien no le hablamos. Por ejemplo, si él se porta mal y yo le hablo, yo también me portaré mal y no si mi madre me dice compra eso, yo no le voy a comprar.

E: ¿O sea que si estás en contacto con alguien que se porta mal sería como que se te contagia?

S13: Sí

E: Si veis a un niño pakistaní que empieza a beber o que fuma siendo muy pequeño.

S14: Pues eso sus padres y malos amigos.

E: Pero tú intentas decirle que no lo haga o ¿por ejemplo a un niño que roba?

S14: Bueno, a ellos ya no puedo decir nada yo.

E: Y ¿como se lo decían así “problemático” como un insulto?

S27: No a él en la cara no se lo decían porque seguro que les pegaría. Ahora ya no está aquí. Está en el [...].

E: O sea, tú dices que él era tu amigo pero no siempre se portaba bien.
 S27: No tanto.
 E: Y entonces ¿qué hacías tú? ¿qué haces cuando tienes un amigo [...] que no se porta bien?
 S27: Eso no es mi problema. Yo le dije “que no te pelees tanto, que vas a tener problemas” y ahora está en el [...] por pelearse tanto ha tenido muchas denuncias también.
 E: ¿De dónde?
 S27: Robó una moto también [...]
 E: Tú ahora si él volviera ¿serías amigo suyo aún?
 S27: No.
 E: ¿Por qué?
 S27: Con lo que hace seguro que nadie querría ser su amigo.
 E: ¿En tu casa te dicen que vayas con cuidado con los amigos que tienes? [...]
 S27: Sí, dicen tienes que tener amigos buenos no malos de los que pelean cada día. Me lo dicen mi padre y mi madre.

I a la inversa, a l'escola afirmen regir-se pels criteris transmesos des de casa. No anar amb infants que es barallin, que diguin paraulotes, que no respectin el mestre. Aquesta integració de l'experiència a l'interior del context escolar s'acompanya d'una divisió d'entre les diferents esferes relacionals de les quals participa l'infant. Aquesta divisió es dona entre el context escolar i el context familiar, però no només això. El mestre, malgrat ser una figura important no té accés a tota la vida del subjecte. « Hi ha coses que no s'expliquen » que formen part de la vida privada de la família i de l'infant. Aquests infants entren i surten de forma permanent de contextos relacionals regits per normes i formes de comportament diversos. A la classe, al pati, al passadís, a la família, a la mesquita, al carrer... entren i surten de contextos relacionals i contextos discursius diferents que han d'aprendre a gestionar. Aquesta distància entre els universos dels quals participen (escolar, familiar, etc.), la distància imposada pel procés migratori en si mateix i l'esforç del subjecte per moure's entre elles i conjugar les lògiques que els regeixen estan a la base de la construcció de la seva experiència individual.

E: ¿Por qué crees que estos niños se portan tan mal?
 S22: [...] No les gustará trabajar. Hay un niño que va a mi clase que no le hace ni caso a su abuela, ni a la seño. Siempre se sale con la suya insultando, a los amigos les quita cosas.
 E: ¿Por qué pasa esto?
 S22: Porque les gusta hacerlo.
 E: ¿Dónde se aprende a hacer estas cosas?
 S22: Mirando a otros insultar o decirle que es esto, como se dice. Hay otros idiomas en los que se puede decir.
 E: ¿Pero en tu casa te han enseñado a no decirlo?
 S22: Sí dicen que insultar es malo y que no le insultes.
 E: Hay niños que explican que en Pakistán los niños respetan mucho a los profesores.
 S22: Sí porque nos enseñan el Corán y nos enseñan interesantes cosas.
 E: ¿Os enseñan cosas interesantes? ¿Qué tipo de cosas?
 S22: El Corán que dicen cosas raras pero abajo pone en urdú.

E: Y puedes entenderlo. Y son cosas sobre personas que hicieron cosas importantes...

S22: Sí, y que tenemos que respetar al Dios.

E: ¿Y tu piensas que el hecho de tener una religión ayuda a portarse mejor?

S22: Sí.

La majoria dels alumnes entrevistats atribueix les fluctuacions en el treball o la no implicació dels alumnes en el que els proposa el mestre com una conseqüència de fenòmens extraescolars. Sota la “rubrica” de la mala educació o la no educació que donen els pares se’ns presenten també altres dificultats: l’atur, les separacions, els divorcis, problemes econòmics, la manca de relació o la relació conflictiva entre pares i fills i sobretot la manca de suport social per part de persones de l’entorn. Des de la perspectiva d’aquests alumnes els professors fan el que poden per motivar i implicar els alumnes en el que els proposen, però la manca d’educació a les famílies, el mal humor, la tristesa o les problemàtiques que porten de casa, interfereix en la relació que estableixen amb els actors de l’escola –els professors, però també els altres alumnes– dificultant moltes vegades fins i tot la possibilitat de poder treballar a l’aula.

El grup d'iguals: una font de capital social

Malgrat que la família juga un paper fonamental en el seu procés de socialització, a l’adolescència i preadolescència el grup d’iguals jugarà cada vegada un paper més important. En aquest apartat analitzarem el paper que juguen o jugaran el grup d’iguals en el seu procés d’incorporació al nou context escolar, com aquestes relacions s’han anat construint i reconstruint en el decurs del temps i com han contribuït a la construcció de la seva identitat.

El grup d’iguals inclou tant els adolescents als quals es refereixen com els millors amics com altres adolescents amb els quals gairebé no es relacionen, però que conviuen amb ells al mateix context escolar. Inclou tant els adolescents amb els quals “es parla quan s’està trist” com els adolescents amb els quals t’has de barallar per fer-te respectar.

Tal i com se la defineix habitualment des de les societats occidentals, l’adolescència és una etapa en la qual el subjecte en construcció es distancia dels referents adults –la família, mestres– per construir-se una identitat pròpia. En aquest procés, el grup d’iguals s’institueix en un espai que compleix una doble funció. D’una banda, s’institueix en un espai per a continuar-se construint en base a referents alternatius, i, d’altra banda, permet construir una certa distància respecte a l’univers parental per a construir la pròpia identitat. De la mateixa manera que la família s’ha instituït en un espai de construcció durant la infància, a l’adolescència el grup d’iguals guanyarà importància a l’hora de complir aquesta funció. Els valors, les normes que regulen el seu comportament, les proximitats i les distàncies que construeixen respecte al grup d’iguals contribueixen en diferent mesura en la construcció de la seva pròpia autoestima, la percepció d’un mateix i en la forma de valorar-se. Pensat des d’aquesta perspectiva, el grup d’iguals s’institueix en un espai de distanciament dels referents normatius –de la família i de la

resta dels adults de l'entorn- quan no és un espai de resistència i de desviació de la norma. Poques vegades s'analitza el grup d'iguals com un espai de suport¹¹⁰.

Efectivament, el grup d'iguals s'institueix en un marc de referència alternatiu regulat per un conjunt de valors i normes que condicionen el seu comportament i la seva forma de pensar-se. Però no sempre es defineix com un espai de distànciació dels referents normatius. Pot definir-se com un espai de pressió que marca proximitats respecte a les institucions i als seus actors. El fet que sovint es prioritzi l'enfocament de la distància, fa que es valori el grup d'iguals com un espai relacional alternatiu que interfereix en les relacions que estableixen amb l'escola com a institució i amb els seus agents, una distància respecte a la institució que té repercussions negatives en el rendiment acadèmic. Però, el grup d'iguals pot ser també un espai de proximitat respecte als referents normatius en el qual els mateixos companys exerceixin pressió perquè es mantingui el respecte al professorat i als adults.

En la selecció dels membres més significatius del grup d'iguals hi intervenen diverses variables: el barri, el sexe, la classe social. Els adolescents pakistanesos amb els quals hem treballat tendeixen a escollir una part dels amics a l'interior del mateix col·lectiu. Això es veu condicionat pel fet que els membres del propi col·lectiu juguen un paper important en el procés d'incorporació; però també, i sobretot, perquè la concentració del col·lectiu en un mateix espai i les xarxes de reciprocitat que es donen entre parents i no parents, fa que moltes vegades aquests infants ja arribin amb "amics" a l'escola. Malgrat tot, aquest fet s'ha de matisar en funció de configuracions urbanes i escolars particulars. A les escoles del Raval en les quals existeix una enorme diversitat d'orígens, les relacions es construeixen tant entre adolescents de diferents orígens com entre adolescents amb el mateix origen. A més, el fet de ser un barri que gaudeix d'una llarga història com a context de recepció d'immigració pakistanesa, en el qual ja conviuen primeres i segones generacions, dóna una diversitat interna a l'interior del col·lectiu que no es dóna a altres contextos d'incorporació. En el cas de Sant Roc, el fet d'haver-se instituït de forma recent en context d'incorporació fa que la immensa majoria dels infants i joves que hi resideixen hagi viscut una part important de la seva escolarització al Pakistan. A aquest fet hi hem d'afegir les mutacions que ha viscut el barri com a conseqüència de les noves migracions. En la configuració urbana i escolar del barri conviuen minories llargament minoritzades en el marc de la societat catalana mateixa –gitanos- i noves minories que emergeixen de les noves migracions. La incorporació dels preadolescents i adolescents a aquest context escolar, es dóna de forma prioritària a través d'adolescents del mateix origen. La disrupció de les formes de disciplina i de respecte als adults fa que aquests contextos siguin descrits en alguns casos com "la jungla" i que els infants llargament assentats al context d'incorporació es converteixin en un model a no seguir. D'altra banda, en aquest context la diversitat d'orígens no és tant important.

En aquest apartat, en la mateixa línia que apuntava Stanton-Salazar¹¹¹ definirem el capital social del grup d'iguals com aquelles connexions que mantenen els adolescents amb

¹¹⁰ Gibson, M.A.; Gádara, P. & Koyama, J.P. (Ed.) School connections , New York, Teachers College Press., 2004

iguals o amb xarxes d'iguals que poden promoure l'accés a formes de suport que afavoreixen la consecució dels objectius escolars. Aquests suports poden ser tant recursos institucionals fins coneixements específics que permeten que els alumnes interpretin i entenguin el funcionament del sistema i puguin dirigir el seu procés educatiu.

Tot i que aquest capital social, per si mateix, no té perquè repercutir en una millora del rendiment escolar, les xarxes d'iguals s'institueixen en plataformes de suport que sustenten el procés d'incorporació a la nova societat i al nou context escolar –traduint a l'adolescent, explicant-li com funciona l'escola aquí, ajudant-lo a dilucidar l'entrellat de les relacions socials a la nova societat-, però no només això. Per als adolescents llargament escolaritzats a la societat catalana, la participació en xarxes riques en capital social, també promou l'accés a formes de suport (coneixement sobre els recursos institucionals que poden promoure la seva mobilitat a través de l'escola o simplement tenir com a referent codis de comportament sobre el respecte als adults i als mestres) que afavoreixen el seu procés d'escolarització. Aquestes xarxes d'iguals a l'interior de context escolar es nodreixen d'altres xarxes relacionals més enllà de l'escola: les relacions familiars o interfamiliars, les relacions a l'interior de les institucions que componen el propi entramat institucional construït per la comunitat.

El grup d'iguals no pot ser pensat com un entramat relacional que emergeix al marge de les directrius escolars, l'organització escolar participa de la seva construcció del seu control. Els actors de l'escola intervenen valorant la incorporació de l'alumne en determinats grups classe, intervenen en les primeres relacions que estableixen amb altres companys.

Aquestes xarxes d'iguals poden estar a la base d'entramats relacionals en els quals els adolescents es comporten els uns per referència als altres i no tant per respondre a les demandes del professor¹¹². La solidaritat entre iguals en recolzar les disrupcions que pot realitzar algun d'ells a l'aula pot ser interpretada com una forma de resistència a la norma, manca de disciplina però també com una forma de no aprendre o de no afrontar les dificultats que emergeixen del procés d'aprenentatge mateix. Aquests entramats relacionals no només estan a la base de comportaments disruptius. En una mateix context escolar conviu aquesta realitat amb altres formes de comportament que prenen més com a referència el professor que no el grup d'iguals i amb grups d'iguals que fan pressió per què això sigui així.

E: ¿Qué es lo que menos os gusta de la escuela? ¿Qué es lo que si
pudierais cambiar, cambiaríais?

S13: Que todos se portaran bien.

E: ¿Qué harías para que todos se portaran bien? ¿Hablarias con sus
padres, serias más dura? Imagínate que ya eres profesora ¿Qué harías?

S13: Yo les diría a sus madres que les digan que se porten bien y ellos se
portarían bien. Pero sus padres y sus madres no les dicen nada. Hay un
niño de nuestra clase que nos pega y se lo decimos a su madre y la mamá
no le dice nada. La profesora también se lo dice pero tampoco le hace

¹¹¹ Staton-Salazar, R., Social capital among working-class minority students a Gibson, M.A.; Gádara, P. & Koyama, J.P. (Ed.) *School connections*, op. cit.

¹¹² Gibson, M.A.; Gádara, P. & Koyama, J.P. (Ed.), *School connections*, op. cit.

caso.

E: ¿Y tú?

S14: Yo lo primero que haría es hablar con sus padres y si no dicen nada me pondría duro con ellos, sino el director...Es que cuando está el director siempre están así [en silencio].

E: ¿Sólo con el director?

S14: Hay algunas profesoras que si desde el principio son duras con ellos también se quedan callados.

E: ¿Pensáis que el hecho de que haya tantos niños que se porten mal hace que el nivel de estudios sea inferior, que se pueda trabajar menos?

S14: Sí hacen que trabajemos menos.

E: ¿Por qué?

S14: A la profesora no le dejan poner deberes. Se pelean y la profesora tiene que pararlos. Mientras los para, el tiempo pasa y así trabajamos poco [...]

E: ¿Eres amigo tú de estos niños?

S14: No, porque son mal educados y de los que son mal educados yo no me hago amigo.

E: ¿Y tú?

S13: Igual

E: Vosotros, si veis a un niño que se porta mal ¿qué hacéis?

S13: Yo no le hablo.

S14: Es que hay algunos niños que son buenos pero que cuando los malos hacen alguna cosa se ponen a reír. Ellos no tienen que reír porque si rien van a seguir más. Si te quedas callado se sientan y se ponen a trabajar. Si ríes siguen igual.

En aquests contextos urbans conviuen formes de “marginalitat múltiples”¹¹³ que comporten disrupcions i alienacions importants a l’interior dels diferents contextos relacionals dels quals participa el subjecte –la família, l’escola, l’entramat institucional de l’entorn més immediat- amb formes de “suport múltiples” a través de les connexions que s’estableixen a l’interior i entre entramats institucionals. Aquestes xarxes de suport s’institueixen en veritables fonts de capital social. Des d’aquesta perspectiva, el mal comportament a l’escola no seria tant o només el reflex d’una resistència global a la cultura escolar i a l’escola com a institució, seria el resultat de l’absència o presència d’aquestes formes de suport a l’interior i entre els contextos relacionals dels quals participa el subjecte.

Relacions interètniques

“Els conflictes”

Els alumnes amb els quals hem parlat rarament fan referència a la utilització d’expressions racistes entre els companys. La majoria de les vegades, quan hi fan referència de

¹¹³ Vigil, J. D., Gangs and group membership: implications for schooling a Gibson, M.A.; Gádara, P. & Koyama, J.P. (Ed.), *School connections*, op. cit.

forma explícita i reconeixen haver utilitzat o haver estat l'objecte d'expressions com paki o moro afirmen haver-les utilitzat en broma.

En aquests contextos escolars, en els quals una part molt important de l'alumnat és d'origen immigrat, no resulta estrany que els alumnes utilitzin categories ètniques per referir-se els uns als altres. Aquestes categories són utilitzades tant per adolescents d'origen immigrat com pels adolescents autòctons i són utilitzades per anomenar tant pertinences d'origen immigrat, com pertinences d'origen autòcton.

L'impacte d'aquestes categories depèn del context en què són utilitzades, de les relacions entre els contertulians, del contingut específic que s'acompanyin i per suposat pel to. Quan són utilitzades acompanyades d'altres insults o de referències explícites a mares, pares o altres "familiars"...

E: O sea que una de las cosas que tú cambiarías de la escuela es que hay algunos niños que te dicen "vete a tu país".

S22: Sí.

E: ¿Se lo hacen a todos los niños extranjeros esto?

S22: Bueno, a algunos.

E: Porque hay muchos niños extranjeros. Si todos los niños que no son de aquí se tuvieran que ir la escuela se quedaría vacía ¿no?

S22: Sí

E: En tu clase, por ejemplo, ¿Cuántos españoles hay?

S22: Españoles, cuatro. Pero ellos no pelean conmigo...porque antes yo peleaba mucho y ahora la seño ha dicho que "peleando no haces nada" y que no les hagas nada y ahora no peleo.

E: ¿O sea antes tú te peleabas?

S22: Sí

E: ¿Por qué te peleabas?

S22: Porque me insultaban a mi madre. Hay algunos con los que nunca he peleado y se creían que son más fuertes que yo y peleaban conmigo, insultaban a madres y así me enfadaba y le pegaba.

E: ¿Esto [fue] cuando llegaste?

S22: No, [cuando llegué] no sabía nada esto. Fue cuando iba a primero o a segundo.

Una vegada en aquesta situació sempre es pot accedir a la protecció de la xarxa social de l'entorn.

E: ¿Qué no te gusta de la escuela? Si tú tuvieras que cambiar algo ¿qué cambiarías?

S22: ¿Qué es lo que no me gusta de la escuela? Que me digan "que te vayas a tu país"

E: ¿Quién te lo dice?

S22: Los niños, algunos cuando se enfadan conmigo y les sale de la boca.

E: ¿Qué niños te dicen eso, niños que son españoles?

S22: Sí, españoles [y] algunos de otro país.

[...]

S22: Dicen fuera pakis de aquí, ir a vuestro país. A mí siempre me dicen esto.

E: ¿Y por qué piensas que lo hacen?

S22: Porque se enfadan conmigo, sin querer les hago algo y se enfadan o quieren provocarme.

[...]

E: ¿Cuando te hacen esto tú qué haces?

S22: Les dejo estar, que me digan, no les escucho.

E: ¿Te ayudan tus amigos?

S22: Cuando juego con amigos que no van a esta escuela, ellos me ayudan, por ejemplo están jugando y si me dicen [algo] hay amigos que les dicen “cállate tú” y son más grandes que ellos y luego se callan. [...] Dicen “déjales estar, juega con nosotros, no les escuches”.

E: Y estos amigos que tú tienes fuera de la escuela ¿son pakistaníes?

A. Sí

E: Todos

S22: Sí

“Afinitats”

Més enllà del conflicte que generin, no hem d'oblidar que aquestes verbalitzacions, sovint, es donen entre grups d'iguals de diferents orígens que conviuen al mateix barri i al mateix context escolar. Quan es demana a aquestes adolescents i preadolescents que citin als seus millors amics els seus noms ens remeten a tots els orígens. Moltes vegades el fet de ser d'aquí o no ser d'aquí ja no es marca com a rellevant. A la classe, als passadissos, al pati, a la porta de l'escola... la mescla és la regla. Mescla d'orígens, de temporalitats migratòries de formes de circular. Aquesta mescla és l'expressió de la pròpia mixticitat que hi ha al barri i de la seva història com a context de recepció d'immigració. Ser de per-tot en aquest barri i en aquestes escoles, no és l'excepció, és la regla. Aquest fet condiciona que quan arriben infants pakistanesos nous ja s'incorporin a grups d'iguals mixtos.

En el cas dels pakistanesos, l'entramat institucional que hi ha al barri i la participació d'aquests infants i adolescents d'aquests espais –mesquita, escola d'urdú,...- dels que participen conjuntament amb altres infants pakistanesos condiciona que una part important d'aquests infants quan surten de l'escola es relacionin amb altres infants del mateix origen.

A Sant Roc la qüestió és diferent. La forta separació entre gitanos i pakistanesos al barri, fins i tot quan conviuen en els mateixos edificis també s'expressa a l'interior del context escolar

II.5.2.3 *La perspectiva del professorat*

Des de la perspectiva del professorat, els pares juguen un paper central en la transmissió de les normes, valors i patrons relacionals que permetran la participació del subjecte a la vida col·lectiva.

Quan la incorporació d'aquest alumnat es dona en contextos en què els mestres senten que les famílies llargament assentades estan deixant de complir amb aquesta funció de

socialització primària, aquests adolescents i preadolescents són pensats com un element de contrast que permet pensar com eren o com haurien de continuar essent les coses. De forma paradoxal són els infants que acaben d'arribar els que, més enllà de les dificultats en termes d'adquisició de la llengua vehicular de l'escola i de la manca d'ajust respecte a diferents àrees de contingut del nivell en què estan escolaritzats, s'ajusten més al funcionament de la institució escolar.

L'univers de la desestructuració familiar que sovint interfereix en el funcionament de l'escola convocant el professorat a exercir funcions en principi reservades a les famílies conviu amb l'univers de l'estructuració familiar d'aquests infants. Al dir d'alguns dels professors entrevistats, sovint, són aquests infants els que ajuden a estructurar la classe: ajustant-se al que se'ls indica, acceptant les jerarquies i el seu rol en tant que alumnes.

Els mestres contrasten la desinstitucionalització progressiva de la família i de les xarxes de solidaritat tradicional en el marc de la societat catalana amb el manteniment de l'"ordre" a l'interior d'aquestes famílies i altres entramats relacionals dels quals participen aquests infants.

Les dificultats que comporten determinades formes de socialització familiar s'emfasitzen per les dificultats que comporta el desenvolupament de la seva pròpia tasca. El distanciament i la manca d'implicació de les famílies en el procés educatiu dels seus fills, no seria l'únic problema. El problema és quan la socialització familiar o les mancances de la socialització familiar entren a l'escola i interfereixen en el funcionament institucional a través de comportaments dels preadolescents i adolescents mateixos –manca de respecte als adults, conflictes relacionals amb els professors i amb el grup d'iguals-.

Els mestres amb els quals hem parlat assumeixen el seu paper com a educadors en el sentit ampli –instrucció i educació- però l'exercici de les seves funcions sembla un objectiu més assequible quan existeix una certa correspondència entre les normes i els valors que regulen la vida familiar i els que regulen la vida escolar¹¹⁴. Aquest és el model anhelat: l'atribució a la família de les funcions de socialització primària –particularista i afectiva- i a l'escola la funció de socialització secundària –universalista i racional-. Independentment de l'especificitat de les formes culturals que es transmetessin des de cada context el que seria important és que els pares ensenyessin una base a partir de la qual la transmissió es faria possible –l'existència de determinades normes que regulin la convivència, el respecte als adults, etc.-, des de la perspectiva del professorat hauria de ser un element transversal compartit. Quan no es produeix aquesta correspondència i les bases que regulen l'"ordre" a la família i a l'escola no són compartides, els mestres se senten complint funcions i havent de fer front a situacions que deriven de problemàtiques no resoltes en altres contextos. Els nostres entrevistats argumenten que han de dedicar una part important del seu temps a fer respectar "les regles" i que en aquest procés no sempre reben el suport de les famílies.

Paradoxalment, és amb les famílies nouvingudes que senten que aquestes funcions es compleixen d'una forma més efectiva, malgrat que no sempre tinguin un coneixement específic

¹¹⁴ Van Zanten, A., *L'école de la périphérie. Scolarité et ségrégation en banlieue*, op. cit.

dels patrons de funcionament familiar i de les formes d'organització del parentiu que les regeixen.

Des de la perspectiva dels mestres, els pares tenen diferents maneres de participar en la vida del centre¹¹⁵. Hi ha pares que es fan presents a través de la cooperació –són els que s'impliquen a l'associació de pares, els que fan propostes, etc.-; hi ha pares que es fan presents a través de la protesta –discutint o distanciant-se dels postulats dels mestres, no responent a les propostes que es formulen des de l'escola, etc.-. Els pares, però, també es fan “ presents” a través de les seves absències. Hi ha absències que són interpretades com a desinterès respecte al procés d'escolarització dels seus fills, d'altres com a delegacions per manca de criteri o confiança absoluta amb la institució. Aquesta darrera opció és utilitzada de forma freqüent quan fan referència a les famílies immigrades, i, més particularment les famílies immigrades pakistaneses. Aquestes famílies es fan presents a l'escola a través de la socialització primària que han ofert als seus fills i es fan presents quan se les requereix per tractar algun element de la seva escolarització.

¹¹⁵ Van Zanten, A., *L'école de la périphérie. Scolarité et ségrégation en balieue*, op. cit.

Capítol 6: Gramàtiques de la identitat en un context urbà transnacional

“A veces me harto de estar pendiente de lo que pensarán los demás y pienso que me cortaré el pelo y me pondré a trabajar, pero luego cuando se me pasa el enfado me olvido y la vida continua igual”

Introducció

Dèiem en el capítol anterior que els adolescents pakistanesos, amb els quals hem treballat, no tenen masses dificultats per adaptar-se al funcionament de la institució escolar i que, si tenen dificultats, sovint, no és tant per adaptar-se al seu funcionament normatiu sinó a les seves disrupcions. Aquestes dificultats a vegades tenen a veure precisament amb el fet de relacionar-se “massa” d’acord amb la imatge del bon alumne que és altament valorada pels mestres, i rebutjada per una part de l’alumnat que immediatament els acusen de pilotes, espietes, etc. Aquests infants i adolescents es caracteritzen per estar creixent en una societat diferent a la societat en la qual es varen socialitzar els seus pares i sovint es troben confrontats a haver de fer front a les contradiccions que emergeixen d’aquest viure entre mons: la comunitat, la cultura de masses, l’exclusió econòmica, la societat de consum, el racisme... Entre mons de fronteres poroses. Els contextos entre els quals es mouen no són universos estancs i, moltes vegades, és precisament aquestes interconnexions les que generen més contradiccions.

Si fins ara hem vist com la comunitat i la presència d’altres membres del col·lectiu a l’entorn més immediat s’institueix en una font de suport i de control, en aquest capítol veurem com aquestes plataformes de suport no estan lliures de conflicte. En primer lloc, analitzarem com es construeixen les fronteres generacionals en un espai transnacional. En segon lloc, analitzarem les fronteres de l’univers parental, les relacions d’aculturació entre pares i fills i la construcció d’un patró d’aculturació selectiva. En tercer lloc, analitzarem les fronteres de gènere, els canvis que s’han produït en la construcció de les relacions de gènere com a conseqüència de les transformacions que han viscut aquestes famílies i els seus fills en el procés d’incorporació a la societat catalana. I finalment analitzarem les fronteres de l’etnicitat, la construcció de la identitat ètnica en un context local i familiar que està connectat amb un espai transnacional global.

II.6.1 Fronteres

El que distingeix els actors amb els quals hem treballat és que han crescut en un context social diferent al context en el qual es varen socialitzar els seus pares. El decalatge generacional, present en totes les relacions entre pares i fills, siguin o no d’origen immigrant, per als fills dels

immigrants és un fet especialment rellevant. Es troben confrontats a valors i pautes de la societat de la qual provenen els pares i els valors de la societat de la qual han passat a formar part. Moltes vegades, però, no només és una experiència especialment rellevant per la seva pròpia conflictivitat sinó per una conflictivitat que els hi és projectada. A vegades senten que s'han de rebel·lar en contra dels constrenyiments de l'univers parental per aproximar-se a l'univers de la resta d'infants i adolescents, però alhora senten que s'han de mantenir fidels als preceptes que els venen marcats des de casa. Aquests adolescents comparteixen elements de la cultura dels seus pares i elements de la cultura de la societat de la qual formen part. Alguns volen distanciar-se de certs elements de la cultura dels seus pares i ho fan amb el seu beneplàcit. A vegades són els que precisament més han circulat per la societat dominant, els que han patit més discriminacions. Quan volen tornar "als orígens", és llavors quan s'adonen de com d'estrangers són respecte a aquest món.

II.6.1.1 Les fronteres (generacionals) en un espai urbà transnacional

Durant dècades els processos d'aculturació de les segones generacions van ser interpretats com un signe d'integració progressiva a la classe mitjana i de mobilitat social ascendent, però també com un recurs en el procés d'integració dels pares. El coneixement de les llengües i els patrons culturals que regulen la relació social a les societats de destinació. Convertia les segones generacions en interlocutors privilegiats en la relació del context familiar amb la societat com un tot. Aquest paper mediador i el domini dels instruments que se'ls oferien des de la societat d'acollida, sovint, redefinia les relacions jeràrquiques a l'interior de la família. En la mesura que coneixien millor que els pares els artefactes culturals que regien les relacions socials a les societats de les quals formaven part, aquests joves podien prendre les seves pròpies decisions respecte a la seva vida futura alliberant-se del control parental abans que la resta dels seus companys. Aquest fenomen, conegut en la literatura especialitzada com a *role reversal* es donava en el marc de comunitats obreres altament estructurades que eren capaces d'afavorir en un mateix moviment la promoció social a través del treball en el marc de societats industrials en creixement, el control social a través de comunitats obreres altament estructurades i la construcció de la identitat en termes de classe social. Avui, les segones generacions que emergeixen de les noves migracions es troben confrontades a un paisatge més ombrívol. El context social i econòmic que va afavorir la mobilitat social de les migracions precedents s'ha transformat. Avui, en un context definit per la polarització social creixent dels mercats de treball entre l'alta qualificació i la precarietat i la desvertebració progressiva dels antics barris obrers, els processos de *role reversal* poden portar a les segones generacions a aculturar-se o a incorporar "les regles i els valors" que emergeixen del declinar de la societat industrial i de les seves institucions. El distanciament de les regles que regeixen el context familiar, quan es produeix en contextos urbans que concentren diferents problemàtiques socials, pot conduir les segones generacions a incorporar valors i normes que no necessàriament contribuiran a la seva mobilitat social ascendent.

Els processos d'aculturació que es donen a les societats contemporànies no són uniformes. Existeixen diferències notables entre col·lectius (en funció de les formes de socialització familiar, de les característiques concretes de les relacions de parentiu, etc.). Seguint a Portes i Rumbaut¹¹⁶ podem pensar aquestes diferències com un continu que va des de situacions amb un manteniment important de l'autoritat parental fins aquelles en les quals existeix un decalatge important a nivell generacional. Partint d'aquests postulats i focalitzant en les relacions d'aculturació entre pares i fills, aquests autors varen diferenciar tres grans patrons:

Aculturació dissonant es dona quan l'aprenentatge dels patrons culturals i lingüístics de la societat d'acollida es conjuga amb la pèrdua de les formes culturals i lingüístiques que regulen el funcionament dels seus contextos familiars. Per tant quan pares i fills s'aculturen a diferent ritme.

Aculturació consonant es dona quan l'aprenentatge dels patrons culturals i lingüístics de la societat d'acollida són viscuts a un mateix ritme per pares i fills.

Aculturació selectiva es dona quan els processos d'aculturació es donen en comunitats ètniques altament estructurades que alenteixen el procés d'assimilació en el context més immediat i promouen el manteniment de certes pautes culturals dels contextos d'origen i la seva transmissió a través del context familiar i la resta d'entramats relacionals dels quals formen part dins l'entramat comunitari

L'interrogant és com es defineixen aquestes relacions quan aquests subjectes estan connectats transnacionalment amb altres societats. Les connexions transnacionals que mantenen amb la societat d'origen i amb altres nòduls diaspòrics i la circulació de capitals a través de l'espai creat fa que el procés d'aculturació es nodreixi de capitals molt diferents o, en tot cas, de capitals culturals amb diferents nivells d'elaboració i de transformació. En aquest context emergeixen diversos interrogants: aculturar-se a què i des d'on? Com ens hem de plantejar per exemple el que passa amb els infants que neixen aquí i són socialitzats al Pakistan? En definitiva, aquestes connexions transnacionals estan definint nous patrons d'aculturació?

Si abans es plantejava l'aculturació a la societat d'acollida com un distanciament de l'univers dels pares, ara aquests processos de distanciament de l'univers familiar poden resultar perillosos. Les famílies pakistaneses amb les quals hem treballat promouen un patró d'aculturació selectiva. Sovint és precisament el manteniment d'un patró familiar regit per certs elements de la cultura d'origen el que protegeix aquests adolescents d'incorporar-se a contextos que concentren diferents problemàtiques socials. Ser o no ser pakistanès en aquest context és estar més o menys pròxim de l'univers parental. La proximitat i la distància respecte al context

¹¹⁶ Portes, A. i Rumbaut, R., *Legacies. The story of the immigrant second generation*, op. cit

familiar, el manteniment de la cultura de parentiu com una font de pakistaneïtat que a més els protegeix d'incorporar-se a la precarietat.

Les experiències identitàries varien en funció de la trajectòria “migratòria” del subjecte. Per tant sembla que un primer interrogant seria: de quins adolescents estem parlant?, ¿dels que han emigrat seguint la trajectòria dels seus pares i han arribat a Barcelona abans de l'adolescència (generació 1.5), dels que han nascut a la societat catalana o hi han arribat abans dels 6 anys (2ª generació)? Aquest treball no tenia com a objectiu comparar les experiències de les primeres i les segones generacions, però no podia obviar la importància de la temporalitat migratòria (a l'annex hi trobareu una descripció de la temporalitat migratòria dels subjectes que han participat de la recerca). Arribat aquest punt i després del que hem explicat, sembla que una pregunta pertinent és plantejar com afecta la dimensió transnacional i les noves formes de circular que hem descrit aquesta circumscripció generacional.

Les circulacions dels actors amb els quals hem treballat ens dificulten la seva circumscripció en les categories disponibles en el debat sobre la temàtica (generació 1, generació 1.5, generació 2, generació 2.5). ¿Dins de quina circumscripció ubicar l'adolescent fill de pares pakistanesos que ha nascut a Barcelona, marxa al Pakistan als 2 anys, resideix i és escolaritzat allà durant 7 anys i torna a Barcelona als 9 anys, això si, havent tornat en aquest interval a Barcelona diverses vegades en els seus períodes de vacances? ¿Podem considerar-lo de segona generació pel fet d'haver nascut a la societat catalana o se l'ha de considerar de primera perquè ha viscut la part més important de la seva socialització al Pakistan? I en tot cas, ¿des d'on pensar la temporalitat migratòria des de Barcelona o des del Pakistan? Segons la definició del terme actual seria possible tant una de les opcions com l'altra, depèn de com construïssim la trama argumental, en quins elements de la seva experiència poséssim més èmfasi i des de quina societat penséssim la temporalitat migratòria. Des de Barcelona podríem pensar que, pel fet d'haver nascut aquí i tenir la nacionalitat espanyola, ha de ser circumscrit com de segona generació, però també que el fet d'haver-se socialitzat al Pakistan equipara la seva experiència a la de l'adolescent de primera generació que arriba a Barcelona seguint el procés migratori dels seus pares (per tant de primera). Des del Pakistan, el poden considerar com un immigrant de primera generació pel fet que hi ha arribat seguint el procés migratori dels seus pares, però també com un pakistanès de segona generació pel fet d'haver-se socialitzat essencialment a aquesta societat. Però anem més enllà. ¿Què passaria si resulta que aquest preadolescent que només ha viscut 3 dels 10 anys que té a la societat catalana, 2 dels quals absents de record, construí la seva identitat en base a la llengua catalana que suposadament li parlava la seva mare quan era un infant?, ¿què passaria si els seus amics d'escola al Pakistan l'haguessin tractat com un “immigrant” al Pakistan sota l'argument que un és del lloc on neix i que si ell havia nascut a Barcelona, era de Barcelona independentment del fet que ell quan estava allà a penes recordava res de la ciutat? Molt probablement aquesta situació, que malgrat no ser la norma, no és un cas aïllat, posa en evidència el que tots sabem, que aquestes categories no són més que instruments analítics i que mai podran copsar tota la complexitat del fenomen. El que ens hauríem de preguntar és com la forma que estan prenent els nous fluxos migratoris ens obliguen a qüestionar aquestes categories. Una opció seria continuar construint categories

ad infinitum per intentar circumscriure aquestes noves experiències, en base a les noves formes de circular i les noves de viure la temporalitat migratòria. L'altra que és la que ja apuntaven Glick-Shiller i Fouron és pensar els adolescents de la mateixa franja d'edat tant a la societat d'origen com de destinació com una mateixa generació sense tantes demarcacions internes. No entrarem en el debat, només dir que probablement la millor forma de poder abordar l'anàlisi de la seva experiència és jugant circumscripcions clares en termes de temporalitats migratòries i formes de circular i descripcions en profunditat de l'experiència subjectiva construïda pel subjecte.

II.6.2.2 Les fronteres de l'univers parental

No és infreqüent que els adolescents pakistanesos confrontin els seus pares amb dilemes sobre la conveniència o no de fer determinades coses que en principi no estarien previstes dins l'imaginari de les seves famílies. Quan els seus pares s'hi neguen els seus fills argumenten que estan a Espanya i que tenen una sèrie de drets. Però, què és ser espanyol? Per ells ser espanyol és en primer lloc, prendre decisions pròpies, ser independent de la família. Ser pakistanès des d'aquesta perspectiva és sobretot mantenir les obligacions respecte a la família i un dels elements de contrast més importants entre els pakistanesos i espanyols és el nivell de compromís amb el context familiar. Veiem què ens deia un dels adolescents entrevistats al preguntar-li si en el futur per ell seria important tenir molts diners i quines raons ens dóna:

E: "tener mucho dinero"

S15: Sí porque allí, en Pakistán, son pobres y me gustaría tener mucho dinero para enviar allí. Para que hagan algo.

E: ¿Tu familia allá?

S15: Sí

E: Para tí es muy importante tener mucho dinero.

S15: No, para mí no.

E: ¿Para tu familia?

S15: Para mi familia, para enviar allí [...]

E: Si tú hicieras a un niño de tu edad español la misma pregunta que te he hecho yo, ¿qué te respondería?

S15: Ellos van a decir seguro claro que me gusta el dinero porque los niños a todos les gusta tener dinero, pero no te dirá nadie que es para su familia.

Ser espanyol, però, no només comporta alliberar-se de l'autoritat parental pressuposa també i sobretot fer "la teva pròpia vida" i alliberar-se dels constreyniments i dels límits familiars. Per ells ser espanyol és incorporar les pràctiques de la cultura adolescent de l'entorn, una determinada estètica basada en determinades marques) determinades pràctiques (com sortir amb els amics a la nit, tenir parella,...) i un grau d'independència, prendre les seves pròpies decisions sobre determinades qüestions i viure més enllà de les obligacions que comporta formar part de la família. Al mateix temps, però saben que la llibertat comporta una sèrie de

riscos i de contradiccions i que malgrat que fer el que es vulgui pot ser atractiu fins a determinat punt, la llibertat té un límit que una vegada traspassat pot ser perillós.

S22: Yo quiero hacer caso a mi madre. Mi hermano no hace caso a mi madre siempre. Dice que yo no quiero ir allí, ni allí. Mi padre le dice “vete a la tienda a ver si ha venido el tío” y él no le hace caso y él siempre dice “yo tengo miedo de que haga algo raro”.

E: ¿Quien? ¿Tu padre dice esto?

S22: Sí

E: O sea tu hermano mayor no le hace...

S22: No le hace caso

E: ¿Por qué no le hace caso?

S22: No le hacía caso porque ya ha ido a la cárcel

[...]

E: ¿Cuántos años tiene?

S22: 24 o 25

E: Se portó mal y lo metieron en la cárcel.

S22: Sí porque no escuchaba a la madre y se iba con sus amigos a otras partes

E: ¿Y eran amigos pakistaníes o de aquí?

S22: Pakistaníes y marroquíes.

I a més ser espanyol i ser reconegut com a tal no és tant fàcil. Per molt que ells es defineixin com a tals sempre queden les persones de l'entorn que els identificaran pels trets fenotípics, a vegades davant de la seva sorpresa.

E: Cuando a ti te preguntan ¿de dónde eres? ¿Qué dices?

S21: Digo que soy de Pakistán.

[...]

E: Si algún día alguien por la calle te confundiera con un español [...]

¿qué le dirías?

S21: Yo le diría que yo no soy español

E: ¿No te gustaría que te confundieran con un español?

S21: Sí alguna vez sí, pero yo no me parezco a un español. Algunos señores que son pakistaníes, paso y se enteran que yo soy pakistaní y ni les conozco y dicen “¿como estás niño?” Y digo “¿ellos como saben que yo soy pakistaní?” [...]

E: ¿Y como te parece que lo deben saber?

S21: No lo sé, por la cara.

Confrontats a les contradiccions de viure “entre mons”, entre les expectatives dels seus pares o altres adults de l'entorn i les expectatives de la resta d'actors de la societat de la qual han passat a formar part, i a la recerca d'una identitat pròpia que els permeti identificar-se més enllà dels constrenyiments dels uns i dels altres, aquests adolescents sovint es defineixen com a barcelonesos o simplement com del barri. Per circumscriure la seva identitat no es comparen només amb els espanyols sinó amb els marroquins, amb els equatorians, etc. Aquests adolescents habiten una barri en el qual conviuen amb adults i joves d'orígens molt diversos i les referències identitàries a partir de les quals es posicionen respecte a la seva identitat són

igualment heterogènies. Habiten un barri en el qual el 48% de la població és d'origen estranger i assisteixen a escoles a les quals les referències identitàries, de tant diverses, es dilueixen. A moltes d'aquestes escoles el que és extraordinari no és ser pakistanès, marroquí, o equatorià o indi sinó ser espanyol.

E: Decidme una cosa, ¿vosotros os portáis bien en la escuela?

S13: Sí, hay algunos chicos que se portan mal. Le dicen palabrotas a la profesora. Y le hacen así [moviendo los brazos] y la empujan.

S14: Hay algunos marroquíes que se pasan y algunos españoles también. A veces se pasan. Cuando estaba en primero de ESO, un niño marroquí que ya no está... Era una profesora joven que tenía unos 24 años y en plástica se portaba tan mal que le empujaba. Y ella llamó al director y le expulsó de la escuela. Cuando volvió le estaba insultando otra vez. Entonces es cuando dijo "¡A la calle!".

E: O sea le echaron definitivamente.

S14: Hay uno aquí que es nuestro vecino y también se portaba tan mal, madre mía!. A éste también le han echado.

E: Cuando decís portarse mal ¿qué quiere decir?

S14: No respetar a los profes, no respetan.

S13: Ellos hacen lo que ellos quieren.

S14: No les da la gana de trabajar.

S13: En la clase corren y los papeles que tienen para trabajar los tiran y los colores los roban.

S14: No traen material para trabajar

S13: Una vez la profesora tenía una cosa y lo robaron.

E: ¿Por qué pensáis que se portan tan mal?

S14: Pues no están educados bien por sus padres [...]. No pero hay algunos marroquíes que son buenos. En nuestra clase no hay ninguno que se porte mal, siempre se han portado bien.

E: Y los españoles que tal se portan?

S13: Igual, en mi clase igual.

E: ¿Igual que qué?

S13: Como marroquíes

S14: Bueno, en mi clase solo hay dos y se portan bien

E: ¿Dos españoles?

S14: Nada más, solo dos y todo inmigrantes. [...] En mi clase hay de Ecuador, Colombia, Perú, Pakistán, Marruecos, Santo Domingo.

Per als pares incorporar elements de la societat en la qual habiten és pensat de forma diferent. Afirmen que els espanyols que conviuen amb ells en els mateixos barris no són representats de tota la societat d'acollida i en alguns casos ni tant sols els identifiquen com a espanyols -vegeu per exemple en el cas dels gitanos a Sant Roc-.

Per als pares incorporar coses de la societat d'acollida no té a veure amb augmentar els marges de llibertat, participar d'una cultura de consum, o poder escollir a la parella, ser espanyol vol dir ascendir en l'escala social i per tant treballar, estudiar i respectar les jerarquies.

E: [...] Por lo que me explicas tú quieres mantener como unas formas de socialización...

S39: Si eso es importante

E: [...] de educación de los niños que son más propias o serían más típicas de Pakistán pero que aprendiera cosas también de aquí.

S39: ¡Hombre! lógico. Que aprendan todo lo bueno de aquí. Ellos no van a estar toda la vida conmigo ellos tiene que trabajar y vivir aquí, con gente de aquí. A ver si va bien todo, nosotros ya estamos aquí. ¿Dónde vamos ahora?

Certament aquestes preocupacions podrien formar part del discurs de qualsevol pare o mare de la societat d'acollida. Ja ho dèiem abans, el decalatge generacional no és una qüestió que afecti només a les famílies immigrades, i menys en la societat catalana. Però per a les famílies pakistaneses les obligacions familiars són importants així que qualsevol decalatge generacional és fa més visible. Els seus fills arriben a la societat d'acollida i a través de l'escola aprenen els elements més significatius de la cultura i les llengües d'aquesta. A l'escola i fora de l'escola estan en contacte amb mitjans de comunicació, persones i institucions que els ensenyen alguns dels elements més significatius de la societat en què habiten. Per als pares l'experiència és diferent. La seva responsabilitat és tirar la seva família endavant -la d'aquí i la d'allà-. El seu esforç principal està en aconseguir els recursos que ho faci possible. Tenen poc temps per aprendre la llengua de la societat d'acollida sobretot quan treballen en empreses regentades per altres pakistanesos o per altres persones d'origen immigrant. El manteniment del contacte amb les societats de les quals provenen sovint manté vius "els principis" de la migració, per molt que portin anys al context d'incorporació. Per aquests pares la prioritat no és el consum de béns materials ja sigui per ells mateixos o pels seus fills, sinó assentar les bases per una mobilitat futura a través de l'escola i del mercat del treball.

Els fills ho saben i se'n senten corresponsables. A més com que sovint ells mateixos també han viatjat al Pakistan o a algun altre nòdul diaspòric en el qual tenen parents assentats també prenen consciència des d'on parteixen i a on volen arribar. El manteniment de connexions transnacionals amb el context d'origen i amb altres nòduls diaspòrics en els quals els pakistanesos fa dècades que estan assentats s'institueixen referents passats i referents futurs per definir les trajectòries futures. El fet que Barcelona s'hagi convertit en un nòdul de la xarxa de forma recent fa de la ciutat un observatori privilegiat d'aquests processos. Els pakistanesos de Barcelona sovint afirmen que des que estan aquí, el Pakistan s'ha transformat a un ritme vertiginós i que ja no és un lloc al qual tornar. Alhora, algunes de les mutacions que s'han donat en altres contextos d'incorporació en els quals els pakistanesos fa anys que estan assentats també són models a no imitar.

Els seus fills com a conseqüència d'aquestes circulacions de persones i informacions sovint utilitzen les transformacions que s'estan donant a Pakistan i altres nòduls diaspòrics per legitimar les transformacions que s'estan donant aquí.

Una de les principals preocupacions dels pares és que els fills perdin els preceptes que defineixen les obligacions familiars. Si bé és cert que el procés migratori mateix ha comportat

canvis notables en les formes de relació familiar, una nuclearització progressiva de les famílies i un cert grau d'independència respecte d'altres parents que resideixen al Pakistan o en altres nòduls diaspòrics, els pares no volen que els seus fills perdin la conceptualització de la família com un espai d'interdependència, un espai de reciprocitat i una xarxa de solidaritat. Al Pakistan, tradicionalment la família era un dels eixos vertebradors de la vida social. L'individu era valorat en la mesura que formava part d'un determinat entramat familiar i, per tant, impregnava i quedava impregnat de la identitat que se li transmetia des del seu context familiar. La importància de l'izzat familiar i la col·laboració de tots els membres de la família en el seu manteniment s'ha d'interpretar en aquest sentit.

Els principis de relació que regulen la família pakistanesa estan basats en la reciprocitat. Els pares han d'assegurar la formació del subjecte i els fills assumeixen la responsabilitat de tenir cura dels seus pares quan siguin grans. D'aquí la importància de donar continuïtat a la xarxa de relacions familiars.

Més enllà de les categories identitàries més habituals quan se'ls interroga sobre els trets distintius entre els pakistanesos i els catalans responen que la família i les relacions que es tenen amb la família. El que els infants pakistanesos que han arribat fa uns anys voldrien canviar del context escolar és que els infants amb els quals van a classe « respectessin a la mestra », el que més els crida l'atenció dels seus companys és que no respectin els seus pares, que vagin « a la seva » « fent el que els dóna la gana », « sense que els importi res ».

Ser pakistanès, o més específicament, ser « un bon pakistanès » és una cosa que es valora a través de les actituds que es té respecte al context familiar. Els pakistanesos « agitanats » o « espanyolitzats » és a dir els pakistanesos més aculturats precisament es caracteritzen per haver canviat les actituds respecte al context familiar. Sovint és precisament el manteniment de les obligacions familiars el que més protegeix el subjecte en el seu procés de construcció. Ara bé, l'individualisme i el manteniment de les obligacions familiars no tenen perquè ser posicions contraposades. Sentir-se espanyol o català no té perquè comportar abandonar determinats elements de la cultura dels pares. Els artefactes culturals a través dels quals construeixen la seva experiència són tant variats i tenen tants nivells d'elaboració que sovint es fa difícil determinar el seu « origen ». I més enllà, la construcció de la identitat en un context urbà en el qual convergeixen tants artefactes culturals i elaboracions d'aquests en base a les adaptacions que s'han fet en el propi procés d'incorporació, és un fenomen complex que està lluny de poder ser formulat en termes de categories identitàries estanques. En el seu discurs se superposen diferents categories (catalans, espanyols, pakistanesos, panjabis, gujuratis, barcelonesos, del Raval, ...).

El manteniment de l'autoritat parental és un dels principis vertebradors del funcionament familiar. Un fill que no respecta un pare no només és un mal fill, és un mal alumne, és un mal infant. El respecte als pares i als adults de l'entorn s'expressa a través de formes de denominació específiques. Als adults de l'entorn se'ls suposa un coneixement de la realitat superior i per tant seguir els seus consells no pot fer més que orientar pel bon camí. Per contra, si un infant vol fer el que ell vol « ell sabrà el que fa », « ja s'espavilarà », « ja veurà el que li passarà més endavant ». Quan són adults el respecte per als pares es manté i no només

s'expressa assumint determinades responsabilitats de la llar o responsabilitzant-se dels ingressos econòmics, sinó demanant consell. Aquest respecte per als adults de l'entorn inclou les relacions amb els adults de les institucions de les quals participen. Els mestres s'han de respectar com un pare i fins i tot més, ens deia un dels nostres interlocutors, perquè són ells els que t'ensenyen les coses que quan siguis gran et seran útils. Probablement un dels factors que més els crida l'atenció és que els infants i adolescents de la societat catalana tractin els mestres i els pares com a iguals i que sovint els faltin al respecte de forma ostentosa.

El respecte a les formes de solidaritat familiar i el respecte a les obligacions familiars, el respecte a l'autoritat i a les jerarquies és per tant un element que facilita la relació amb les institucions i els seus agents. Els adolescents amb els quals hem parlat sovint expressen de forma explícita la importància de mantenir aquestes formes de comportament a l'escola i la repercussió que això pot tenir de cara al futur :

E: ¿Qué quieres ser de mayor?

S15: Doctor

[...]

E: ¿Por qué quieres ser doctor?

S15: Porque me gusta hacer doctor y no hacer las tonterías que hacen...

E: ¿No hacer las tonterías que hace quién?

S15: No, por eso aprendo, por eso no hago las tonterías que hacen otros porque me gusta hacer doctor.

E: O sea que tú cuando los otros hacen el tonto en clase tú piensas “si yo quiero ser doctor tengo que portarme bien”.

S15: Sí, sí, muchas veces.

E: ¿Sí? ¿Piensas en el futuro muy a menudo?

S15: Muchas veces [...] Un día me habló mi padre. Me iba a dormir y vino y me dijo que qué quería ser de mayor y yo le dije “doctor” y el [dijo] “¿de verdad?” Dijo “tendrás que estudiar mucho” y dije “lo intentaré”.

E: ¿Piensas en el futuro en el momento en que estas en clase?

S15: Sí

E: ¿Y qué piensas de los niños que no se portan bien o que hacen el tonto ahora?. Respecto a su futuro...

S15: Yo estoy con el mío, siempre.

Des de la perspectiva dels pares, els fills necessiten que els adults els orientin en el que està bé i el que està malament i és quan són petits que s'ha d'intervenir. Un infant per si mateix no distingeix el que està bé del que està malament, tal i com ens deia el pare al qual citàvem abans « un nen tant pot fer el bé com el mal » si es vol que facin el bé se'ls ha d'orientar. Dos dels seus fills semblen estar-hi d'acord :

E: “Tener hijos”

S14: Cuando somos viejos los hijos nos pueden ayudar.

E: ¿Se tienen hijos para que cuando seas mayor te cuiden a ti? Pero tener hijos es muy difícil, ¿no? Tienes que educarlos...

S14: Pero una vez cuando ya están educados, ya es para descansar

E: ¿Vuestros padres descansan con vosotros ya?

S14: Descansan.

E: El otro día me decía vuestra madre que ella es muy dura [con vosotros].

S14: Es que nos enseña todo. Tiene que ser dura porque sino...cada madre tiene que ser dura porque sino los marroquíes ves como están.. igual podríamos ser, igual.

Quan un infant fa el que s'espera d'ell, ajuda els pares a servir als invitats. El reconeixement públic és immediat i quan fa alguna cosa que no està bé també. Evidentment la forma concreta de transmetre el missatge i els patrons relacionals varien en funció de cada context familiar, però hi ha un patró de reforç del bon comportament que es manté i que trobem en altres espais relacionals (per exemple quan se'ls reconeix en actes públics per haver obtingut una determinada titulació). El comportament de cada membre de la família condiciona l'honor del conjunt del sistema familiar, mantenir l'izzat familiar i evitar el *sharm* (vergonya), evitar « perdre el nas » o que « et tallin el nas » és una responsabilitat de tots.

S49: Qué va. Qué va. Mira a mí me dice mi padre. Para estudiar podéis estudiar lo que queráis, podéis hacer lo que os dé la gana, pero hacerlo sin que se sepa. Cómo te digo: llevar ropa pequeña, mirar esto, esto, en mi país se dice que la nariz es muy importante.

E: Si, sí, salvar la nariz, ¿no?

S80: Salvar la nariz. La nariz, ¡eso!

S49: Y que no te y que no te abran al vientre.

S80: Si. “haced lo que queráis pero siempre...”

S49: Salvad la nariz.

S80: Salvar la nariz. Sin la nariz no se puede hacer nada.

S49: Claro, se puede hacer, siempre y cuando los demás no lo sepan y no pierdas el honor de la familia.

S80: Si, en mi país el honor lo es todo, es todo, todo, hay que salvarlo cueste lo que cueste.

E: ¿Esto se lo dicen los padres a los hijos?

S49: También. Sí, dicen “si queréis estudiar, vale, pero no nos echéis tierra, arena en nuestro honor”. Nuestro honor es importante. Y el honor importa una persona hace y porque lo hace, y ya está. No, en mi país hay que mirarlo. Así solo. Hay que pensar una cosa, si hago esto a lo mejor se enfadan,... no sé, no sé qué pasará. A mí me dicen esto.

E: Pero lo que pasa aquí, ¿puede cuestionar el honor de las familias en Pakistán también?, por ejemplo si una chica, por ejemplo tú, haces algo que no está bien, ¿no?, y....aquí hay mucha gente por ejemplo de [nombre del pueblo] ¿no?

S80: Si.

E: Imaginemos que alguien cuenta algo en Pakistán, ¿no?

S80: Si.

E: ¿Esto puede pasar?

S80: ¡Uy, sí, sí claro!

E: ¿O sea la gente se cuenta cosas? ¿En Pakistán saben cómo vivís aquí?

S80: Mira, tú imagínate, es que a mí me ha pasado. Yo llevo pantalón. “ay la hija de tal lleva pantalón”. Y es así, la cosa es así, yo en Pakistán, [...] por ejemplo yo le digo yo le cuento toda, toda mi vida a X, yo confío en ella, ella le cuenta a otra chica, sabes a X le ha pasado esto, sabes a X le ha pasado esto, ah sí, va creciendo la palabra, creciendo, creciendo, así, todo, todo...

E: O sea, que esto de aquí se va a [Nombre del pueblo]

S80: Sí

E: Pero ¿cómo llega, a través del teléfono, de Internet?

S80: Ah, sí, ella me dice te voy a decir una cosa, pero no le digas nada a nadie, a nadie.

S49: Y yo tengo una amiga, muy amiga, mi mejor amiga le digo [...], te voy a decir una cosa pero no digas nada, te lo digo porque eres mi mejor amiga. Si, así, bueno, yo le cuento a ella, [ella se lo] dice a su padre o madre, mamá, “sabes que hay una chica que le pasa esto” y su madre se lo cuenta a su amiga otra si, y a la otra, a la otra y así. Y a lo mejor están llamando a Pakistán, “¿pasa algo?” “¿ha pasado algo?” dicen “ah, sí”. Ha pasado. Hay una chica así, así, que es de tal pueblo, de tal sitio, y ha pasado esto y así”.

Un dels comportaments que més qüestiona l'honor de les famílies és el qüestionament de l'honor de les noies sobretot quan no estan casades. És per això que els pares prenen especial cura del seu comportament. Aquestes intervencions no estan lliures de contradiccions. Els pares prefereixen viure a prop de l'entramat comunitari perquè « la comunitat » esdevé una mena d'extensió de la família que « vetlla » pel bon comportament dels fills. Però alhora l'equilibri entre el que està permès i el que no està permès a l'interior de l'entramat comunitari varia en funció de les famílies i, així, mentre que tots els pares agrairien que altres persones que viuen al barri estiguin pendents del seu comportament quan aquests anessin amb males companyies, en altres casos el control comunitari els molesta. És el cas per exemple d'algunes famílies que volen que les seves filles estudiïn fins a una determinada edat i són objecte de crítica per part de famílies de l'entorn que acaben d'arribar i que no veuen amb bons ulls que una noia no casada pugui assistir a una aula amb altres nois. En alguns casos, el control excessiu per part de persones de l'entorn pot portar a algunes famílies a sortir dels barris en els quals conviuen amb coètnics i residir en altres contextos locals.

II.6.2.3 Les fronteres de gènere

Al Pakistan, les relacions entre gèneres es veuen fortament regulades pel seguiment de les regles del *purdah*. Com veiem abans l'honor de les famílies es gestiona a través del comportament de les noies, especialment de les noies no casades. A partir de l'adolescència s'espera que les noies evitin el contacte amb nois que no formin part del seu entramat familiar més immediat. Aquestes restriccions varien molt en funció de la casta, l'estatus social i el context relacional i estan al servei del control de la sexualitat i del manteniment de la virginitat de la noia fins al matrimoni. Les restriccions a les quals s'han d'acollir nois i noies no són les mateixes. Mentre que a partir de l'adolescència de les noies s'esperarà que vesteixin amb modèstia, cobreixin el seu cos amb el *shalwar-kamise* i el *duppata* i que limitin aquelles circulacions per l'espai públic que puguin posar-les en una situació indecorosa i qüestionar l'honor familiar, els nois podran circular lliurement per l'espai públic i no tindran massa restriccions en la gestió dels seus cossos. Com es reconstrueixen les relacions entre gèneres una vegada a Barcelona ? Com es redefeixen els límits del comportament dels nois i les noies i com es negocien en el marc de les famílies ?

Les idees sobre les relacions entre gèneres, la sexualitat i les formes d'aliança, una vegada a la societat d'acollida, s'adapten al context. La incorporació progressiva de les dones al mercat de treball, la convivència entre gèneres a les escoles més enllà de l'adolescència, els qüestionaments mateixos dels fills sobre determinats preceptes, fa que les relacions entre gèneres es reajustin i es negociïn de forma permanent. En funció de les relacions que es donin a l'interior d'una determinada família, del moment d'arribada, de les circulacions entre Barcelona i el Pakistan i de les trajectòries concretes que hagin viscut a l'interior de la societat catalana mateixa les experiències a l'interior d'un mateix context familiar poden ser molt diverses tant entre fills i filles com entre els fills i entre les filles. Així mentre un germà pot posposar el seu matrimoni per continuar estudiant, l'altre es pot casar amb una cosina del Pakistan als 18 anys i el mateix succeeix amb les noies. A més a més, les actituds dels pares respecte al futur dels fills també es transformen en funció de la forma concreta que adopti el procés d'assentament, de la temporalitat migratòria a la societat d'acollida, del nivell en què tinguin altres parents o persones del mateix context local d'origen a la societat d'assentament, del nivell en què es mantinguin les connexions amb el Pakistan i de les seves circulacions entre un país i l'altre i del ritme del seu propi procés d'aculturació i de la relació del mateix amb el dels seus fills.

La sociabilitat de les adolescents

Al Pakistan, les noies, a partir de l'adolescència, quan no estan a l'escola, passen la majoria del temps a l'interior de la pròpia llar ajudant les mares amb la cuina, la cura dels germans o visitant altres famílies.

Les mateixes adolescents saben que una part important de l'honor de les seves famílies es gestiona a través del seu comportament. Si una noia és vista en una situació valorada com a indecorosa per altres coètnics –parlant amb algun desconegut pel carrer, vestint amb roba considerada inapropiada- pot ser objecte de crítica. És precisament el temor al comentari o a la crítica que es pugui formular des de l'entorn que fa que els pares estiguin especialment pendents del comportament de les filles. I que, fins i tot, en determinades ocasions s'aliïn amb elles de forma estratègica per poder-les evitar.

Les crítiques poden venir d'homes de l'entorn que poden fer algun comentari sobre elles a algun familiar però també i sobretot d'altres dones. « Los peores enemigos de las mujeres no son los hombres son las otras mujeres ». Efectivament, durant les trobades rituals per celebrar algun esdeveniment del cicle vital o en les simples visites interdomèstiques que entre les dones són molt habituals « es valora » el comportament de les altres dones de l'entorn.

Aquesta por a la crítica i l'evitació de les situacions que podrien ser potencialment dubtoses fa que les relacions amb els nois pakistanesos més enllà del context escolar siguin poc freqüents. I que quan es donin siguin « en secret » o supervisades per persones adultes de l'entorn. Davant aquest fet, sovint són les noies de la seva edat les més contundents : « Els pares haurien d'haver-la vigilat més », « Clar ! si viuen lluny de la comunitat, aquestes coses poden passar ». En el discurs de les noies com en el de molts adults, la comunitat s'institueix com a garant de l'ordre. Però al mateix temps, la família d'una de les noies presents a la conversa

s'està plantejant sortir del barri precisament per evitar les crítiques perquè ella continua estudiant. La comunitat assegura suport i protecció però al mateix temps quan el control comunitari restringeix les possibilitats d'acció d'algun membre de la família, les famílies actuen de forma estratègica, en ocasions sortint dels barris en els quals resideixen. La comunitat és un entramat relacional « amb moltes cantonades » i s'ha de saber transitar. Les famílies hi construeixen relacions de geometria variable.

L'honor de les famílies circula també per l'espai transnacional. A més el fet que el Raval encara sigui un nòdul en formació al qual continuen arribant famílies, fa que sovint convisquin en un mateix espai local persones amb diferents temporalitats migratòries, diferents processos d'assentament.

Hi ha noies que continuen estudiant més enllà de l'educació obligatòria i malgrat que els pares temen les situacions que “es poden donar” al estar escolaritzats nois i noies junts, al mateix temps valoren les trajectòries educatives de les seves filles. L'educació de les filles també contribueix a l'izzat familiar. La formació és un recurs que augmenta l'estatus de la família i que intervé en la concertació dels casaments. La formació permet l'accés a treballs considerats respectables –mestra, infermera, metgessa-. La formació, a més, li permetrà contribuir als ingressos del seu propi context familiar i assolir un grau d'autonomia superior. Mentre estan estudiant aquestes noies han d'intentar evitar qualsevol situació que pugui qüestionar l'honor de la família. Les decisions sobre la continuïtat de les trajectòries educatives de les filles es prenen a l'interior de la família i per tant depenen de la configuració familiar concreta a la societat d'acollida –del nombre de membres que la compongui, del nombre de fills i del nombre de filles-, de la personalitat i de les relacions entre els diferents membres que les componen, de si hi ha altres nuclis de la família extensa en el context més immediat. Sovint, la decisió de continuar els estudis és una decisió negociada amb els pares i que implica decisions respecte al matrimoni. En ocasions, les famílies retarden els casaments perquè les filles puguin estudiar, en altres casos es casen i després continuen estudiant.

Un dels subjectes que va participar de la recerca ens explicava que tots els seus germans estaven escolaritzats amb ell a la mateixa escola pública del barri excepte la seva germana que quan va ser adolescent la van escolaritzar en una escola concertada del barri. El motiu era perquè no hi havia tants nois pakistanesos i per tant no corria tant risc de veure qüestionat el seu honor.

Fins fa poc a certs contextos rurals del Panjab es considerava que a través de l'educació les noies accedirien a una sèrie de coneixements que no resultarien pertinents ni necessaris. Avui, això ha canviat, sobretot als contextos urbans, però també a molts contextos rurals. Els pares volen que les seves filles estudiïn, sobretot en aquells contextos familiars en els quals els pares mateixos tenen una trajectòria educativa i/o professional feta i especialment en aquells contextos en els quals les mares hagin estudiat. Les famílies amb una història migratòria al darrere, amb parents instal·lats en altres contextos nacionals i amb fills i filles que han estudiat, en general seran més favorables a distanciar-se dels preceptes més restrictius. Els contextos locals d'origen també es veuen transformats per les remeses simbòliques i socials. Malgrat tot aquesta visió tradicional sobre la formació acadèmica de les nenes també està present en algunes

famílies residents a Barcelona, al dir d'algunes de les persones entrevistades, sobretot en aquelles famílies que provenen de contextos locals poc transformats per les remeses econòmiques, simbòliques i socials de migracions prèvies, que provenen de contextos familiars en si mateixos poc transnacionalitzats i en els quals els progenitors no han estat escolaritzats. En aquestes famílies es tem que el fet que les nenes tinguin formació les pugui dotar d'un major grau d'autonomia respecte al propi context familiar, distanciar-les dels preceptes marcats pels pares i que una vegada casades no acceptin els preceptes del nou context familiar. Malgrat tot, la majoria de les famílies saben que tant al Pakistan com a les societats de destinació el fet de tenir un bagatge educatiu sòlid és un instrument privilegiat que promourà la mobilitat del conjunt del context familiar. Si les filles tenen una millor educació les dotarà a elles i al conjunt de la seva família de més valor i permetrà que en la concertació del matrimoni es negociï amb més garanties.

La sociabilitat dels adolescents

El manteniment de l'*izzat* i el paper de les noies en el seu manteniment fa que el comportament esperat i permès fora del context familiar –l'escola, amb el grup d'iguals- de nois i noies sigui diferent. Els pares, en general, no es mostren preocupats pel comportament dels seus fills més enllà del fet que respectin les regles bàsiques de comportament dins del context familiar–manteniment de la solidaritat familiar, respecte als adults, etc.-. Aquests tenen menys responsabilitats que les noies a l'hora de recolzar els seus pares en les tasques domèstiques, sobretot, si tenen una germana més gran. Si tenen un negoci poden ajudar el pare o els altres familiars que hi treballin. Però fora de la llar s'exerceix molt menys control sobre el seu comportament. Quan surten de l'escola poden anar a la mesquita, a aprendre urdú, a jugar a criquet a Reina Amàlia o a « Tres Chimeneas » amb altres nois pakistanesos o simplement donar voltes pels carrers amb els seus amics. I també juntament amb els seus pares assumeixen la responsabilitat d'estar pendents del comportament de les seves germanes. No és infreqüent que entre els amics es facin comentaris sobre el comportament i la respectabilitat de les germanes i les dones de les altres famílies. I com que el comportament de les noies afecta l'honor de tota la família, ells juntament amb els seus pares són els garants del manteniment de la família en el seu conjunt. Quan algú ha insultat alguna germana o la mare les baralles apareixen com una forma de restituir l'equilibri i defensar l'honor.

E: ¿Cuantos pakistaníes hay en tu escuela?

S14: Con las chicas somos casi 30 por ahí.

E: ¿Os conocéis todos?

S14: Con las chicas no porque no nos permiten hablar con las chicas en nuestra cultura.

E: No podéis hablar con las chicas...

S14: Bueno de trabajar si, pero más cosas no.

E: Y qué pensáis de esto. Porque estáis con otras chicas españolas supongo. Podéis estar con las españolas.

S14: Tampoco. Buenos en gimnasia jugamos con las chicas porque la

profesora dice tenéis que jugar.

S13: Y en música...con este chico tienes que bailar, con éste, con éste...

E: ¿Y tú qué dices?

S13: Igual, que no, que no quiero.

E: ¿Y qué dice la profesora?

S13: Que tenemos que hacerlo

Però mentre que les germanes pròpies han de ser respectades, les altres noies ja és una altra qüestió. No és infreqüent que les noies o fins i tot les dones casades se sentin incomodes quan passen pel carrer i se senten observades pels nois que treballen als comerços o que simplement estan xerrant a la vorera. No és infreqüent que aquesta doble moral generi conflictes i que sovint estigui a la base de l'evitació de determinats carrers en els quals hi ha molts pakistanesos « assentats ». Donat que l'honor de la família es veu regulat per la informació que circula sobre el comportament de les noies a través de la pròpia comunitat, la principal preocupació dels pares és sobretot que evitin la relació amb altres nois pakistanesos que poden parlar d'elles. Els nois no pakistanesos « són diferents », com que tenen tota la llibertat no miren de forma insistent i per tant no qüestionen l'honor familiar. A més, com que el més nociu per l'honor de la família és que la informació circuli, si és un noi no pakistanès o que no tingui relacions amb altres pakistanesos difícilment podrà fer circular la informació.

En el cas dels nois, les relacions amb altres noies abans del casament no acostumen a ser censurades. En aquests casos, s'argumenta que les noies amb les quals es relacionen són espanyoles o d'altres orígens i no comparteixen els valors que regulen la relació entre sexes i que per tant no hi ha res d'il·legítim. D'una banda, els nois poden continuar respectant els valors morals que regulen la relació entre sexes amb les noies que es regeixin per aquestes mateixes regles i no respectar-les amb les noies que tampoc les respectin. D'aquestes relacions, independentment que el conjunt de la família i les persones de l'entorn coneguin la seva existència se'n parla poques vegades i només són un motiu de preocupació per als pares si interfereixen en la concertació del casament.

En el cas dels nois les seves trajectòries educatives no són negociades en base a manteniment de la respectabilitat. La crítica per part de membres de la comunitat pot implicar comentaris tant respecte als nois com respecte a les noies, però al gaudir de més marge de moviment, tant en les seves circulacions per l'espai públic com en l'establiment de relacions premaritals, els constrenyiments i les crítiques també es veuen reduïdes.

II.6.2.4 Les fronteres de l'etnicitat

Una vegada es troben a la nova societat, tant els pares com els fills, es veuen confrontats a noves formes de vida i nous patrons lingüístics. L'aculturació pot ser definida com el procés de canvi que es dona quan individus que s'han construït com a subjectes en societats que es caracteritzen per tenir patrons culturals diversos entren en contacte. Des de l'assimilacionisme clàssic, l'aculturació s'havia plantejat sovint com un procés substractiu que consistia en la substitució progressiva dels patrons culturals d'origen pels patrons culturals del context

d'incorporació. Aquest procés no només es considerava desitjable, sinó que és plantejava com a necessari per incorporar-se a la nova societat, no només en la seva dimensió cultural, sinó econòmica i política. La temporalitat migratòria, el grau de coneixement de la llengua del nou context es consideraven variables que afavorien per elles mateixes la integració a la nova societat. Més recentment, diferents recerques han mostrat que la temporalitat migratòria per si mateixa no assegura la incorporació a les classes mitjanes de la nova societat, més aviat succeeix a la inversa, quan més temps d'estada a la societat d'acollida pitjors pronòstics¹¹⁷. En funció dels recursos de què disposi la primera generació d'immigrants i les barreres a les quals es vegin confrontats, en funció del bagatge socioeconòmic i cultural dels immigrants mateixos – edat, sexe, classe social, formació- i de les característiques concretes del context d'incorporació el procés d'incorporació de les segones generacions cobrarà una o una altra forma i en funció d'això la temporalitat migratòria comportarà o no un major nivell d'integració. Quan la incorporació a la nova societat es dona a través de contextos de la societat d'acollida precaritzats i els immigrants no disposen del capital econòmic per a desplaçar-se a altres contextos locals, el capital cultural i social poden instituir-se en dos instruments importants per a protegir-los d'incorporar-se o incorporar pautes culturals de la societat d'acollida dels seus segments més precaritzats que poden portar a viure processos de mobilitat social descendent o de caiguda social. En aquests contextos, el manteniment de determinades pràctiques culturals pot alentir el procés d'incorporació de determinats patrons culturals del context del qual s'ha passat a formar part i afavorir processos de mobilitat ascendent. Aquest patró d'aculturació sense assimilació¹¹⁸ o d'aculturació selectiva¹¹⁹ es defineix com un patró d'aculturació additiu que consisteix en el manteniment de determinats elements de la cultura d'origen i la incorporació selectiva de determinats elements de la cultura del context d'incorporació. Aquest és el patró dominant en el context en el que hem treballat. Malgrat tot no és l'únic patró.

En funció del moment d'arribada, de la caracterització dels contextos que els acullen, de les barreres econòmiques i culturals que afrontin i dels recursos individuals i col·lectius dels que disposin per a fer-hi front, els immigrants poden veure's confrontats a realitats molt diverses que, per extensió, condicionaran el seu procés d'incorporació a la societat i el de la generació postmigratòria. En funció de la forma que adopti aquest procés, en el futur veure'm (o ja estem veient) immigrants que veuran com els seus fills viuen una transició progressiva a la societat dominant, incorporaran i reconeixeran com a propis els principis que la dirigeixen i viuran la seva etnicitat com una opció personal, en la mateixa línia que les migracions precedents; immigrants que veuran com els seus fills s'incorporen als segments més precaritzats de la societat d'acollida, reproduint el model clàssic però en el sentit invers i viuran la seva etnicitat com una imposició externa que una vegada interioritzada es tornarà en contra de la societat mateixa que l'ha construït; i immigrants que donaran continuïtat a certs patrons culturals

¹¹⁷ Suárez-Orozco, C. & Suárez-Orozco, M. M., *Trans-formations. Migration, family life, and achievement motivation among latino adolescents*, op. cit.

¹¹⁸ Gibson, M. A. (1988) *Accommodation without assimilation. Sikh immigrants in an american high school*, op. cit.

¹¹⁹ Portes, A., Zhou, M. "The new second generation: Segmented assimilation and its variants", op. cit.

d'origen per protegir-se i protegir als seus fills de les dificultats que existeixen en certs segments de la societat d'acollida estimulants una estratègia en la línia del que Margaret Gibson va anomenar *Acomodació sense assimilació*, fent de l'etnicitat una "força" que els permetrà créixer socialment i econòmicament a través de xarxes comunitàries en el marc dels seus propis col·lectius d'origen.

CONCLUSIONS

En aquest treball hem analitzat l'experiència d'incorporació del col·lectiu pakistanès a un barri molt concret de la ciutat, el Raval. Hem analitzat com la història migratòria del país, l'existència d'un espai transnacional global i la transnacionalització dels contextos locals d'origen d'aquests immigrants condicionen les formes de circular fins arribar a la ciutat i incorporar-s'hi. Hem vist com les xarxes transnacionals a les quals estan connectats no poden ser plantejades de forma exclusiva en termes bilocals o binacionals sinó i sobretot multinacional. Hem vist com aquestes xarxes condicionen el procés d'assentament a la nova societat, a través de les cadenes migratòries o facilitant relacions que els connecten amb Barcelona ciutat i més concretament amb el barri del Raval. Aquestes connexions inicials amb el barri i la ciutat es continuen expandint una vegada assentats a la nova societat. El procés d'incorporació dels immigrants pakistanesos a la ciutat s'ha recolzat en xarxes de solidaritat i reciprocitat domèstica i interdomèstica que progressivament s'han anat institucionalitzant. Aquesta xarxa de relacions "locals" és alhora promotora de noves connexions transnacionals. Aquestes formes de connectivitat locals i globals no es poden entendre al marge de la història migratòria del país i l'estructura de la família pakistanesa, però tampoc al marge de les característiques concretes del context d'incorporació.

Patrons migratoris i contextos d'incorporació

Els primers immigrants pakistanesos varen arribar a Barcelona a mitjans de la dècada dels 70. Molts d'ells provenien de contextos locals i familiars amb una forta tradició migratòria, contextos locals que s'havien vist transformats per les remeses econòmiques, socials i culturals de les migracions que s'havien vingut succeint durant tota la segona meitat del segle XX. Els capitals amb els quals arribaven a Barcelona, per tant, s'havien construït tant a través de relacions establertes amb actors i institucions a Pakistan com a través de les relacions que mantenien amb els familiars o amics que residien en altres nòduls diaspòrics. Una vegada a la nova societat, s'incorporaren a ella mantenint les relacions amb Pakistan i altres nòduls diaspòrics amb els quals estaven connectats. A través d'aquestes connexions circulaven diferents tipus de capitals que recolzaven el procés d'incorporació dels membres del col·lectiu a la societat catalana i per extensió transformaven el context al qual s'estaven incorporant.

Els immigrants pakistanesos, com la resta de col·lectius d'immigrants, varen arribar a la societat catalana buscant un millor futur per a les seves famílies i els seus fills. Una vegada assentats a la societat d'acollida sovint s'adonen que és alhora un espai d'oportunitats i un espai ple de barreres que dificulten el procés d'assentament. La polarització social creixent a l'interior de la societat catalana entre llocs de treball altament qualificats i ben retribuïts i un mercat de treball cada vegada més precaritzat, la incidència de l'atur, els baixos salaris, el manteniment d'una economia submergida, la "insuficiència" de l'estat del benestar, les dificultats de les

institucions a certs contextos d'incorporació... Confrontats a aquest context local, els immigrants pakistanesos s'han recolzat en les xarxes relacionals i artefactes culturals del propi col·lectiu per incorporar-se al context local.

El Raval es va convertir en un espai social “bo” per incorporar-se a la ciutat per la possibilitat d'accedir a habitatge a baix preu i la possibilitat de regenerar el mercat de petits comerços tancat en els darrers anys. Les xarxes de solidaritat a l'interior del col·lectiu, l'establiment de sistemes de crèdit rotatiu com el *kameti* i els préstecs sense interès, tant a través de la xarxa relacional local com de la xarxa relacional transnacional, van permetre que molts immigrants pakistanesos poguessin invertir en la creació de petits comerços i en l'adquisició d'habitatges en un mercat immobiliari en creixement. L'arribada dels immigrants va coincidir amb un procés de caiguda progressiva del barri i el seu assentament amb el seu ressorgiment – inversions urbanístiques, arribades de classes mitjanes, la intervenció mateixa dels col·lectius d'immigrants sobre l'espai urbà. Avui al barri hi conviuen classes populars fortament minoritzades, minories sorgides de les noves migracions i classes mitjanes acomodades. Aquesta mixticitat social particular juntament amb el desenvolupament progressiu de l'entramat comunitari, ha fet que avui hi hagi immigrants que escenifiquin la seva mobilitat social sense sortir del barri.

L'entramat comunitari

Confrontats a aquest context la construcció i el manteniment de xarxes de solidaritat i de reciprocitat a l'interior del propi col·lectiu es va convertir en un instrument per facilitar la incorporació d'immigrants adults i posteriorment de les seves dones i dels seus fills.

A diferència dels processos d'incorporació que molts dels seus familiars varen viure a altres societats europees on hi havia una forta presència d'altres coètnics, molts dels immigrants que resideixen avui a Catalunya es van incorporar a la societat catalana al marge d'aquests entramats relacionals més institucionalitzats. Es varen recolzar en xarxes relacionals menys institucionalitzades i van convertir-se en els promotors de l'entramat comunitari que veiem avui. Utilitzant l'etnicitat com a base per a construir xarxes de solidaritat que progressivament s'han anat complexificant: xarxes familiars i d'amics, institucions cíviques, culturals i religioses,... impliquen els subjectes que participen d'elles en entramats relacionals pels quals circulen diferents capitals que s'institueixen en una font de suport, però també de control. Xarxes que alenteixen el procés d'aculturació a la nova societat, xarxes que garanteixen solidaritat en moments puntuals i eviten o intenten evitar la incorporació de determinats elements de la societat d'acollida que podrien contribuir en negatiu al seu procés de mobilitat social ascendent. Aquestes institucions s'han anat creant i ajustant a les necessitats del col·lectiu en el seu propi procés d'assentament. La seva evolució i els objectius concrets que es plantejaren a cada moment són el reflex d'aquesta història. Aquestes xarxes varen recolzar el procés d'incorporació de les primeres generacions i estan recolzant el procés d'incorporació dels seus fills mantenint determinats elements de la cultura d'origen –el respecte als adults i a les jerarquies,...-que afavoreixen l'adaptació a les institucions de la societat de la qual formen part.

Aquestes xarxes es regeixen per objectius comuns: mantenir les connexions entre familiars, amics i diferents actors responsables d'institucions; mantenir determinats elements de la cultura d'origen –respecte a jerarquies, respecte a adults, xarxes de solidaritat- que afavoreixen la mobilitat ascendent. El manteniment de la relació entre els diferents entramats relacionals s'institueix en una font de suport de la pròpia socialització a l'interior del context familiar. « La comunitat » és un espai de suport, però també de construcció d'identitat. S'institueix en un espai que existeix entre el context familiar i les institucions i sovint supleix els buits que poden emergir del declinar de les institucions en els contextos que habiten. L'entramat comunitari també s'institueix com un espai d'aixopluc quan les coses no van bé. Quan un és objecte de confrontacions racistes per part dels companys de l'escola i li diuen “ *paki* vete a tu país”..sempre se'n pot anar a Reina Amàlia a jugar a criquet amb els *més grans* i sentir-se protegit. L'entramat comercial i el fet que molts pakistanesos regentin comerços al barri també s'institueix en un motiu d'orgull. La implicació en aquests entramats de suports i diferents formes de control social s'acaba instituint en un instrument al servei de la mobilitat. D'una banda, el control social, « sempre hi ha algú que et pot veure » fa que s'intenti seguir la lògica d'integrar el millor de per-tot, mantenint els elements valorats a l'interior de la comunitat, però també els elements positius de la societat d'acollida i evitar els comportaments més nocius – consum d'alcohol, drogues,...- de l'entorn.

Un dels entramats de base d'aquest entramat comunitari, de fet, el més important, és el context familiar.

La família pakistanesa

La família pakistanesa és una institució cabdal en totes les fases del procés migratori, també en el procés d'incorporació a la nova societat. Una vegada són a Barcelona, les famílies pakistaneses recuperen molts dels principis que les regulaven a Pakistan i els adapten al nou context social. Hem analitzat els seus grans eixos vertebradors -el seu formar part de grups de descendència patrilineal anomenats *zats*, el paper de la *biraderi* o família extensa i les pròpies característiques del funcionament familiar –la importància de l'*izzat*, les aliances matrimonials endogàmiques,...- i els canvis que es produeixen com a conseqüència de la seva adaptació a la nova societat. Com hem vist les xarxes de solidaritat no només emergeixen a l'interior de la família assentada a Barcelona sinó a través de les connexions transnacionals amb altres societats en les quals tenen parents assentats. Finalment hem vist com els valors i les normes de comportament que es transmeten a través de les xarxes de parents –respecte als adults i a les jerarquies, etc.- afavoreixen l'adaptació dels seus fills a les institucions de la societat d'acollida en particular al context escolar. El fet que les famílies resideixin en un context amb una forta presència d'altres famílies pakistaneses fa que les intervencions que es realitzen des del context familiar es vegin recolzades per elles i per la resta de les institucions que configuren « la comunitat ». Els adolescents d'origen pakistanès, com qualsevol adolescent de la societat catalana, no només es veuen influïts pel que passa a les seves llars. El grup d'iguals, els mitjans de comunicació,... i, en definitiva, tots els encaixos més híbrids dels quals participen

s'institueixen en una part molt important de la seva experiència. El que els diferencia dels seus companys és que es distancien de les opcions que sacralitzen de forma exclusiva l'individu i conjuguen tant elements de l'individualisme que presideix les relacions del seu entorn com elements del col·lectivisme de l'entramat comunitari. Sovint construint moviments estratègics entre tots dos.

Un dels espais de socialització on s'exemplifica aquesta conjunció d'individualisme i col·lectivisme i els encaixos híbrids és el context escolar.

El context escolar

Les dinàmiques socials que afecten el barri impregnen de forma selectiva el context escolar. Les escoles del barri en les quals hem treballat no escolaritzen per igual tots els segments de població que conviuen al mateix espai urbà. En aquestes escoles, l'alumnat pakistanès està escolaritzat amb classes populars llargament assentades al barri i amb alumnat que emergeix de les noves migracions. En aquestes escoles el manteniment de la “matrícula viva”, és a dir el manteniment del període de matriculació obert durant tot l'any provoca que durant tot l'any estigui arribant nou alumnat.

Els fills i filles d'immigrants pakistanesos són estimulats per les seves famílies i altres institucions de l'entramat comunitari a obtenir un bon rendiment acadèmic per a millorar.... De forma més indirecta el manteniment dels patrons de solidaritat familiar que es donen als infants promouen el respecte a les jerarquies i als adults de l'entorn. Tot plegat juntament amb les experiències d'escolarització a Pakistan –si les han viscut- s'acaba instituint en una base indirecta que contribueix a l'establiment d'una bona relació amb la institució escolar.

Un procés d'aculturació selectiva

Un dels elements que es manté constant a tots els entramats relacionals que hem analitzat és l'esforç per part dels pares i els actors de les institucions perquè les segones generacions mantinguin determinats elements de la cultura d'origen i incorporin el millor del context d'incorporació. En aquest esforç no totes les famílies ni els subjectes que les componen segueixen les mateixes trajectòries. Depèn del seu bagatge socioeconòmic i cultural i del context al qual s'incorporin. Hi ha famílies que s'incorporen a les classes mitjanes de la societat d'acollida i viuen processos d'aculturació consonant amb els dels seus fills. Aquestes famílies, que no hem inclòs en aquest estudi per no residir en el context en el qual hem treballat, en alguns casos escolaritzen els seus fills a escoles que els connecten directament amb un espai globalitzat <<per alt>>.

Per a aquestes famílies, riques en capitals econòmics, simbòlics i socials les institucions de l'entramat comunitari, són un espai de relació més, que reforça i enriqueix al subjecte. Però, per a les famílies que estan en contacte amb problemàtiques socials serioses, la família i les institucions de l'entramat comunitari s'institueixen en una plataforma de suport que conté, posa límits, controla i, tal com deia un dels nostres interlocutors, «ajuda a portar-se bé» i, per

extensió, contribueix al fet que els subjectes implicats en aquestes xarxes puguin viure processos de mobilitat social ascendent o com a mínim evitar la caiguda social dels seus fills.

Finalment, hi ha famílies que en contacte amb contextos urbans molt precaritzats veuen com els seus fills s'impliquen amb grups de joves, comencen a consumir drogues i deixen de respectar els seus pares i la resta dels adults. És el cas del noi *agitanat* del qual parlàvem quan descrivíem la situació de Sant Roc. En aquests casos, simplement s'aculturen seguint les pautes d'altres adolescents de l'entorn, es distancien de les famílies i dels preceptes de la resta d'institucions de l'entramat comunitari i « van pel seu compte » o « a la seva » i com a conseqüència de tot plegat es distancien del propi entramat comunitari que estem analitzant i es nodreixen de comunitats alternatives i, en alguns casos, acaben essent rebutjats pel propi entramat comunitari i per la societat com un tot.

Si els subjectes que componen el col·lectiu seguiran un patró d'incorporació progressiva a les classes mitjanes tal i com preveia el model de l'assimilacionisme clàssic o donaran continuïtat al patró d'incorporació mediatitzat per l'entramat comunitari i processos d'aculturació selectiva, encara està per veure.

En una sociedad no todo es bueno. Hay cosas buenas y hay cosas malas. Entonces lo que tenemos que hacer es que nuestros hijos aprendan las cosas buenas y no las cosas malas. Que aprendan las cosas buenas de Cataluña y de Pakistán y que no aprendan las cosas malas ni de Cataluña ni de Pakistán. Hay cosas buenas y malas en todos lados.

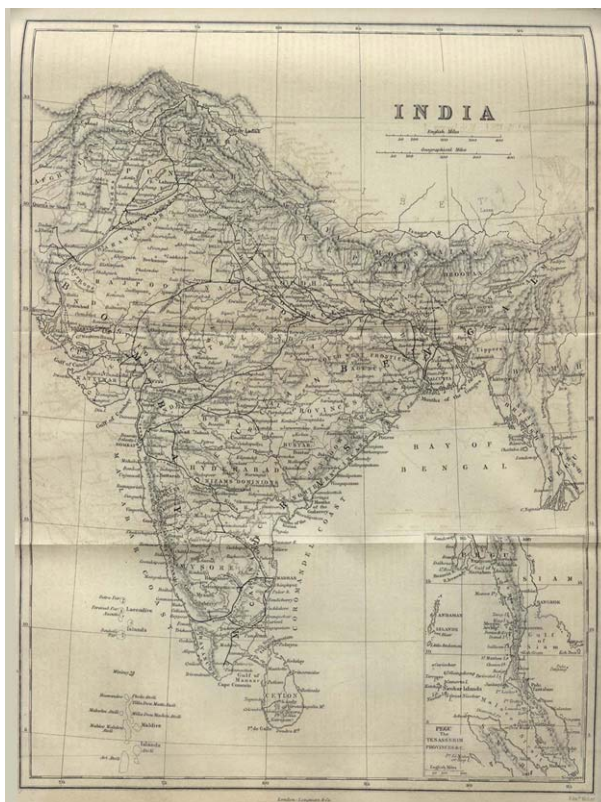
ANNEXOS

1. PAKISTAN, LA CONSTRUCCIÓ INACABADA D'UNA COMUNITAT IMAGINADA¹²⁰

1.1 Una comunitat imaginada pels musulmans “minoritaris” del Raj

Pakistan neix de la partició de l'Índia colonial en dos estats independents -Índia i Pakistan- el 14 d'agost de 1947. Malgrat ser un Estat de creació recent la seva gestació té una llarga història. A finals del segle XIX, els musulmans minoritaris del Raj varen organitzar-se per defensar el seu poder en l'administració en front de la majoria hindú. Aquesta confrontació inicial, protagonitzada pels musulmans que residien en les províncies del Raj de majoria hindú per a defensar els seus interessos, progressivament es va anar definint com una confrontació “comunitària” en base a l'adscripció religiosa i va desembocar en la creació de dos Estats independents.

A finals del segle XIX, el govern colonial introdueix una sèrie de canvis legislatius – la democratització de les institucions (1882, 1909), l'equiparació com a llengües oficials del hindi i l'urdu (1899)- que redefeixen l'equilibri de forces en l'accés al poder per a hindús i musulmans. Aquests canvis van afectar al conjunt de les províncies del Raj, però va ser a la regió de les Províncies Unides (l'actual Uttar Pradesh)¹²¹ i, en particular, a la ciutat d'Aligarh on aquests canvis van generar un moviment social més important. Al 1860 Sayyid Ahmad Khan, descendent d'una família de l'elit mongola, recolzant-se en un informe¹²² que assenyalava la pèrdua progressiva de privilegis dels musulmans a Bengala

¹²⁰ Per construir aquest apartat s'han consultat els següents textos: Jaffrelot, C., *Le Pakistan*, Paris, Fayard, 2000; Jaffrelot, C., *Le Pakistan, carrefour de tensions régionales*, Paris, Éditions Complexe, 1999; Talbot, I., *Pakistan. A modern history*, London, Hurst & Company, 1999.

¹²¹ Al 1886 els musulmans d'aquestes províncies representaven el 13,4% de la població i ocupaven el 45% dels llocs de treball de l'administració i la democratització de les institucions suposava la pèrdua dels privilegis que havien ostentat fins llavors en base a la seva herència respecte a les antigues elits mongoles.

¹²² Al 1871 l'informe Hunter assenyalava que després de l'arribada dels britànics, els musulmans del Raj han perdut el monopoli que tenien sobre l'administració i el control de la terra, i ocupen una situació cada vegada més minoritzada.

(actual Bangla Desh) va iniciar un moviment de transformació de la situació de la comunitat musulmana a través de la formació d'elits que poguessin defensar els seus interessos. Al 1863 crea la *Societat Científica d'Aligarh* i al 1869, després d'un viatge a Anglaterra en el que coneixerà Oxford i Cambridge, crea la *MAO (Muhammedan Angloriental College)* segons el model d'aquestes universitats amb el recolzament dels propis britànics. L'escola d'Aligarh es convertirà en l'espai de formació de les noves elits musulmanes i assentarà les bases d'un moviment comunitari que s'anirà polititzant progressivament, primer a través de la creació de la *Muhammedan Educational Conference* i posteriorment de la *Muslim League*. La cronologia dels fets és, com sempre, més complexa. Al 1906, coincidint amb la política de democratització de les institucions per part del propi govern colonial, els membres de l'escola d'Aligarh creen la *Muhammedan Educational Conference* i reivindiquen la creació d'un electorat separat en base a l'adscripció religiosa per a mantenir el seu poder. El virrei del moment, lord Minto, veient en la iniciativa una forma de contrarestar la força del moviment hindú a través del partit del Congrés¹²³, accepta la proposta. A partir de 1906 la *Muhammedan Educational Conference* es convertirà amb la *Muslim League*.

En el decurs d'aquest primer quart de segle la confrontació entre musulmans i hindús no farà més que créixer. Progressivament Muhammad Ali Jinnah s'instituirà com el màxim representant de la Lliga Musulmana¹²⁴. La Lliga no era l'únic partit que defensava els interessos dels musulmans. A diferència de la Lliga Musulmana, els partits musulmans de les províncies de majoria musulmana –Panjab i Bengala– reivindicaven l'afiançament del seu poder a les províncies a les que ja governaven i això ho tenien assegurat per la proposta del Congrés d'una estructura federal en la que gaudirien d'una gran autonomia. Com a conseqüència de tot plegat, la Lliga Musulmana a les eleccions de 1937 només obtindrà el 5% dels vots.

Després d'aquest fracàs electoral de la Muslim League en front al partit del Congrés, condicionat, en part, per la pròpia fragmentació de les forces polítiques musulmanes, Muhammad Ali Jinnah, aprofitarà aquest fracàs per emfasitzar la necessitat de protegir-se dels interessos de la majoria hindú expressada a través del partit del Congrés. Musulmans i Hindús “*pertanyen a dues civilitzacions diferents [...] i reunir aquestes dues nacions en un mateix Estat, no farà més que augmentar el descontent*”¹²⁵. Contraposant-se als postulats defensats pel Congrés de formar un Estat de base secular en el que totes les comunitats religioses hi tinguessin cabuda, Jinnah defensarà una concepció ètnica de la nació seguint un model de nació

¹²³ El partit del Congrés va ser creat al 1885 per les elits hindús i fins a 1906 els musulmans hi van ser minoritaris (un 6% dels delegats).

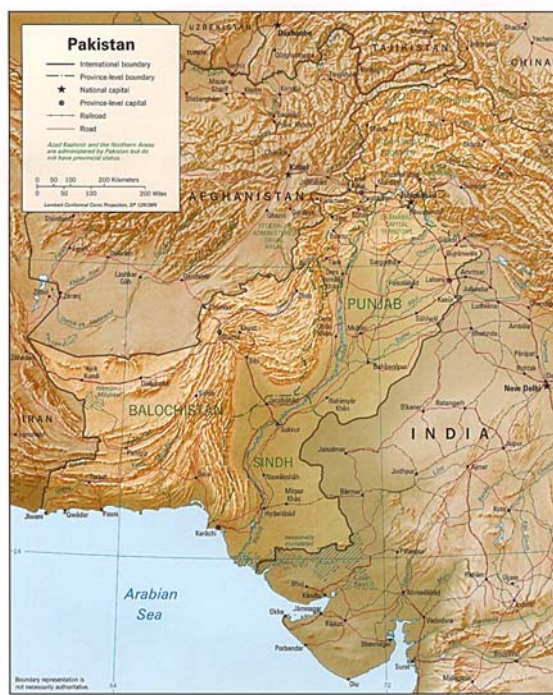
¹²⁴ Muhammad Ali Jinnah també tenia els seus orígens a una província de minoria musulmana, el Sind, en aquell moment part integrant de la Presidència de Bombai. Jinnah formava part de les elits més lliberals, va estudiar dret a Anglaterra, va ser poc afí a les prescripcions i prohibicions de l'ortodòxia en el pla alimentari i portà la seva heterodòxia al límit casant-se amb una parsi (membre de la comunitat religiosa mazdaista d'origen persa resident a l'Iran antic que al segle VII es refugiaren a l'Índia com a conseqüència de la conquesta musulmana de l'Iran. Aquesta comunitat es va concentrar a Bombai i avui encara és una religió viva).

¹²⁵ Una part del discurs Jinnah a Lahore al 1940. Syad Sharifuddin Pirzada (ed.) *Foundations of Pakistan- All indian Muslim league Documents: 1906-1947*, Karachi, National Publishing House, 1970 citat per Jaffrelot, C. *Le Pakistan*, Paris, Fayard.

basat en la conjunció d'una religió, una cultura, una llengua. Aquesta concepció no emergia del buit. Al 1930 Iqbal, un dels poetes musulmans més populars del Raj, en aquell moment president de la Lliga musulmana, ja havia avançat la possibilitat de crear un Estat independent musulmà que inclogués el Panjab, el Sind, Baluchistan i NWFP (la província de la frontera del nord-oest). Al 1933, Chaudhri Rehmat Ali, partint de la idea d'Iqbal va suggerir d'anomenar a l'Estat projectat Pakistan, concepte que d'una banda responia a la definició religiosa del nou Estat (Pakistan significa literalment país dels purs) i que integrava les sigles de les cinc grans regions que l'havien de formar (la "P" de Panjab, la "A" dels afgans de la frontera que habitaven a la NWFP, la "K" del Kashmir, la "S" del Sind i "tan" de Balutxistan).

Les elits que varen dirigir la creació de Pakistan, des de l'escola d'Aligarh fins als membres de la Muslim League, no ho van fer tant en nom d'una fe religiosa fervorosa, com per assentar una base comuna, l'Islam, que permetés vèncer els clivatges regionals i permetés la reivindicació d'un país independent. Tal i com ens diu Jaffrelot *"l'Islam era una llengua franca que permetia establir un front comú entre els musulmans "minoritaris i els musulmans del Panjab"*, és a dir un front comú entre els musulmans "minoritaris", que havien perdut certs privilegis com a conseqüència de l'equiparació de drets entre musulmans i hindús a les seves províncies d'origen i els musulmans majoritaris que residien a les províncies de minoria hindú. La reivindicació d'un país independent només es podia fer amb el suport dels musulmans que habitaven aquestes regions i dels seus partits polítics: al Panjab el *Punjab Unionist Party*, al Sind el *Sindh United Party* i a Bengala el *Krishak Proja Party*. A partir de 1940 aquest va ser un dels principals fronts de batalla de la Muslim League. Les negociacions amb els partits de les regions de majoria musulmana van anar acompanyades d'una campanya de defensa de l'Islam que tindrà en la "Direct Action Day" de 1946 el seu punt culminant. La campanya de defensa de la tesi de les dues nacions, la segona guerra mundial i l'adveniment d'una descolonització que s'anunciava imminent van precipitar els fets. La nit del 14 al 15 d'agost de 1947 Pakistan emergia com a Estat nació independent.

Pakistan és una creació dels mohajirs¹²⁶ (immigrants), dels

¹²⁶ El concepte de mohajir inicialment va ser utilitzat per referir-se a tots els migrants que emergiren de la Partició. Progressivament, però, el concepte només s'aplica als immigrants que s'havien desplaçat des de les Províncies Unides i altres regions en els que els musulmans eren minoritaris i que no emigren a l'interior de la mateixa àrea cultural.

s'utilitzarà per referir-se a aquests immigrants. En 10 anys Karachi, convertida després de la Partició en capital del país i centre econòmic i administratiu del país, va passar de tenir 360.000 habitants al 1941 a 1.100.000 al 1951 (essent el 57% de la població d'origen mohajir). El 57% de la població de Karachi era d'origen immigrant. Durant la dècada dels 50 i 60 aquesta població va estar a la base del creixement industrial del país -al 1959 tres de cada quatre empresaris de Karachi era d'origen immigrant- (Addleton, 1992). Aquests immigrants dominen l'esfera econòmica exercint les professions lliberals que abans de la Partició havien exercit els hindús. Dominen l'esfera política perquè ells mateixos han estat un dels vectors més importants en la construcció del país, a través del seu president Jinnah –originari de Bombai- i el seu primer ministre Liaquat Ali Khan –originari de l'Uttar Pradesh- i dominen la vida cultural instituint l'Islam i l'urdú com a vectors d'unitat nacional, a través d'un govern centralista que els permet transcendir els clivatges regionals i la gran diversitat lingüística i cultural que existeix al país que acabava d'emergir.

El nou Estat emergent va donar continuïtat a les tesis de la *Muslim League*: la defensa de l'Islam¹²⁸ com un element identitari que permetés transcendir les “fronteres” regionals, la utilització de la llengua d'origen dels *mohajirs* –l'urdú- com a instrument de comunicació i una estructura d'Estat centralitzat¹²⁹ que permetés vèncer els clivatges regionals. La qüestió lingüística a Pakistan és fruit d'aquesta història. A partir de la Partició, el nou estat emergent instituirà l'urdú¹³⁰ com a única llengua oficial, mantindrà l'anglès com a llengua de prestigi a les institucions i relegarà una part important de les llengües pròpies dels territoris que havien acabat formant part de l'Estat, entre elles el panjabi, a l'esfera privada.

Cinquanta vuit anys després de la seva institució com a Estat independent aquests tres eixos no han aconseguit instituir-se en vèrtex d'unitat nacional. Avui, Pakistan continua essent un espai de conflictes regionals i ètnics.

1.2.2 El particularisme mohajir, panjabi, bengali, sindi , balutxi i paixtu.

1.2.2.1 El poder mohajir i panjabi

Després de la Partició, els panjabis musulmans mantenen una part important del poder que tenien abans de la creació del nou Estat i intenten expandir aquest poder al conjunt del país. En aquesta primera etapa, després de l'emergència de Pakistan com a Estat nació, el poder del país està dividit entre els mohajirs que ocupen llocs destacats a l'administració i al govern i pels

¹²⁸ Des de que Mohammad Ali Jinnah proclamà la tesi de les “dues nacions” en base a l'adscripció religiosa a la resolució de Lahore de 1940 i reivindicà la creació d'un Estat independent pels musulmans del Raj, l'Islam s'instituí en un eix vertebrador de tot el procés de construcció nacional i tots els dirigents del país - Ayub Khan, Zulficar Ali Bhuto, Zia-ul-haq, etc.- reivindicaran l'Islam com un factor d'unitat nacional més enllà de la diversitat regional.

¹²⁹ Malgrat que des de l'inici Pakistan es va definir com un Estat federal a la pràctica s'ha mantingut com un Estat fortament centralitzat.

¹³⁰ La llengua pròpia dels mohajirs i per tant una llengua que només representava a un percentatge reduït de la població total del país (Rahman, 2000)

panjabis sobrerrepresentats a l'exèrcit i formant part d'una regió amb un fort creixement econòmic. Aquesta sobrerrepresentació dels panjabis a l'exèrcit s'explica per les polítiques de reclutament realitzades pel govern colonial. En el mateix sentit, el desenvolupament econòmic del Panjab s'explica per la revolució verda que també tenia els seus fonaments en la construcció de les colònies del canal en l'època colonial. Però tal i com ens diu Jaffrelot (2000) *“Els mohajirs i els panjabis no compartien ni la mateixa cultura política ni els mateixos interessos. Els mohajirs havien considerat des de sempre als musulmans de l'Àsia del Sud com una comunitat ètnica en base a la seva cultura i valoren l'Islam com un símbol d'identitat. En cert sentit, la seva ideologia va passar per un procés de secularització nacionalista. El Panjab es va vincular a l'Estat pakistanès en nom d'un Islam en perill i la província, encara molt rural, continua regint-se per un ethos polític alhora religiós i conservador”* L'equilibri entre mohajirs i panjabis es trencarà a la mort d'Ali Jinnah al 1948 i de Liaqat Ali Khan al 1951. La mort dels seus líders, la inexistència d'una estructura institucional ben assentada, el malestar creixent entre la població sindi autòctona pels privilegis ostentats pels mohajirs nousvinguts, tots ells seran factors que acompanyaran la pèrdua d'influència de la Lliga Musulmana i dels mohajirs. Aquesta pèrdua d'influència que s'escenificarà amb l'arribada al poder del general Ayub Khan i la institució progressiva d'una nova geometria de poder basada en l'aliança entre panjabis i pathans. L'arribada al poder dels panjabis suposarà un reforçament de la centralització de l'Estat i la construcció d'un sistema polític cada vegada més autoritari. Per mantenir el seu govern més enllà de la representativitat demogràfica Ayub Khan instituirà un règim de *democràcia bàsica* que consistirà en obviar als partits polítics i convocar eleccions de sufragi indirecte dels notables locals encarregats d'executar sobre el terreny la política del govern central. Si s'haguessin convocat eleccions democràtiques la demografia hagués jugat a favor de Pakistan oriental.

1.2.2.2 La secessió de Pakistan oriental

L'Estat que emergeix de la Partició és un Estat no només dividit ètnicament sinó geogràficament i demogràficament. Al 1947 Pakistan està dividit en dues grans àrees a banda i banda de l'Estat indi: Pakistan oriental i Pakistan occidental. Al 1951 Pakistan oriental comptava amb 41,9 milions de població i Pakistan occidental comptava amb 33,7 milions. Aquesta superioritat numèrica s'havia de traduir en una representació proporcional a les institucions de l'administració central. Per evitar que aquesta superioritat poblacional es traduís en una major presència de representants de Pakistan oriental a les institucions, el governador general del moment d'origen panjabi, Ghulam Muhammad, va fusionar les quatre províncies del Panjab occidental en una sola entitat a través de la *One Unit Scheme* de 1955 per equilibrar superioritat numèrica entre les dues ales del país. Aquesta estratègia centralista del govern panjabi no va agradar sindis, baluchis i pathans però va aconseguir temporalment l'objectiu previst. Aquesta desigualtat en la representativitat política en funció de criteris demogràfics i les estratègies institucionals per poder-la subvertir anaven més enllà de l'esfera política. En el pla econòmic, les dificultats econòmiques i educatives a Bengala, ja assenyalades a l'informe

Hunter, cada vegada eren més marcades i no només no es corregien sinó que Pakistan occidental invertia els excedents comercials de Pakistan oriental en importacions pel seu propi territori

Al 1966 la Lliga Awami, organitzà una protesta massiva a Bengala i el seu líder, Mujibur Rahman, va reivindicar la creació d'un Estat independent. Les autoritats panjabis responen primer amb repressió, després derogant la *One Unit Scheme* i finalment al 1970 convocant eleccions lliures (les primeres convocades per l'Estat Pakistanès). Els resultats d'aquestes eleccions van ser clars: mentre que Pakistan occidental votava de forma massiva al *Pakistan People's Party (PPP)* de Z. A. Bhutto, l'alternativa sindi que governaria durant els propers anys el país, a l'ala oriental la Lliga Awami protagonitzava una victòria sense precedents (160 escons per la Lliga Awami i 81 pel PPP). Z. A. Bhutto no accepta els resultats de les urnes i envia un contingent militar a Pakistan oriental. El 15 de desembre de 1971 Pakistan oriental se seccionava de Pakistan occidental i es convertia en Bangla Desh.

La secessió de Pakistan oriental qüestionà el paper de l'Islam com a vector d'integració nacional més enllà de la diversitat regional, però sobretot qüestionà la capacitat de l'Estat pakistanès per a gestionar la seva diversitat interna i distribuir les quotes de poder. Malgrat tot, l'arribada al poder de Z.A. Bhutto suposava un canvi de tendència respecte als governs anteriors, suposava l'emergència del poder sindi a les institucions de l'Estat.

1.2.2.3 La reemergència i articulació del particularisme sindi i el particularisme panjabi

Al Sind malgrat que els mohajirs havien vist la caiguda de la seva influència en l'esfera política continuaven formant part de les elits de la regió que havien viscut un procés de mobilitat social ascendent més important. L'èxit dels mohajirs i els privilegis dels que varen gaudir els anys que seguiren la Partició van suscitar un descontent creixent en la població autòctona del Sind que va veure com poblacions vingudes de l'exterior accedien a les terres i les indústries que abandonaven els hindús i els sikhs en major mesura que la població autòctona de la regió. El moviment nacionalista sindi existia des de molt abans de la Partició. El seu portaveu més important, G.M. Syed que de fet era el representant de la Lliga Musulmana al Sind va accedir a que el Sind passés a formar part de Pakistan a condició de que el nou Estat emergent s'instituís en una unió de províncies sobiranes, tal i com s'havia definit a la resolució de Lahore de 1940. A partir de 1947, la preeminència dels mohajirs en l'accés als recursos que es distribuïen des de l'Estat, la seva presència massiva a l'administració i en les esferes més influents de la indústria, la institució de la seva llengua materna, l'urdú, com a llengua nacional en detriment de les llengües locals, el sindi entre d'altres, la institució de Karachi com una unitat administrativa amb entitat pròpia, va promoure una reemergència del moviment nacionalista. Posteriorment, el traspàs del poder de la rica minoria mohajir a la poderosa majoria panjabi¹³¹ i el traspàs de la capital del Sind al Panjab, primer a Rawalpindi (1961) i després a Islamabad (1967), van estar a la base de noves mobilitzacions que acabaran amb l'empresonament de G.M. Syed. El 1972

¹³¹ Després de la segona partició i la institució de Bangla Desh com a Estat independent el Panjab concentrava el 60% de la població del país i el 80% dels efectius de l'exèrcit.

amb l'arribada al poder de Z.A. Bhutto –un dels terratinents més poderosos de la regió- es van reprendre algunes de les reivindicacions de Syed i es van traduir en polítiques concretes. S'institueix el sindi com a llengua obligatòria a les escoles per aquells nens que no el tenen com a llengua materna amb la previsió d'instituir-la com a llengua de l'administració. La definició del sindi com a llengua de les institucions suposava un clar revés pels mohajirs. Al 1973, els mohajirs eren el 8% de la població i ocupaven un 33,5% dels llocs de l'administració mentre que els sindis n'ocupaven el 2,7%. Aquesta sobrerrepresentació en l'administració s'explica pel seu origen social i el seu bagatge educatiu però també i sobretot per la distribució del poder després de la Partició en benefici dels mohajirs, població a la que es reconeixia el seu paper central en la creació de Pakistan. La recuperació del sindi i la seva institució com a llengua vehicular a les institucions suposava una inversió de la situació per a sindis i mohajirs. Ara serien els sindis els beneficiats per les polítiques de l'administració en detriment dels mohajirs. Aquests canvis van generar nombroses protestes per part dels mohajirs. Finalment van arribar a l'acord d'imposar un període màxim de 12 anys per a que els mohajirs que treballaven a l'administració aprenguessin el sindi i es va aplicar una política de discriminació positiva pels sindis a l'administració establint una quota d'11, 4% dels llocs de treball que havien de ser ocupats per població sindi.

Amb aquestes mesures el nacionalisme sindi veia assolides reivindicacions antigues. Al 1977 amb la destitució de Z.A. Bhutto per Zia i la seva posterior execució el nacionalisme sindi radicalitzarà les seves posicions i afiançarà la seva expressió a través d'un partit d'abast nacional el *Pakistan People's Party*, el partit creat pel propi Z.A. Bhutto que a partir d'aquest moment s'instituirà en un màrtir del moviment nacionalista sindi.

1.2.2.4 L'emergència del particularisme mohajir

La institució com a cap de l'Estat de Zia suposarà un nou traspàs de poder del col·lectiu sindi al col·lectiu panjabi. Novament l'engranatge de l'Estat s'identificarà amb el particularisme d'aquells que estan al poder. Un poder que traçarà un discurs en nom de Pakistan però que a la pràctica emmascararà el poder i els privilegis d'aquells que estan al poder en una època històrica concreta. És aquest fet el que ha portat a alguns investigadors a parlar de Pakistan com un nacionalisme sense nació. Amb l'arribada de nou al poder dels panjabis a través de Zia aquestes maniobres institucionals no es faran esperar. Al 1985 el 56% dels llocs de l'administració eren exercits per panjabis (el 3% per sindis residents a les zones rurals, 25% per sindis residents al Sind urbà –la majoria d'origen panjabi o mohajir-, l'11% de la NWFP i el 2,5% de Baloutchistan). Zia s'assegurà la presència a les institucions dels panjabis reservant un 10% dels llocs de l'administració pels retirats de l'exercit que com hem dit eren en un 80% panjabis. A més des de finals de la dècada dels 60 la Revolució verda al Panjab havia contribuït a l'enriquiment de diversos sectors de població que reinvertien en la indústria a les ciutats del propi Panjab o a Karachi. El dinamisme d'aquesta ciutat en els anys 80 la feia punt de confluència de diversos fluxos migratoris interns. Al 1984 Karachi comptava amb 3,3 milions de mohajirs, 2 milions de panjabis, 1,1 milions de baluchis i 700.000 paixtus. És en aquest

context que neix el Mohajir Qaumi Mahaz (MQM) o el moviment nacional mohajir. Aquest moviment “nacional” emergent va ser protagonitzat essencialment per joves de classe mitjana que havien vist aturat el seu procés de mobilitat social ascendent. Aquest moviment reivindicada que només és reconeguessin com a ciutadans de ple dret –dret al vot, a l’adquisició de béns immobiliaris) a aquelles persones que portessin al menys 20 anys residint al Sind i la institució de Karachi com una província amb entitat pròpia (Karachisuba) a l’interior del propi Estat pakistanès. Aquestes reivindicacions els van portar a guanyar les eleccions de 1987 a les grans ciutats del Sind (Karachi i Hyderabad). També aconseguirà un important número de vots a les eleccions regionals. Pactarà primer al 1988 amb Benazir Bhutto, no sense conflictes, i posteriorment al 1990 amb l’Aliança Democràtica Islàmica (IJI) de Nawaz Sharif, en aquell moment cap del govern del Panjab. Finalment, després de l’entrada de l’armada a Karachi seguint les ordres de Nawaz Sharif en la missió “clean up” per netejar la ciutat de membres del moviment, els seus membres sortiran del país o entraran en la clandestinitat. Anys després el MQM reemergirà amb més força, però dividit internament.

1.2.2.5 L’emergència del particularisme balutxi

A Balutxistan només hi habita el 3% de la població total del país però el seu territori representa el 42% del territori total de l’Estat. La seva qualitat fronterera amb Afganistan i Iran és també el reflex de la seva història. Al 1871, amb la línia Goldsmid els britànics varen entregar una part del territori on residia la població baloutchi als perses (Iran) i posteriorment, al 1893 la línia Durand n’entregarà una altra part a l’Afganistan. Una part del Balutxistan va romandre al marge de l’imperi britànic durant el període colonial a l’interior del Regne de Kalat. Al 1947 els representants del Regne de Kalat volien optar per la independència, però l’armada pakistanesa hi va intervenir. Des de llavors s’han anat succeint períodes de proximitat amb el govern central a través de l’establiment d’aliances amb determinats mandataris i períodes de ruptura.

2. LA CONSTRUCCIÓ DE LA NACIÓ A TRAVÉS DE L'ESCOLA¹³²

El Pakistan postcolonial va veure emergir un increment notable del nombre d'escoles estatals. Aquesta expansió en termes quantitatius no s'ha vist acompanyada per una millora de la qualitat de l'ensenyament per a la majoria dels nens del país. Les mutacions permanents com a conseqüència dels avatars polítics, el mal estat de les infraestructures, la manca de flexibilitat del currículum¹³³, les mancances en termes de formació del professorat, ...tots ells elements que han estat apuntats per diferents autors alhora de proposar vies de reforma.

Aquest annex té com a objectiu analitzar el desenvolupament institucional del sistema educatiu pakistanès. En un primer apartat analitzarem el desenvolupament del sistema durant el període colonial. Una part important de les tendències iniciades durant aquell període s'han mantingut o han estat a la base de certes dinàmiques que es donen en el moment actual. En segon lloc, analitzarem l'estructuració actual del sistema i les funcions de l'escola com a institució.

2.1 El període precolonial

Durant el període precolonial l'ensenyament de la lectura i l'escriptura i de les operacions matemàtiques bàsiques arribava a un nombre important de persones a diferents zones del subcontinent – Bombai, Gujurat, Bengala, UP i Panjab- Es tractava d'un sistema educatiu clivat que escolaritzava als alumnes seguint la jerarquia del sistema de castes. Es tractava d'un sistema poc estable, les escoles obrien i tancaven segons la demanda i la capacitat dels propis pares de fer front als costos de l'escolarització dels seus fills. Les principals beneficiàries d'aquest sistema eren les castes que ocupaven un lloc més elevat en la jerarquia, quedant-ne exclosos la resta de nens de la mateixa franja d'edat.

2.2 El període colonial

Des de l'escola d'Aligarh, els líders que varen dirigir la creació de Pakistan com a Estat independent van fer de l'educació un element central de les reivindicacions del moviment

¹³² Rahman, T., *Language, education and culture*, Oxford, Oxford University Press, 1999; Rahman, T., *Language, education and power. Language-learning among the muslims of Pakistan and North India*, Oxford, Oxford University Press, 2002; Rahman, Tariq, *Language, ideology and power*, Oxford, Oxford University Press, 2002. Rahman, T. *Denizens of alien worlds. A survey of the education system*, 2005. Hoodbhoy, P., *Education and the state. Fifty years of Pakistan*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

¹³³ El currículum del país és uniforme. El CW (Curriculum Wing) és la comissió d'experts que dirigeix la planificació i implementació del currículum. El regim de Ziaul Haq va comportar una ideologització important dels continguts curriculars.

nacionalista. Tant el partit del Congrés com la *Muslim League* varen reivindicar la creació d'un sistema educatiu universal –veure les sessions de Allahabad i Nagur al 1910-.

Abans de 1947 Ali Jinnah ja havia assenyalat la importància de l'educació en la construcció de la nació. Al 1912 en el seu discurs *Elementary Education Bill* a l'*Imperial Legislative Council* reivindicaria la institució d'un sistema educatiu obligatori:

*“One of the greatest reproaches against the british rule is the neglect of the elementary education in this country”*¹³⁴

Al 1925, en un discurs molt crític amb el govern britànic afirmava:

*“I say it is the greatest stigma on the government of any country in the world to show that after your 150 years of rule, as in the case of this country, you have not given knowledge and light, nay even the three Rs, to more than 6 or 7 per cent of the population in this country.”*¹³⁵

Jinnah va criticar les desigualtats en l'accés a l'educació per part de determinats segments de població i el manteniment d'un sistema educatiu elitista proposant la creació d'un sistema universal i obligatori. I en particular l'accés a l'educació de les dones:

*“In the great task of building the nation and maintaining its solidarity, women have a most valuable part to play as the prime architects of the character of the youth that constitutes its backbone, not merely in their homes but by helping their less fortunate sisters outside in that great task”*¹³⁶

Per Jinnah la construcció de la nació tenia tres grans pilars:

*“ Three main pillars which go to make a nation worthy of possessing a territory and running the government:... One is education...Next, no nation and no people can ever do anything very much without making themselves economically powerful in commerce, trade, and industry. And lastly, when you have got that light of knowledge by means of education and when you have made yourselves strong economically and industrially, then you have got to prepare yourselves for your defence...”*¹³⁷

¹³⁴ Tahir, P. (1980). Economic and social thinking of the Quaid-i-Azam, p.37. Research Society of Pakistan, University of Punjab, Lahore. Citat per Jalil, N. Pakistan's education the first decade a Hoodbhoy, P. (Ed.) *Education and the state. Fifty years of Pakistan*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid.

Des de l'inici del període colonial es va construir un debat entorn al tipus d'educació que s'havia de promoure al subcontinent. Calia donar continuïtat al sistema d'escolarització tradicional i a les llengües locals o calia construir un nou sistema segons el model dels sistemes educatius occidentals? Aquest debat, va començar a prendre cos a l'inici del període colonial i ha estat recuperat en diferents moments de la història recent del subcontinent.

Des de l'inici es van construir dos posicionaments clarament diferenciats respecte a la qüestió:

- *Orientalistes*: a favor de donar continuïtat al sistema tradicional introduint l'ensenyament de les llengües clàssiques.
- *Anglòfons*: a favor d'un ensenyament que corregís "la immoralitat" dels indis i els aproximés als valors cristians, a favor, per tant, d'un sistema educatiu construït segons els principis dels sistemes educatius occidentals.

Malgrat l'aparent divergència de les orientacions respecte als continguts, els actors que partien d'ambdues perspectives convergien en un punt: l'educació s'havia d'adreçar a segments reduïts de població i les llengües d'escolarització havien de ser llengües "de prestigi" ja fossin les llengües clàssiques del subcontinent –sàncrit, àrab- o l'anglès, no les llengües locals.

Al 1813 el posicionament de la *East Indian Company* es va continuar desenvolupant en la *Charter Act* (1813) en la qual s'especificava el pressupost que s'havia de destinar al desenvolupament del sistema educatiu, s'afirmava que s'havia de promoure el coneixement de les ciències i s'autoritzava l'entrada de missioners al subcontinent. Per gestionar aquests recursos i dissenyar l'estructura del sistema educatiu al 1823 es va crear un comitè responsable de la seva gestió i implementació. En un inici, donat que la majoria dels seus membres partien d'un posicionament orientalista, es va promoure l'ensenyament de les llengües clàssiques del subcontinent. Ben aviat, però, el propi desenvolupament social i l'emergència de classes mitjanes urbanes acomodades varen contribuir a la creació d'un sistema d'escolarització privat paral·lel en el que l'ensenyament es feia en anglès i els continguts curriculars es feien seguint el model curricular del sistema educatiu britànic. Paral·lelament, a l'interior del propi comitè, els anglòfons varen començar a fer pressió per a que es promogués la construcció d'escoles en contextos urbans en les que l'ensenyament es fes en anglès i se seguissin els principis del sistema educatiu britànic. Aquestes escoles varen passar a escolaritzar als segments més privilegiats de població i ben aviat es varen instituir en els principals espais de reclutament de l'*East Indian Company*. Poc a poc, els orientalistes van anar quedant al marge. A partir de 1835 es va promoure l'ensenyament de l'anglès a tots els centres educatius. Al 1837 l'anglès es va instituir com la llengua de l'administració. Al 1844 es va obrir la possibilitat de que els indis ocupessin llocs de treball subordinats a l'interior de l'administració. Com a conseqüència d'aquest conjunt de factors es va viure un increment notable de l'ús de l'anglès entre les classes mitjanes altes.

La institució d'un sistema educatiu adreçat a les masses només va emergir quan es va requerir mà d'obra per ocupar els llocs de més baixa qualificació a l'administració i es va arribar a la conclusió que les masses d'agricultors analfabets no podien fer créixer la producció al ritme requerit d'acord amb els ingressos esperats per la pròpia *East Indian Company* i els requeriments de matèria prima per part de la pròpia indústria britànica. Aquesta pauta: educació en centres privats per les elits urbanes, pocs recursos de l'Estat per l'escolarització a les zones rurals i l'abandó progressiu de les llengües locals va ser la base de la política educativa colonial. En síntesi, el sistema educatiu colonial va promoure la creació d'escoles que tenien com llengua vehicular l'anglès i un currículum basat en els currículums occidentals per a les elits urbanes i va transformar en el mateix sentit les escoles tradicionals adreçades a les masses que residien a contextos rurals. Com a resultat d'aquesta política educativa es va crear un sistema dual: un sistema occidentalitzat en anglès adreçat a les elits i un sistema adreçat a les masses a mig camí entre el sistema occidental i el sistema tradicional.

El sistema educatiu creat durant el període colonial no només tolerava les desigualtats en l'accés a l'educació sinó que les promovia activament. Aquesta estructura polaritzada entre centres privats d'elit en els contextos urbans i escoles públiques adreçades a la població menys privilegiada ha perdurat fins avui.

2.3 El període postcolonial

Malgrat que el moviment nacionalista va jugar un paper fonamental en la reivindicació d'un sistema educatiu universal no va poder traduir les seves propostes en realitats concretes. Amb la Partició, el nou Estat emergent es plantejarà com a finalitat última la consecució d'aquests objectius. El com aquests objectius es traduïen en realitats concretes no només depenia de la voluntat política sinó de la capacitat de l'Estat per implementar estructures institucionals i polítiques concretes que ho fessin possible. Amb la independència es va passar d'un sistema elitista adreçat als segments de població més privilegiats a la universalització de l'educació, es van construir noves escoles, es va formar a nou professorat. Però la inversió en infraestructures no s'ha traduït en resultats concrets pel que fa a la qualitat de l'ensenyament.

En la pràctica, el sistema educatiu pakistanès s'ha mantingut com un sistema que privilegia l'escolarització en els contextos urbans, amb un alt grau d'absentisme en els contextos rurals i ha mantingut l'estructura jeràrquica que tenia durant el període colonial. Les dificultats de l'Estat per donar resposta ha continuat promovent la proliferació d'escoles privades amb diferents gradients de qualitat. Aquest sistema d'escolarització fa que l'estratificació social es projecti en el propi sistema escolar.

Amb la institució de Pakistan com a Estat nació la implementació d'un sistema educatiu públic no va comportar la desaparició del sistema paral·lel d'escoles privades que tenien com a llengua vehicular l'anglès i s'adreçaven a les elits urbanes. Avui, aquesta dualitat public-privat també la trobem a molts contextos rurals per la insatisfacció de molts pares amb el sistema d'educació pública que se'ls ofereix.

En el moment actual al sistema educatiu pakistanès trobem 4 grans tipus d'escoles: urdú medium schools, english medium schools, madrassas i ONG o community schools. A continuació realitzarem una descripció de les característiques de les urdú medium schools i les english medium schools, les escoles més comunes a una gran part del país.

Urdú medium schools

Són les escoles gestionades amb recursos de l'Estat. Tant els alumnes com el professorat provenen de les classes mitjanes baixes. La majoria dels alumnes estudien amb llibres elaborats pels textbook boards de les províncies corresponents (Panjab, Sind, NWFP, Balutxistan). En els continguts d'aquests llibres de text la identitat regional és negada per emfasitzar una identitat unitària pakistanesa (urdú, Islam). L'ensenyament és memorístic i repetitiu. L'autoritat i el respecte al professorat és un element central del funcionament de la classe. A aquestes escoles hi assisteixen nens que provenen de sectors populars que a penes estan exposats a la TV per cable i que a penes estan exposats a la lectura de textos en anglès amb d'altres que tenen una part important dels seus familiars residint a l'estranger i que estan permanentment connectats amb l'esfera global a través de la parabòlica

English medium schools

En principi, la política educativa del país té com a objectiu promoure la utilització de l'urdú com a llengua vehicular de l'escola pública (i el sindi a determinats districtes del Sind) i es deixa a elecció de les escoles privades la llengua amb la que vulguin ensenyar (normalment és l'anglès). Malgrat tot, això no sempre és així. Un exemple són les escoles a les que assisteixen els fills dels militars i altres descendents de famílies connectades amb l'administració. Per tant dins de les english medium schools hem de distingir les cadet schools finançades amb diners públics i les escoles privades d'elit.

Cadet colleges

A Pakistan les forces armades i l'administració central utilitzen l'anglès de forma habitual. I per tant és el propi govern que té interès en tenir a gent formada en l'ús d'aquesta llengua. A més de l'elit que en aquests moments ocupa llocs centrals de la jerarquia en l'administració del país, els oficials de les forces armades i els membres del sistema judicial també volen que els seus fills aprenguin anglès. Amb l'objectiu de crear un sistema que permetés la creació dels nous líders del país, en els anys 50 el general Ayub Khan, comandant en cap de les forces armades va crear aquest tipus d'institucions.

Al 1966, els estudiants d'escoles menys privilegiades varen iniciar una protesta contra aquestes institucions. Es va crear una comissió per investigar el cas i aquesta va arribar a la conclusió de que malgrat que aquestes escoles trencaven el principi constitucional de que tots els alumnes eren iguals davant la llei eren necessàries com a espai de formació dels nous líders

del país. Com a resultat d'aquesta conclusió, a partir d'aquest moment aquestes escoles no van fer més que proliferar.

Aquestes escoles tenen diferents costos en funció del bagatge familiar de l'alumne i en funció de la seva vinculació amb les forces armades o amb l'administració (els fills dels militars paguen menys que els civils) i en funció de si estan ubicades en un context rural o urbà. En definitiva aquest tipus d'escoles proveeixen d'un sistema de english-medium school a baix cost per determinats segments de població. Les infraestructures de les que disposen les diferencien clarament de les urdu medium schools –patis grans, biblioteques ben equipades, laboratoris, professorat amb alts nivells de formació, piscines. A més no és infreqüent que aquestes escoles rebin donacions per part de familiars d'alumnes amb recursos.

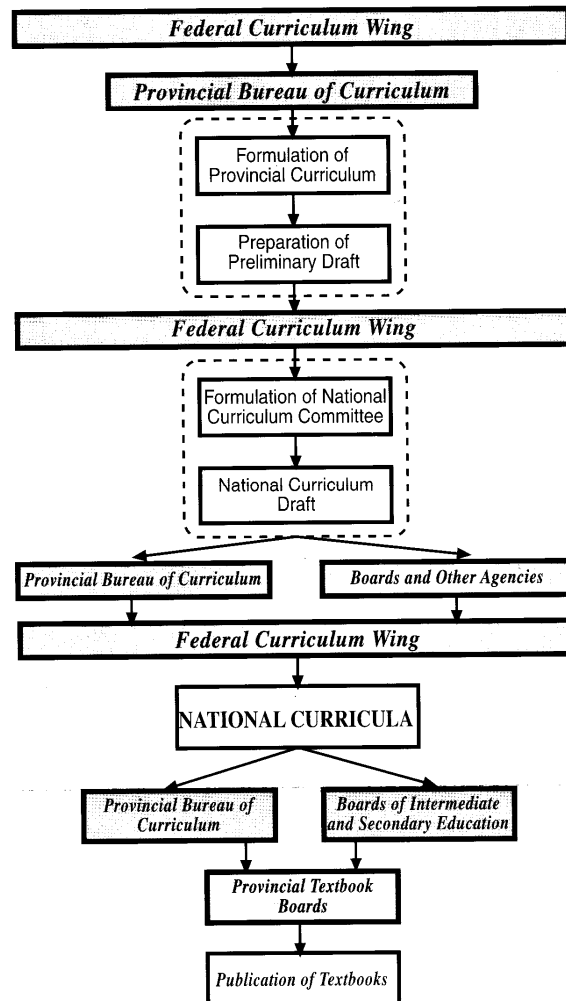
Elitist english medium schools

A banda de les cadet schools de les que acabem de parlar hi ha tota una xarxa d'escoles privades hereves del sistema colonial que utilitzen l'anglès com a llengua vehicular i que només són accessibles a determinats segments de població. Escoles com Beaconhouse, City School, Roots o Grammar tenen campus distribuïts per tot el país. El professorat d'aquestes escoles té salaris superiors al professorat que treballa a les escoles públiques. Molts d'ells també han estat escolaritzats a english medium schools. Els llibres de text amb els que treballen acostumen a estar editats fora de Pakistan. Els nens que assisteixen a aquestes escoles, en general formen part de famílies amb un estil de vida molt occidentalitzat en les pautes de consum (indumentària, cotxes, pràctiques d'oci), acostumen a tenir parabòlica i per tant a estar connectats amb una programació global.

El sistema educatiu pakistanès és un sistema clivat en funció del bagatge social –classe social, casta- i del context de residència –rural i urbà-. Aquest clivatge s'expressa a través de la llengua vehicular i del tipus d'institució. Les madrassas són les escoles a les que assisteixen les classes populars amb menys recursos, a les urdu-medium schools hi assisteixen a les classes populars i els segments amb menys recursos de les classes mitjanes i a les english medium schools les classes mitjanes acomodades i les classes altes.

El sistema educatiu pakistanès es va construir a partir del sistema educatiu heretat del període colonial. Un sistema educatiu elitista que tenia com a objectiu primordial la formació de les persones que es requerien pel funcionament de les pròpies institucions colonials. Les proximitats i les distàncies respecte a aquesta herència i la recuperació del sistema educatiu tradicional encara forma part del debat.

Chart 4 : Curriculum Development Process in Pakistan

Functions of Provincial Bureaus of Curriculum and Extension Wing

CURRICULUM DEVELOPMENT
Curriculum development
Review of curriculum material

RESEARCH STUDIES
Curriculum micro-testing
Evaluation survey

POPULATION EDUCATION
Development of material
Conduct of training programmes
Evaluation studies

TEACHER EDUCATION AND CONDUCT OF EXAMINATIONS

Certificate of Teaching (CT)
Primary Teaching Certificate (PTC)
Certificate of Teaching (CT - Agro Technical)
Oriental Teaching Certificate (OTC)
Art Teaching Certificate (ATC)
Art Masters Certificate (AMC)

SPECIAL EDUCATION

Education for blind, deaf, physically handicapped, mentally retarded
Development of instructional material

EXTENSION SERVICES (Teacher Training)

In-service training of:
Primary school teachers Teacher trainers
Junior school teachers Supervisory Personnel
High school teachers

Note: Only in Punjab, Curriculum Research and Development Centre (CRDC) is responsible for curriculum development and research activities. The teacher training is the responsibility of the Directorate of Staff Development (DSD).

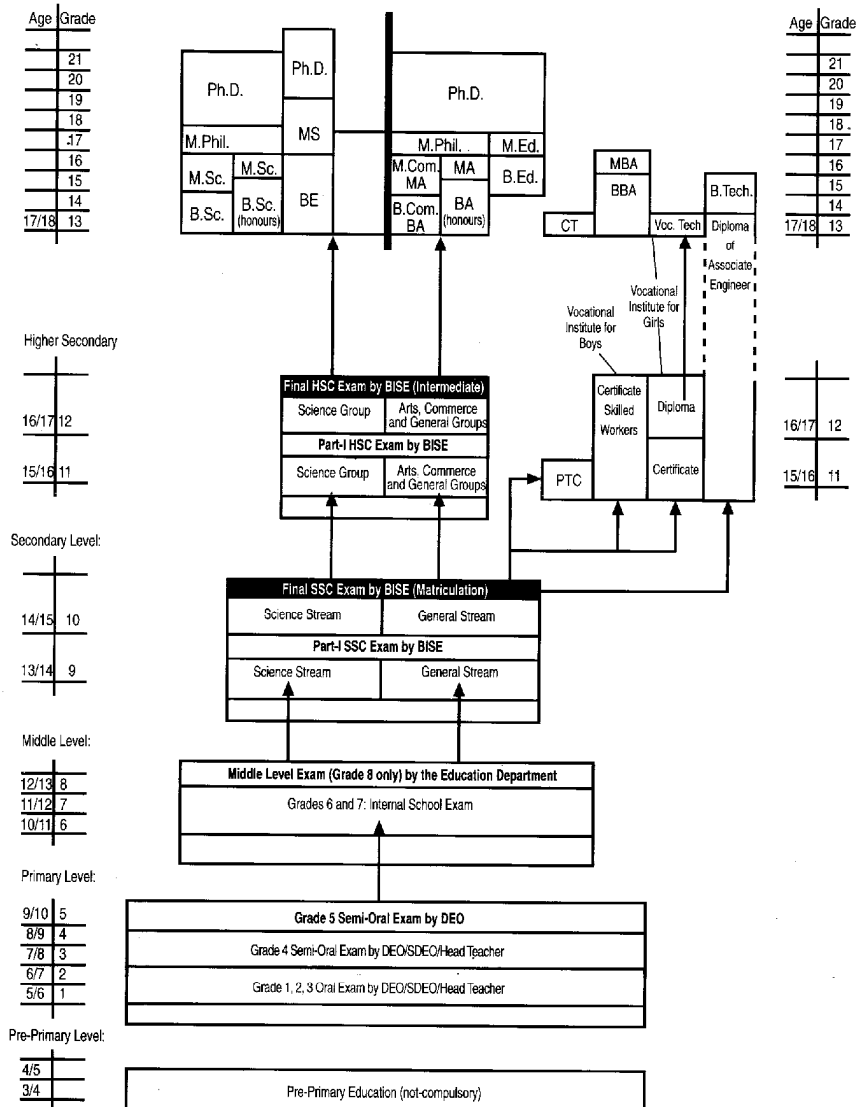
Source : Bureau of Curriculum Sindh

Jalil, N. Pakistan's education the first decade a Hoodbhoy, P. (Ed.) *Education and the state. Fifty years of Pakistan*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

APPENDIX

Chart 1 : The System

University and College Levels:

Abbreviations:

BA	Bachelor of Arts degree	MA	Master of Arts
BBA	Bachelor of Business Administration	MBA	Master of Business Administration
B.Com.	Bachelor of Commerce	M.Com.	Master of Commerce
BE	Bachelor of Engineering	M.Phil.	Master of Philosophy
B.Sc.	Bachelor of Science	MS	Master of Science (in Engineering)
B.Tech	Bachelor of Technology	M.Sc.	Master of Science
BISE	Board of Intermediate and/or Sec. Education	MBBS	Bachelor of Medicine Bachelor of Science
CT	Certificate of Teaching	PTC	Primary Teacher Certificate
DEO	District Education Officer	SDEO	Sub-Divisional Education Officer
HSC	Higher School Certificate	SSC	Secondary School Certificate

Jalil, N. Pakistan's education the first decade a Hoodbhoy, P. (Ed.) *Education and the state. Fifty years of Pakistan*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

Chart 5 : Grade-wise subject, class hours, and examination levels

Higher Sec. Edu.		Final HSC Exam by Board of Intermediate and Sec. Education				Higher Secondary Certificate is issued by the Exam Board	
Age	Grade	Four main streams Arts, Commerce, General, and Science Groups				HSC: Higher School Certificate (Intermediate) BISE: Board of Intermediate and Secondary Education (Provisional Examination Boards)	
16/17	12	Part-I HSC Exam by BISE Four main streams Arts, Commerce, General, and Science Groups					
15/16	11						
Secondary Edu.		Final SSC Exam by Board of Intermediate and/or Sec. Education				Secondary School Certificate is issued by the Exam Board	
14/15	10	Science Group		General Group		Gen.=16 Sc.=20	
		Courses	Hrs/Wk	Courses	Hrs/Wk		
13/14	9	1. Urdu	3	1. Urdu	3	Gen.=15 Sc.=20	
		2. English Part-II	3	2. English Part-II	3		
		3. Physics	4 (+ 3 lab)	3. General mathematics	4		
		4. Mathematics	4	4. One sub. from Y-list	3		
		5. Islamiyat / Ethics	3	5. Islamiyat / Ethics	3		
		Part-I SSC Exam by BISE					
		1. Regional Language	3	1. Regional language	3		
		2. English Part-I	3	2. English Part-I	3		
		3. Pakistan Studies	3	3. Pakistan Studies	3		
		4. Chemistry	4 (+3 lab)	4. General Science	3		
		5. Biology or Computer Sc.	4 (+3 lab)	5. One sub. from Y-list	3		
Middle Edu.		Middle Level Exam (Grade 8 only) by the Education Department				Certificate of qualif. by the head of school issued to all students	
12/13	8	Courses	Periods	Courses	Periods	Hrs/Wk	
		1. Urdu	35min x 6dys	7. Social Studies	35min x 2dys		
		2. English	35min x 6dys	8. General Science	35min x 3dys	23.25	
		3. Regional Language ²	35min x 2dys	9. Drawing OR Industrial Arts (Bo OR Agriculture (for Boys) OR Home Economics (for Girls)	35min x 6dys		
		4. Arabic	35min x 2dys				
		5. Maths	40min x 6dys				
		6. Islamiyat	35min x 6dys				
		Grade 7 Internal School Exam (3hrs/subject)					
11/12	7	1. Urdu	35min x 6dys	7. Social Studies	35min x 2dys	23.25	
		2. English	35min x 6dys	8. General Science	35min x 3dys		
		3. Regional Language ²	35min x 2dys	9. Drawing OR Industrial Arts (for) OR Agriculture (for Boys) OR Home Economics (for Girls)	35min x 6dys		
		4. Arabic	35min x 2dys				
		5. Maths	40min x 6dys				
		6. Islamiyat	35min x 6dys	10. Nazra/Quran ³			
		Grade 6 Internal School Exam (3hrs/subject)					
		1. Urdu	35min x 6dys	7. Social Studies	35min x 2dys		
10/11	6	2. English (Text+Grammar)	35min x 6dys	8. General Science	35min x 3dys	23.25	
		3. Regional Language	35min x 2dys	9. Drawing OR Industrial Arts (for) OR Agriculture (for Boys) OR Home Economics (for Girls)	35min x 6dys		
		4. Arabic	35min x 2dys				
		5. Maths	35min x 6dys				
		6. Islamiyat	35min x 6dys				
Primary Edu.		Grade 5 Semi-Oral Exam by DEO/SDEO (~2hrs/Subject)				Certificate of qualif. by the head of school on request by the student/parent	
9/10	5	1. Urdu	35min x 3dys	5. Islamiyat	35min x 6dys	23.25	
		2. English	35min x 6dys	6. Regional language ²	35min x 3dys		
		3. Drawing	35min x 6dys	7. Social Studies	35min x 6dys		
		4. Maths	40min x 6dys	8. General Science	35min x 3dys		
8/9	4	Grade 4 Semi-Oral Exam by DEO/SDEO/Head Teacher (~2hrs/sub.)				23.25	
		1. Urdu	35min x 3dys	5. Islamiyat	35min x 6dys		
		2. English	35min x 6dys	6. Regional language ²	35min x 3dys		
		3. Drawing (Except Balochistan)	35min x 6dys	7. Social Studies	35min x 6dys		
		4. Maths	40min x 6dys	8. General Science	35min x 3dys		
		Grade 1,2,3 Oral Exam by DEO/SDEO/Head Teacher (~0.5hrs/pupil)					22.5
7/8	3	1. Urdu/Regional language ²	35min x 3dys	5. Islamiyat	35min x 6 dys		
		2. English ¹	35min x 6dys	6. General Science	35min x 3dys		
		3. Drawing	35min x 6dys	7. Social Studies	35min x 6dys		
		4. Maths	40min x 6dys				
6/7	2	1. Urdu/Regional language	35min x 3dys	4. Maths	40min x 6dys	19hrs in each grade	
		2. English ¹	35min x 6dys	5. Islamiyat	35min x 6dys		
		3. Drawing	35min x 6dys	6. General Science	35min x 3dys		
5/6	1	1. Urdu/Regional language	35min x 3dys	4. Maths	40min x 6dys		
		2. English ¹	35min x 6dys	5. Islamiyat	35min x 6dys		
		3. Drawing	35min x 6dys	6. General Science	35min x 3dys		
<5 yrs Pre-Primary		Oral teaching					
		Oral teaching					

1: English is not taught in Balochistan.

2: Balochistan and Punjab do not teach regional languages.

3: Only in Balochistan.

NOTE:
o There is no follow-up on monitoring, reliability, relevance, and quality at any level of the system of grades 1-8 exams.
o Primary grade teachers have 7 periods per day (5 hrs/day). Two free periods for teachers are included in 7 periods.
o Normally, only ONE teacher teaches all subjects in grades 1 and 2.
o Generally, from grade 3 onwards, subject specific teachers are required (but not necessarily appointed).
o Note books.
All subjects require notebooks that are normally 1/2" to 1" thick with market price of about Rs 15 each. Parents are to pay for all note books as follows:
- 2 notebooks per subject is minimum (for classwork and homework each).
- from grade 6 onwards, only English has 5 notebooks (Q&A, text, grammar, essay and classwork).

Jalil, N. Pakistan's education the first decade a Hoodbhoy, P. (Ed.) *Education and the state. Fifty years of Pakistan*, Oxford, Oxford University Press.

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

- Aja, E. i Nadal, M. (Dir), *La immigració a Catalunya avui. Anuari 2003*, Barcelona, Mediterrània, 2004.
- Alba, R. & Nee, V., *Remaking the american mainstream. Assimilation and the contemporary immigration*, Cambridge, Harvard University Press, 2003.
- Addleton, J.S., *Undermining the centre. The Gulf migration and Pakistan*, Oxford, Oxford University Press, 1992.
- Basch, L., Glick Schiller, N., Szanton Blanc, C., *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialised nation-states*, Langhorne, Gordon & Breach, 1994.
- Bastenier, A. & Dassetto, F. *Immigration et espace public. La controverse de l'intégration*, Paris, L'Harmattan, 1993.
- Bhachu, Parminder *Dangerous designs. Asian woman fashion the diaspora economies*, London, Routledge, 2004.
- Blom Hansen, T. & Stepputat, F. (ed.), *States of imagination. Ethnographic explorations of the postcolonial state*, Durham, Duke University Press, 2001.
- Brown, J.M. i Fott, R., *Migration: The asian experience*, New York, St. Martin's Press, 1994.
- Calvino, I. *Les ciutats invisibles*, Barcelona, Empúries, 1985.
- Castells, M., "The net and the self", *Critique of Anthropology*, 16, 9-38, 1996.
- Castles, S. & Kosack, G., *Los trabajadores inmigrantes y la estructura de clases en la Europa occidental*, México, Fondo de cultura económica, 1984.
- Castles, S. i Miller, M. J., *The age of migration*, New York, Guilford, 2003.
- Charsley, K., *Transnational marriage and unhappy husbands*, Pakistan Workshop, 2003.
- Chebel d'Apollonia, A., *Los racismos cotidianos*, Barcelona, Edicions Bellaterra, 1998.
- Darling, Malcolm, *The Punjab peasant in prosperity and Debt*, Columbia, Mo, South Asian Books, 1978.
- Delgado, M. (ed.), *Ciutat i immigració. Debat de Barcelona II*, Barcelona, CCCB, 1997.
- Deliège, R., *Les intouchables en Inde. Des castes d'exclus*, Paris, Imago, 1995.
- Deliège, R., *La religion des intouchables de l'Inde*, Lille, Septentrion, 2004.
- Deliège, R., *Les castes en Inde aujourd'hui*, Paris, Puf, 2004.

Dubet, F., *Immigrations qu'en savons-nous? Un bilan des connaissances* , Paris, La documentation française, 1989.

Dubet, F. & Lapeyronnie, D. , *Les quartiers d'exil* , Paris, Seuil, <<l'Épreuve des faits>>, 1992.

Dubet, F. & Martuccelli, D., *Dans quelle société vivons-nous?* , Paris, Seuil, 1998.

Dumont, L., *Homo hierarchicus. Le système de castes et ses implications* , Paris, Gallimard, 1966.

Faist, Th. *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, Oxford, Oxford University Press, 2000.

Faist, Th., "The border-crossing expansion of social space: concepts, questions and topics" a Faist, Th. Özveren, E., *Transnational social spaces. Agents, networks and institutions*, Aldershot, Ashgate, 2004.

Fouron, G.E. i Glick-Schiller, N., "The generation of identity: redefining the second generation within a transnational social field", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, New York, Russell Sage Foundation, 2002.

Gibson, M.A. & Ogbu, J.U., *Minority status and schooling: A comparative study of immigrant and involuntary minorities* , New York, Garland, 1991.

Gibson, M. A., «Complicating the immigrant/involuntary minority typology» , *Anthropology & Education Quarterly* Vol. 28(3) 431-454, 1997.

Gibson, M.A., «Exploring and explaining variability. Cross-national perspectives on the school performance of minority students» , *Anthropology & Education* Vol. 28(3) 318-330, 1997.

Gibson, M.A. Gádara, P. & Koyama, J.P. (Ed.) *School connections*, New York, Teachers College Press, 2004.

Glick-Shiller, N., "Transmigrants and Nation-States: something old and something new in the U.S. immigrant experience" a Hirschman, Ch., Kasinitz, Ph. I DeWind, J. *The handbook of international migration: the american experience*, New York, Russell Sage Foundation, 94-119, 1999.

Goldberg, D.T. (ed.), *Multiculturalism* , London , Blackwell, 1996.

Guarnizo, L.E. , "Los dominacoyorks: The making of a binational society", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 533: 70-86, 1994.

Guarnizo, L.E. i Smith, M.P., "The locations of transnationalism" a Smith, M.P. i Guarnizo, L.E. (Eds.) *Transnationalism from below*, vol. 6 Comparative Urban Community Research, New Brunswick/London, Transaction Publishers, 1998.

Guerín, J.C., *En construcción*, 2000.

Gullard, O., *Pakistan 2020* , Paris, L'Harmattan, 2001.

Gurharpal Singh & Talbot, I. (ed.), *Punjabi identity. Continuity and change* , New Delhi,

Manohar, 1996.

Hoodbhoy, P., *Education and the state. Fifty years of Pakistan*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

Jacobson, J., *Islam in transition. Religion and identity among british pakistani youth*, London, RoutledgeCurzon, 1998.

Jaffrelot, C., *Le Pakistan, carrefour de tensions régionales*, Paris, Éditions Complexe, 1999.

Jaffrelot, C. (ed.), *Le Pakistan*, Paris, Fayard, 2000.

Jaffrelot, C. (ed.), *Pakistan. Nationalism without a nation*, New Delhi, Manohar, 2002.

Talbot, I., *Pakistan. A modern history*, London, Hurst & Company, 1999.

Kasinitz, Ph., Mollenkopf, J.H. i Waters, M.C., *Becoming new yorkers. Ethnographies of the new second generation*, New York, Russell Sage Foundation, 2004.

Kasinitz, Ph., Waters, M.C., Mollenkopf, J.H., Anil, M., "Transnationalism and the children of immigrants in contemporary New York", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, New York, Russell Sage Foundation, 2002.

Kastoriano, R., "Le nationalisme transnational turc ou la redéfinition du nationalisme par les "Turcs de l'extérieur"" a *Nationalismes en mutation en Méditerranée orientale*, Paris, CNRS, 2002.

Kingsley Davis, *The population of India and Pakistan*, Princeton, Princeton University Press, 1958.

Lapeyronnie, D., *Immigrés en Europe. Politiques locales d'intégration*, Paris, La documentation Française, 1992.

Lapeyronnie, D., *L'individu et les minorités*, Paris, puf, 1993.

Larios, M.J. i Nadal, M. (Dir.), *La immigració a Catalunya avui. Anuari 2004*, Barcelona, Mediterrània, 2005.

Lefebvre, A., *Kinship, honour and money in Pakistan. Subsistence economy and the effects of internal migration*, Surrey, Curzon, 1999.

Levitt, P. *The transnational villagers*, Berkeley, University of California Press, 2001.

Levitt, P., "The ties that change: relations to the ancestral home over the life cycle", a Levitt, P. & Waters, M.C. (eds.), *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, New York, Russell Sage Foundation, 2002.

Levitt, P. & Waters, M.C. (eds.), *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, New York, Russell Sage Foundation, 2002.

Lin, J., *Reconstructing Chinatown. Ethnic enclave, global change*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1998.

Ma, L. i Cartier, C. (Eds.), *The chinese diaspora: space, place, mobility and identity*. Lanhan, MD, Roman and Littlefield, 2003.

Ma, L., "Space, place and transnationalism: the chinese diaspora as a geografic system" a Ma, L. i Cartier, C. (Eds.), *The chinese diaspora: space, place, mobility and identity*. Lanhan, MD, Roman and Littlefield, 2003.

Noiriel, Gérard, *État, nation et immigration. Vers une histoire du pouvoir*, Paris, Belin, 2001.

Ogbu, J., *Minority education and caste: the american system in cross cultural perspective*, New York, Academic Press, 1978.

Ogbu, J.U. & Simons, H.D, «Voluntary and involuntary Minorities: A cultural-ecological theory of school performance with some implications for education» , *Anthropology&Education Quarterly* Vol. 29(2) 155-189, 1998 .

Portes, A. & Rumbaut, R. G., *Immigrant America. A portrait*, Berkeley, University of california Press, 1990.

Portes, A. & Stepick, A., *City on the edge. The transformation of Miami*, Los Angeles, University of California Press, 1993.

Portes, A. & Zhou, M., «The new second generation: Segmented assimilation and its variants», *The Annals of the American Academy of Political an Social Science* Vol. 530, 1993.

Portes, A. i Rumbaut, R. G., *Legacies, the story of the immigrant second generation*, University of California Press, Los Angeles, 2001.

Potignat, P. & Streiff-fernart, J. , *Théories de l'ethnicité*, Paris, PUF, 1995.

Pries, L., "The approach of transnational social spaces. Responding to new configurations of the social and the spatial" a Pries, L. (Ed.) *New transnational social spaces*, London/New York, Roudledge, 2001.

Pritam Singh & Thandi, S.S. (ed.), *Punjabi identity in a global context*, New Delhi, Oxford University Press, 1999.

Rahman, T., *Language, education and culture*, Oxford, Oxford University Press, 1999.

Rahman, T, *Language, education and power. Language-learning among the muslims of Pakistan and North India*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

Rahman, Tariq, *Language, ideology and power*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

Raj, Dhooleka S., *Where are you from? Middle-class migrants in the modern world*, Berkeley, University of California Press, 2002.

Rumbaut, R. i Portes, A., *Ethnicities. Children of immigrants in America*, Berkeley, California University Press, 2001.

Rumbaut, R., "Severed or sustained attachments? Language, identity, and imagined communities in the post-immigrant generation", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face*

of home. *The transnational lives of the second generation*, New York, Russell Sage Foundation, 2002.

Shaw, A., *Kinship and continuity. Pakistani families in Britain*, Amsterdam, OPA, 2000.

Simmel, G., «Disgressions sur l'étranger», a Grafmeyer Y. & Joseph, I. (eds.) *L'école de Chicago. Naissance de l'écologie urbaine*, Paris, Éd. Du Champ Urbain, 1979.

Smith, M.P., *Transnational urbanism. Localing globalisation*, Oxford, Blackwell, 2001.

Smith, R.C., "Life course, generation, and social location as factors shaping second generation transnational life", a Levitt, P. i Waters, M.C. *The changing face of home. The transnational lives of the second generation*, New York, Russell Sage Foundation, 2002.

Suárez-Orozco, C. & Suárez-Orozco, M. M., *Trans-formations. Migration, family life, and achievement motivation among latino adolescents*, Stanford, Stanford University Press, 1995

Suárez-orozco, M.M., «Migration, minority status, and education: European dilemmas and reponses in the 1990s», *Anthropology&Education Quarterly* 2 299-119, 1991.

Suárez-Orozco, M. M., *Crossings. Mexican immigration in interdisciplinary perspectives*, Cambridge, Harvard University Press, 1998.

Suárez-Orozco, M. M. & Páez, M. , *Latinos.Remaking America*, Berkeley, University of California Press, 2002.

Subirats, J., *¿Guetos en Barcelona?*, El País, 21/07/05

Talbot, I. i Thandi, S., *People on the move. Punjabi colonial, and post-colonial migration*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

Taylor, P.J., "Embedded statism and the social sciences 2: geographies (and metageographies) in globalisation", *Environment and Planing A* 32, 1105-1114, 2000.

Thomas, W.I. & Znaniecki, F., *The polish peasant in Europe and America*, New York, Dover, 1958.

Van Zanten, A., *L'école de la périphérie. Scolarité et ségrégation en balieue*, Paris, PUF, 2001.

Vazquez Montalban, M., *Barcelones*, Barcelona, Empuries, 1990.

Vázquez Montalban, M. *Elogis desmesurats*, Barcelona, Empúries, 1997.

Vertovec, S., "Transnational social formations: toward conceptual cross-fertilization", *ESRC Transnational Communities Program Working Paper*, N° WPTC 01-16, University of Oxford

Voigt-Graf, C. "The construction of transnational spaces by indian migrants in Australia", *Journal of Ethnic an d Migration Studies*, Vol. 31 (2), Març 2005, pp. 365-384, 2005.

Voigt-Graf, C. "Towards a geography of transnational spaces: Indian transnational communities in Australia", *Global Networks*, 4 (1) 25-49, 2004

VVAA, *World migration 2005*, IOM, 2005.

Wai-Han Leung, M., *Chinese migration in Germany. Making home in transnational space*, Frankfurt, IKO, 2004.

Warner, W.L. & Srole, L., *The social systems of american ethnic groups*, New Haven, Yale University Press, 1945.

Wasserman, S. i Faust, K.. *Social network analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Waters, M.W., *Ethnic Options. Choosing identities in America*, Berkeley, University of California Press, 1990.

Werbner, P., *The migration Process. Capital, gifts and offerings among british pakistanis*, Oxford, Berg, 1990.

Werbner, P., *Imagined diasporas among Manchester muslims*, Oxford, James Currey, 2002.

Whyte, W.F. *Street corner society. La estructura sociale d'un quartier italo-américain*, Paris, La Découverte, 1995.

Wieviorka, M., *Une société fragmentée? le multiculturalisme en débat*, Paris, La découverte, 1997.

Wieviorka, M., *La différence*, Paris, Balland, 2001.

Zhou, M., «Segmented assimilation: issues, controversies, and recent research on the new second generation», *International Migration Review* Vol. 3, n° 4, 1997.

Zhou, M. *Chinatown. The socioeconomic potential of a urban enclave*, Philadelphia, Temple University Press, 1992.

Zhou, M. i Bankston III, C.L., *Growing up american. How vietnamese children adapt to life in the United States*, New York, Russell Sage Foundation, 1998